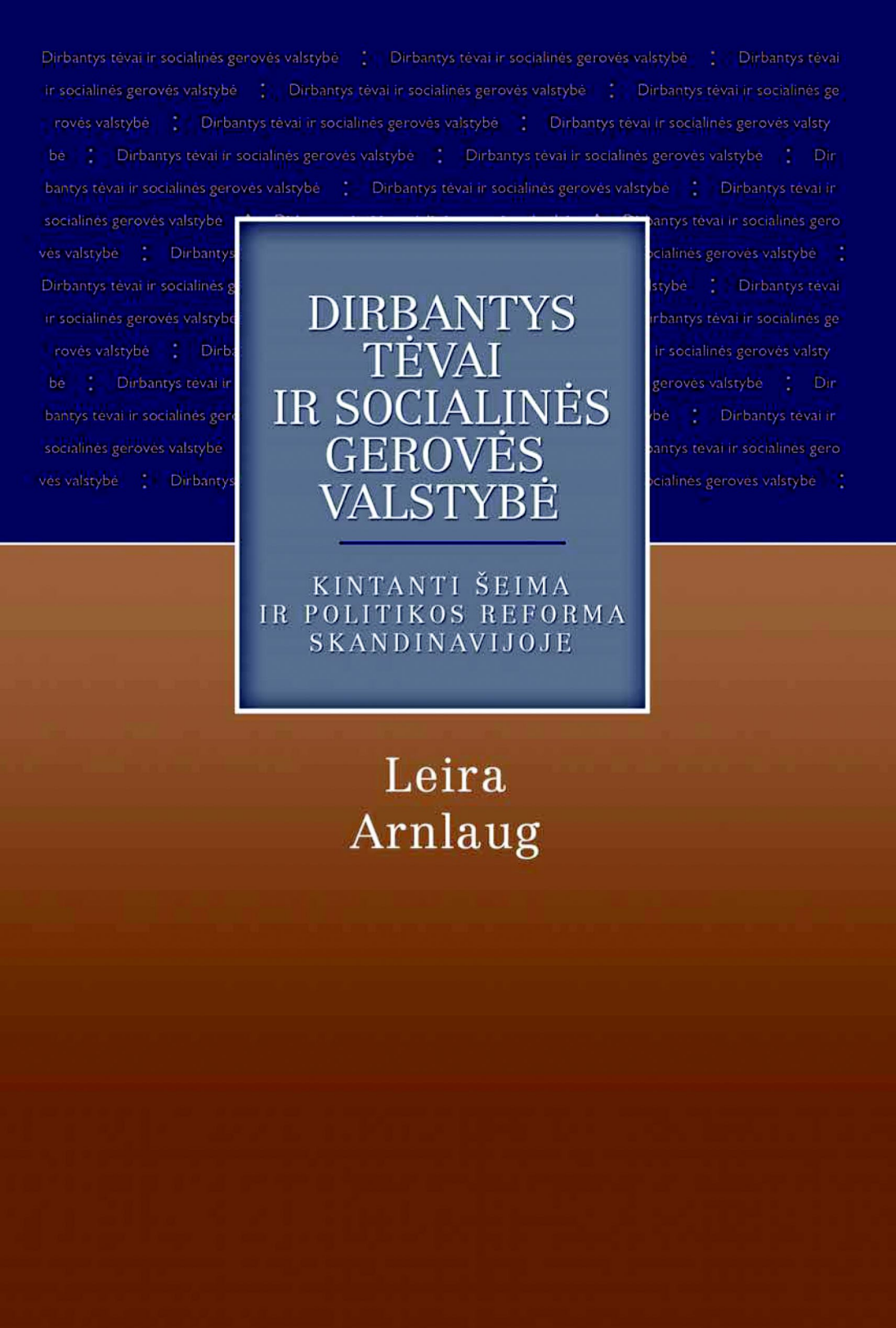

Dirbantys tėvai ir socialinės gerovės valstybė
DIRBANTYS TĖVAI IR SOCIALINĖS GEROVĖS VALSTYBĖ
KINTANTI ŠEIMA IR POLITIKOS REFORMA SKANDINAVIJOJE
Leira Arnlaug

Leira Arnlaug

DIRBANTYS TĖVAI IR SOCIALINĖS GEROVĖS VALSTYBĖ:

KINTANTI ŠEIMA IR POLITIKOS REFORMA SKANDINAVIJOJE

Masinis motinų įsiliejimas į darbo rinką, vyro-šeimos maitintojo kaip norminio vaidmens silpnėjimas ir dviejų maitintojų modelio šeimų padaugėjimas sukėlė svarbius pokyčius Vakarų pasaulio visuomenėse. Kaip socialinės gerovės valstybės sprendžia profesinių ir mažamečių vaikų priežiūros įsipareigojimų derinimo problemą? Laiku pasirodžiusi Arnlaug Leiros knyga nagrinėja vaiko priežiūros politizavimą: rekonceptualizuota vaiko priežiūra aptariama kaip tėvų ir socialinės gerovės valstybės bendra veikla bei kaip dirbančių motinų ir tėvų socialinė teisė.

Arnlaug Leira, remdamasi empiriniais duomenimis ir politikos tyrimais, atliktais Skandinavijos valstybėse, pateikia įžvalgią analizę, kurioje visą dėmesį sutelkia į šeimos pokyčių ir politikos reformos santykį. Kartais socialiniai pokyčiai įvyksta anksčiau nei politinė reforma – pakitusi motinystė įtraukė ir profesinio užimtumo dėmenį – tada pradėti politikos pokyčiai. Kartais pirmiau pradedama keisti politika – tėvystę skatinanti politika atsirado anksčiau nei akivaizdūs pokyčiai tėvystėje. Tėvai mažiau nei motinos naudojasi teise į vaiko priežiūrą, o lyties atžvilgiu neutrali vaiko priežiūros politika skatina lytiškai diferencijuotą darbo ir socialinės gerovės paskirstymą.

Arnlaug Leira yra Oslo universiteto sociologijos profesorė. Ji parašė monografiją *Socialinės gerovės valstybės ir dirbančios motinos: Skandinavijos patirtis*, išleistą Keimbridžo universitete 1992 m. Paskutiniu metu autorė kartu su T. P. Boje buvo knygos *Lytis, socialinės gerovės valstybė ir rinka* redaktorė. Tarp kitų jos darbų paminėtinas ir redaguotas kasmetinio leidinio *Lyginamieji socialiniai tyrimai* 1999-ųjų metų tomas – *Kintanti šeima: politika, praktika ir vertybės*.

Leira Arnlaug

DIRBANTYS TĖVAI IR SOCIALINĖS GEROVĖS VALSTYBĖ:

KINTANTI ŠEIMA IR POLITIKOS REFORMA SKANDINAVIJOJE

LYGIŲ GALIMYBIŲ PLĖTROS CENTRAS

VILNIUS EUGRIMAS 2006

UDK 316.3
Ar-155

Knyga išleista vykdant tarptautinį projektą
„Modernūs vyrai išsiplėtusioje Europoje II: šeimai palanki darbo aplinka“

Finansavo:
Europos Komisija, Lietuvos Respublikos Vyriausybė

Europos Komisija neatsako už leidinio turinį

Versta iš:
© Arnlaug Leira, 2002
Working Parents and the Welfare State:
Family Change and Policy Reform in Scandinavia

PUBLISHED BY THE PRESS SYNDICATE OF THE UNIVERSITY OF CAMBRIDGE
The Pitt Building, Trumpington Street, Cambridge, United Kingdom

Iš anglų kalbos vertė *Irena Ragaišienė*
Specialusis redaktorius *Artūras Tereškinas*
Dailininkas *Algimantas Dapšys*
Dizainerė *Nijolė Juozapaitienė*

ISBN 9955-682-46-9

© Lygių galimybių plėtros centras, 2006
© Leidykla „Eugrimas“, 2006

Turinys

Pratarmė 7

Paveikslų ir lentelių sąrašas 6

1 Įvadas: pokyčiai socialinėje sandaroje 9

2 Vaiko priežiūros politizavimas 24

3 Darbas, šeima ir socialinės gerovės valstybė: suderinamumo problemos 54

4 Motinystės ir tėvystės atostogos: vaiko priežiūros refamilizacija 85

5 Nuo motinos uždarbio iki tėvų pasirinkimo: piniginės išmokos už vaiko priežiūrą 118

6 Vaiko priežiūra kaip socialinė teisė: kintanti šeima ir politikos reforma 145

Išnašos 164

Literatūra 170

Rodyklė 188

Paveikslų ir lentelių sąrašas

2.1 pav. Vaiko priežiūros politika: poveikis dirbantiems tėvams 52

3.1 pav. Profesinio užimtumo ir vaiko priežiūros derinimo būdai 58

3.1 lentelė. Vyrų ir moterų, auginančių vaikus nuo 0 iki 10 metų, ekonominis aktyvumas (proc.) ES šalyse narėse ir Suomijoje bei Švedijoje (1985, 1993) 61

3.2 lentelė. Motinų, auginančių vaikus nuo 0 iki 2 metų, profesinio aktyvumo rodikliai (proc.) ES šalyse narėse ir Suomijoje bei Norvegijoje (1991, 1993, 1997) 63

3.3 lentelė. Vienišų, ištekėjusių ir gyvenančių su partneriu motinų, dirbančių visą ir ne visą darbo dieną, skaičius (proc.) kai kuriose Europos šalyse 67

3.4 lentelė. Vietų skaičius valstybės finansuojamose vaiko priežiūros įstaigose, pateikiamas visos amžiaus grupės procentine išraiška; ES šalys narės, Suomija, Norvegija ir Švedija 70

3.5 lentelė. Valstybės finansuojamų vaiko priežiūros paslaugų teikimas ES šalyse narėse, Islandijoje ir Norvegijoje 72

3.2 pav. Motinų profesinio užimtumo rodikliai ir vietų skaičius valstybės finansuojamose vaiko priežiūros įstaigose (1993) 73

4.1 lentelė. Vaiko priežiūros atostogų įstatyminės nuostatos ES šalyse narėse ir Norvegijoje (1999) 89

4.2 lentelė. Nustatyti naudojimosi teise į motinystės ir tėvystės atostogas rodikliai kai kuriose ES šalyse narėse ir Norvegijoje (1995) 97

4.3 lentelė. Tėčių pasinaudojimas teise į „tėvų atostogas“ Šiaurės šalyse, t. y. į abiem tėvams įstatymais numatytų atostogų visumą 1990, 1995, 1996, 1997 metais 103

Pratarmė

Pagrindinis mano mokslinės veiklos objektas 10-ajame dešimtmetyje buvo šeimos pokyčių ir politikos reformų Skandinavijoje sąveika, ypač daug dėmesio skiriant socialinės gerovės valstybės požiūriui į dviejų šeimos maitintojų modelį šeimose, auginančiose mažus vaikus. Rašydama šią knygą rėmiausi surinktais empiriniais duomenimis ir neretai savo ankstesniaisiais darbais. Mokslinės minties plėtrai labai naudingas buvo dalyvavimas keliuose Europos tyrinėjimų teminiuose tinkluose ir projektuose. Ypač vaisingas buvo bendradarbiavimas su kolegomis šiuose teminiuose tinkluose: *Moterys, socialinės gerovės valstybė ir pilietiškumas* (angl. *Women, Welfare State and Citizenship* (organizatorė – Trudie Knijn, Utrechto universitetas); *Lytis ir pilietiškumas: socialinė integracija ir socialinė segregacija Europos socialinės gerovės valstybėse* (angl. *Gender and Citizenship: Social Integration and Social Exclusion in European Welfare States*) (koordinatorė – Birte Siim, Aalborgo universitetas); *Darbas ir motinystė: socialinė praktika ir socialinė politika* (angl. *Working and Mothering: Social Practices and Social Policies*) (koordinatorė – Ute Gerhardt, Frankfurto universitetas); dalyvavimas tyrimo projekte *Apibrėžiant šeimos pareigas Europoje* (angl. *Defining Family Obligations in Europe*) (koordinatorė – Jane Millar, Bato universitetas).

Nemažai privačių asmenų ir institucijų – tikrai visų negalėčiau išvardyti – taip pat prisidėjo prie šios knygos išleidimo. Be galo daug pasisėmiau iš studentų, kurie lankė mano paskaitas. Kelių studentų disertacijos cituojamos šioje knygoje.

Didžioji rankraščio dalis parašyta per akademines atostogas, kurias praleidau Socialinių tyrimų institute Osle. Dėkinga šiam institutui ir jo vadovui Fredrikui Engelstadui už svetingumą bei dosnumą. Didelę padėką už puikų aptarnavimą reiškiu instituto bibliotekos kolektyvui ir jo vadovui Svenui Lindbladui. Dėkoju už Norvegijos tyrimų tarybos programos *Socialinė gerovė ir visuomenė* (angl. *Welfare and Society*) suteiktą finansinę paramą, nes galėjau kurį laiką nedirbti universitete ir baigti šią

knygą. Ypatingą padėką reiškiu Halvardui Leira, kuris padėjo atlikti tyrimus, sutvarkė bibliografiją, patikrino literatūros sąrašą.

Joan Acker, Anne Lise Ellingsæter, Fredrikas Engelstadas ir Dagas Gjestlandas perskaitė ir pateikė kritinių pastabų apie įvairius knygos skyrius skirtingais jos rašymo etapais, o diskusijos su Chiara Saraceno padėjo man geriau suvokti priežiūros ir globos sąvokas*. Esu jiems dėkinga už konstruktyvią kritiką ir komentarus.

Nuoširdžiai dėkoju savo sūnui ir jo tėvui už pasirengimą išklausyti, pakomentuoti ar paprieštarauti mano idėjoms.

* Sąvokos „priežiūra“ ir „globa“ (angl. *care*) šiame tekste vartojamos kaip sinonimai (vert. past.).

1 Įvadas: pokyčiai socialinėje sandaroje

Vakarų pasaulyje socialinės gerovės valstybės ateities, o tiksliau išlaikymo, klausimas naują impulsą įgavo 10-ajame dešimtmetyje, t. y. užsitęsusių ekonominių problemų, visapusiškų struktūrinių ir institucinių permainų laikotarpiu. Dėl ekonomikos globalizacijos, esminių pokyčių sukeliančios darbo rinkos restruktūrizacijos, sparčios naujų technologijų raidos bei paplitimo socialinės gerovės valstybė susiduria su naujomis problemomis. Noras apriboti arba sumažinti valstybės skiriamas išlaidas ir skatinimas kurti į rinką orientuotas priežiūros paslaugas, ypač propaguojamas neoliberaliosios politikos šalininkų, paaštrina diskusijas apie socialinės gerovės valstybės ateitį. Kvietimas restruktūrizuoti, peržiūrėti arba reformuoti tampa dažnu reiškiniu įvairaus pobūdžio socialinės gerovės valstybėse.

Šeima ir demografiniai pokyčiai padidino nesutarimus dėl socialinės gerovės valstybės politikos. Europos socialinės gerovės valstybėse senstanti populiacija ir mažėjantis gimstamumas leidžia teigti, kad gali kilti problemų dėl žmonių, teikiančių priežiūros paslaugas, trūkumo (Hochschild, 1995). Šeimos formų įvairovės sklaida, santuokos silpnėjimas ir padidėjęs moterų profesinis užimtumas – visa tai rodo saugos struktūros, kuri buvo siejama su šeimos bei giminės funkcijomis, silpnėjimą ir atskleidžia, kad šeimos gebėjimo suteikti gerovę ir socialinę globą negalima laikyti savaime suprantamu dalyku. Manoma, kad poindustrinėse visuomenėse dėl globalizacijos ir individualizacijos procesų silpnėja atsidavimas šeimai, mažiau prisiimama įsipareigojimų šeimai ir jos nariams (Beck, 1992, 1996).

Pereinamuoju darbo rinkos laikotarpiu ir kai kuriose šalyse išaugus nedarbui moterų ir motinų ekonominis aktyvumas daugelyje Vakarų socialinės gerovės valstybių sparčiai didėja. Šiuo atžvilgiu socialinės gerovės valstybės panašėja. „Susitarimas tarp lyčių“, jei vartosime Ervingo Goffmano terminą (1977, p. 301), įgauna naujų formų šeimoje, darbo rinkoje ir socialinės gerovės valstybėje. Motinoms pradėjus dirbti, kasdienė

šeimos laiko struktūra buvo reorganizuota. Tiek darbe, tiek namuose keičiasi lyčių ir kartų santykiai, o įsipareigojimų šeimai ir tėvų ar motinų teisių bei pareigų prasmė ir turinys apibrėžiami iš naujo. Tad nieko stebėtina, jog socialiniai analitikai teigia, kad Vakarų socialinės gerovės valstybėse vyksta revoliucija.

Analizuojant struktūrinius ir institucinius pokyčius, Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (angl. *Organisation for Economic Co-operation and Development* – OECD) ataskaitoje (1994) pažymima, kad vyksta daugialypė socialinės sandaros transformacija: tradicinis „lyčių kontraktas“ (angl. *gender contract*), apibrėžiantis susitarimą šeimoje tarp vyro ir moters, paremtą normatyviniu vaidmenų priskyrimu, kai vyrui skiriamas šeimos maitintojo vaidmuo, o moteris tradiciškai turi rūpintis šeima ir namų ruoša, žlunga[1]. Šis kontraktas atsisako tradicinio „darbo kontrakto“, pagrįsto vyro-šeimos maitintojo modeliu, kai šeimoje yra abu tėvai. Taigi darbo rinkoje santykiams tarp lyčių iškyla tam tikrų išbandymų. Besikeičiantis lyčių santykis profesinėje sferoje tapo tiek „poindustrinės darbo rinkos“ požymiu, tiek dominuojančio vėlyvojo modernizmo šeimos modelio charakteristika. Išties minėta ataskaita parodo, kad atėjo laikas peržiūrėti normatyvinį aspektą, kurio pagrindu buvo sudaromas lyčių kontraktas.

Kai vis daugiau motinų dalyvauja darbo rinkoje, aktualu iš naujo panagrinėti socialinės gerovės valstybės ir šeimos atsakomybę sprendžiant socialinės gerovės klausimus. Be to, suintensyvėjo visuomenės bei institucijų, dalyvaujančių socialinės gerovės politikoje, diskusijos dėl šeimos įsipareigojimų ir vertybių. Nors moterys šeimoje atlieka vis mažiau neapmokamo darbo, kai kuriose socialinės gerovės valstybėse šeima yra skatinama prisiimti didesniąją dalį atsakomybės už socialinės gerovės kūrimą arba už su tuo siejamas išlaidas. Vis dažniau pasigirsta skatinimas atgaivinti šeimos vertybes ir siūlymas „refamilizuoti“ (angl. *refamilise*), t. y. grąžinti į šeimą su priežiūra siejamas funkcijas. Kartu ginama ir šeimos įsipareigojimų „defamilizacija“ (angl. *defamilisation*), t. y. su priežiūra siejamų funkcijų perkėlimas į viešąją sferą, o socialinės gerovės valstybė kritikuojama dėl negebėjimo užtikrinti socialinės priežiūros ir socialinės gerovės (Saraceno, 1997; Bettio ir Prechal, 1998). Kai vietiniai ištekliai negali patenkinti visų priežiūros bei namų ruošos poreikių ir tai įvykdoma tik pasinaudojus „mobiliųjų tarnaičių“, auklių bei kvalifikuotų auklių tarptautine migracija (pvz., Brochmann, 1993; Hondagneu-Sote-

lo, 1997; Williams 2001), vyksta socialinės priežiūros paslaugų ir namų ruošos darbų integracija į globalią paslaugų ekonomiką. Kalbėdama apie vaikų priežiūrą Arlie Hochschild (2000) teigia, kad atsiradusios „globalinės priežiūros grandinės“ yra atsakas, deja, probleminis, į priežiūros išteklių trūkumą Vakarų visuomenėse[2].

Vis labiau struktūrinis nesuderinamumas tarp darbo rinkos ir šeimos skatina susimąstyti apie socialinės gerovės valstybės poziciją naujų šeimos formų, o ypač dirbančių motinų ir dviejų šeimos maitintojų modelio atžvilgiu. Kyla klausimas, kuriuos šeimos modelius socialinės gerovės valstybė turėtų remti (ir ar apskritai turėtų kuriuos nors išskirti), kokia turėtų būti parama ir kodėl? Pavyzdžiui, ar socialinės gerovės valstybė turėtų remti šeimas, kuriose motinos dirba ir prisiima didesniąją dalį atsakomybės už šeimos ekonominį aprūpinimą, ar tas šeimas, kuriose motina lieka namuose ir yra ekonomiškai priklausoma nuo vyro, partnerio ar paramos teikėjo? Nors galima išskirti keletą bendrų paramos dirbantiems tėvams politikos bruožų, niekur nekonkretizuojama, kaip suderinti profesinius ir šeimos vaidmenis bei įsipareigojimus (pvz., Kamerman ir Kahn, 1991; Hantrais ir Letablier, 1996; Europos Komisijos vaiko priežiūros teminis tinklas, 1996). Tačiau profesinės veiklos ir šeimos funkcijų derinimo problema yra politizuojama ir įtraukta ne tik į atskirų socialinės gerovės valstybių, bet ir į Europos Sąjungos politikos darbotvarkę.

Šioje knygoje aptariami visapusiški šeimos formų pokyčiai, įvykę per pastaruosius 50 metų: poslinkis nuo lyčių aspektu diferencijuotos branduolinės šeimos iki šeimos, kurioje mažamečius vaikus auginantys tėvai abu dirba už atlygį. Daugiausia dėmesio skiriama profesinės veiklos ir šeimos derinimui bei socialinės gerovės politikai, skirtai palengvinti šį procesą, akcentuojant, kad šeimose, kuriose auga maži vaikai, vyrauja dviejų šeimos maitintojų modelis. Besitęsianti motinystės, vaikystės ir šeimos gyvenimo kaita, atsiradusi dėl masiško motinų įsiliejimo į darbo rinką, privertė iš naujo pažvelgti į atsakomybės už vaiko priežiūrą problemą: kokios yra valstybės ir abiejų tėvų pareigos auklėjant, prižiūrint bei auginant jaunąją kartą ir kas turėtų skirti tam lėšų? Koks yra socialinės gerovės valstybės požiūris į profesinės veiklos ir vaiko priežiūros derinimą? Kaip turėtų būti apibrėžtos ribos tarp socialinės gerovės valstybės, darbo rinkos ir šeimos atsižvelgiant į tai, kad dauguma darbo rinkoje dalyvaujančių asmenų yra atsakingi už mažamečių vaikų priežiūrą? Kaip vaiko priežiūros funkcijas pasidalija tėvas ir motina, kai abu jie yra šeimos maitintojai?

Dėl to daug dėmesio skiriama naujos sampratos, siejamos su vaiko priežiūra, sukūrimui socialinės gerovės valstybės politikoje[3]. Ypatingas dėmesys atkreipiamas, *pirma,* į pokyčius požiūryje į vaiko priežiūrą: užuot traktuojama vien kaip tėvų (motinos ir tėvo) atsakomybė, ta priežiūra tampa dalimi sistemos, kurios pagrindu dirbantys tėvai gali kelti reikalavimus socialinės gerovės valstybei, kitaip tariant, vaiko priežiūra suvokiama kaip socialinės pilietybės dėmuo; *antra,* pokyčiai vaiko priežiūros politikoje skatina naujai pažvelgti į „lyčių kontraktą“ ir savo ruožtu remti lyčių santykio pokyčius, pasireiškiančius tiek profesinės veiklos, tiek mažamečių vaikų priežiūros srityse. Šioje knygoje aptariami trys politikos aspektai, kurie skirtingais būdais iliustruoja naujas tendencijas požiūryje į vaiko priežiūrą, o šios savo ruožtu įvairiomis formomis skatina lyčių lygybę: 1) valstybės parama vaikų priežiūros dienos centrams; 2) motinystės ir tėvystės atostogų užtikrinimas; 3) vaiko priežiūros pašalpos įvedimas. Apskritai šie politikos aspektai gali būti siejami su trimis skirtingais šeimos modeliais: vaiko priežiūros pašalpų schemos skatina lyčių aspektu diferencijuotos šeimos modelį; vaiko priežiūros paslaugų teikimas skatina dviejų šeimos maitintojų modelį; tuo tarpu motinystės ir tėvystės atostogų įstatymai skatina dviejų šeimos maitintojų modeliu ir priežiūros pasidalijimu pagrįstą tėvystę ir motinystę. Be to, knygoje nagrinėjama šių politikos aspektų įtaka lyčių atžvilgiu diferencijuotam apmokamo ir neapmokamo darbo bei priežiūros pasiskirstymui. Šiuo požiūriu dviejų šeimos maitintojų modelis yra reprezentatyvus analizės objektas, iliustruojantis santykio tarp socialinės gerovės valstybės, darbo rinkos ir šeimos kaitą lyčių aspektu. Minėtos kaitos analizėje akcentuojama sąveika tarp šeimos pokyčių ir politikos reformų.

Darbo ir šeimos derinimas

Nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos santykis tarp produkcijos ir socialinės reprodukcijos, tarp profesinio užimtumo sistemos ir šeimos tapo pagrindiniu sociologinių tyrimų ir socialinės paramos šeimai politikos analizės objektu. Sociologiniai tyrimai, kurių objektas yra didėjantis motinų profesinis užimtumas bei šeimų, paremtų dviejų maitintojų modeliu, gausėjimas, daugiausia dėmesio skiria santykiams tarp šeimos ir darbo rinkos. Atsižvelgiant į profesinių ir šeimos vaidmenų bei įsipareigojimų derinimo problemą, buvo pasiūlyti įvairūs šeimos modeliai. Šioje

knygoje išskiriami trys modeliai, kurie išsamiau bus aptarti antrajame skyriuje. Pirmasis numato tėvo ir motinos vaidmenų specializaciją, antrajame akcentuojamas nuoseklus motinų profesinio užimtumo ir šeimos funkcijų derinimas, o trečiojo analizė remiasi tėvų socialinių vaidmenų pasidalijimu. Pagal pirmąjį modelį, kuris neretai vadinamas „industrinės visuomenės šeimos modeliu“, darbas ir šeima turėtų būti derinami diferencijuojant motinos ir tėvo vaidmenis, motiną tapatinant su namų šeimininke-vaikų globėja, o tėvą su šeimos ekonominiu aprūpintoju. Galimi interesų konfliktai atmetami, manant, jog moteris yra natūraliai siejama su namų sfera, todėl vyrui, šeimos galvai, priskiriamas šeimos maitintojo vaidmuo. Toks šeimos modelis dažnai aprašomas sociologinėse analizėse, ypač Talcotto Parsonso darbuose (1955).

Antrasis, kuris yra parsonsiškojo modelio modifikacija, galėtų būti pavadintas „nuosekliu motinų profesinio užimtumo ir šeimos funkcijų derinimo“ modeliu. Pripažindamos, jog moterų užimtumas didėja, Alva Myrdal ir Viola Klein (1956) palaikė tokią šeimos formą, kai moterys derina su namų sfera ir su ekonominiu šeimos aprūpinimu susijusius vaidmenis tais laikotarpiais, kai apmokamas darbas netrukdo motinystei. Moters tapatinimas su namų sfera yra demistifikuojamas ir nebelaikomas natūraliu, o vyras nebėra taip griežtai asocijuojamas su vyro-šeimos maitintojo vaidmeniu. Susidomėjimas šia ankstyvąja dviejų šeimos maitintojų modelio forma įgavo tarptautinį mastą, kai buvo išleista minėtų autorių knyga *Du moters vaidmenys* (Women's Two Roles).

Visai kitokiu tėvų (motinos ir tėvo) susitarimu paremtas „vaidmenų pasidalijimo modelis“, kurį pateikia Rita Liljeström (1978). Šis modelis, pagrįstas prielaida, kad dirbti bei rūpintis vaikais gali ir motina, ir tėvas, tapo dviejų šeimos maitintojų bei globos pasidalijimo modelio pagrindu. Toks šeimos modelis pasirodė esąs labai prieštaringas ir tebėra ginčytinas.

Glausta forma visi trys modeliai išreiškia „šeimos“ ir „šeimos vertybių“ suvokimo Vakarų visuomenėse esmę bei parodo skirtingų kultūrinių ir politinių tradicijų įtaką. Įkūnijantys normatyvines sampratas, apibrėžiančias „gerą“ motinystę, tėvystę ir vaikystę, šie modeliai taip pat atskleidžia prieštaravimus tarp normų ir interesų visuomenėse, kuriose formuojama politika, atsižvelgianti į poreikį derinti profesinę veiklą ir šeimos funkcijas (žr., pvz., Knudsen ir Wærness, 1999).

Nuo to laiko, kai XIX a. pabaigoje buvo pasiūlytos Bismarko socialinės reformos, socialinės gerovės valstybės analizuojamos kaip kompro-

misas tarp kapitalo ir darbo jėgos, tarp socialinės gerovės ir kontrolės (Seip, 1986; Dahl, 1987). Rečiau pastebima, kad svarbus socialinės gerovės valstybės aspektas yra kompromisai tarp vyrų ir moterų, kuriuos neišvengiamai nulemia skirtinga lyčių padėtis darbo rinkoje ir šeimoje (Leira, 1994). Socialinės gerovės valstybės analizė rodo, kad šeimai, paremtai dviejų šeimos maitintojų modeliu, reikalinga socialinės gerovės valstybės parama tam, kad ji įstengtų sėkmingai derinti darbo ir šeimos poreikius (Esping-Andersen, 1996). Tačiau reikėtų pažymėti, kad toks požiūris pervertina socialinės gerovės valstybės pasirengimą paremti naujas šeimos formas. Skirtingų formų socialinės gerovės valstybės skirtingai reagavo į motinų dalyvavimą darbo rinkoje ir į dviejų šeimos maitintojų modelį. O tai išryškino įvairius požiūrius į tėvo ir motinos vaidmenis, kuriuos atlieka dirbantys tėvai. Dirbanti motina tapo motinystės sąvokos sudėtine dalimi dar prieš įvedant politines reformas, o tuo tarpu politikos reformos, įteisinančios tėvo teisę prižiūrėti vaiką, atsirado anksčiau nei ryškūs pokyčiai tėvystės išraiškose.

Apskritai socialinės paramos šeimai politikos analizė daugiausia dėmesio skyrė motinoms, kurios, įsijungdamos į darbo rinką, komodifikavo savo darbą. Kitas dažnas analizės objektas – kaip vykdomos politikos priemonės padeda motinoms derinti darbą ir vaiko priežiūrą. Šioje knygoje minėtos problemos analizuojamos kiek kitokiu aspektu: teigiama, jog socialinės paramos šeimai politikos analizėje ir į motinas, ir į tėvus reikėtų žiūrėti kaip į šeimos maitintojus bei vaikų globėjus, taip pat būtina nuodugniai peržiūrėti pokyčius, įvykusius vaiko priežiūros sampratoje. Vertinant šiuos aspektus, knygoje daugiau dėmesio skiriama tėvystės sampratos pokyčiams.

Stengiantis nenuvertinti kitų su šeima siejamų svarbių politikos aspektų bei įstatymų ir reglamentų, vaiko priežiūrą reguliuojanti politika traktuojama kaip pradinis taškas, kurio atžvilgiu rutuliojama socialinės gerovės valstybės požiūrio į dirbančius tėvus ir dviejų šeimos maitintojų modelį analizė[4]. Analizė sujungia politikos kryptis, orientuotas į abiejų tėvų darbo „komodifikaciją“ (angl. *commodification*) ir „dekomodifikaciją“ (angl. *decommodification*) bei į vaikų priežiūros „familizaciją“ bei „defamilizaciją“.* Šios politikos kryptys, kad ir kokios beatrodytų elementarios,

* Terminų „komodifikacija“, „dekomodifikacija“, „familizacija“ ir „defamilizacija“ reikšmės aptartos p. 48–53 (vert. past.).

skatina naujai pažvelgti į socialinės gerovės valstybės santykį su darbo rinka ir šeima, atsakomybę už vaiko priežiūrą įvardijant kaip pagrindinį šios peržiūros objektą. Vaiko priežiūra, buvusi pagrindiniu šeimos įsipareigojimų dėmeniu, tampa sąlyčio tašku, kuriame persipina valstybės ir šeimos įsipareigojimai. Šio proceso metu vyksta vaiko priežiūros sąvokos rekonceptualizacija: vaiko priežiūra tampa abiejų tėvų teise, arba socialinės pilietybės dėmeniu. Be to, vaiko priežiūros politizavimo išdavoje profesinės veiklos ir šeimos derinimo problema nesiejama su individualiomis moterimis, bet tampa iššūkiu darbo rinkos organizavimui ir socialinės gerovės valstybės politikai, o naujai suvokiama darbo ir šeimos derinimo samprata implikuoja abu dirbančius tėvus, t. y. ir motiną, ir tėvą.

Vaiko priežiūrą reglamentuojančios politikos reformos turi įtakos ir vieno, ir dviejų šeimos maitintojų modeliui. Kai kuriose socialinės gerovės šalyse daugėja tėvų, ypač motinų, kurie tam tikrą laikotarpį tampa vieninteliais arba pagrindiniais šeimų, auginančių mažamečius vaikus, maitintojais. Nemažai neseniai atliktų tyrimų atskleidžia skirtingus socialinės gerovės šalių požiūrius į vienišas motinas ir jų vaikus (Sørensen, 1999; Hobson, 1996; Millar, 1996; Bradshaw ir kt., 1996). Šiuose tyrimuose minimas socialinės gerovės valstybės socialinės paramos šeimai politikos poveikis vienišoms motinoms, tačiau išsamesnė analizė nepateikiama. Perėjimas nuo lyčių aspektu diferencijuotos šeimos modelio prie dviejų šeimos maitintojų modelio yra vienas iš daugelio procesų, turėjusių įtakos šeimos modelių įvairovės plėtrai, ką rodo santuokos kaip šeimos formavimo bei tėvystės ir motinystės pagrindo silpnėjimas; padaugėjęs gyvenančių nesusituokus skaičius; išaugęs nesantuokinių vaikų gimstamumas; padažnėjusios skyrybos. Šie procesai, taip pat ir šiuolaikinėse socialinės gerovės valstybėse pasireiškiantys ekonominiai suvaržymai bei kintančios politinės ideologijos, be abejo, yra svarbiausias aspektas, nulemiantis skirtingų politinių požiūrių į dviejų šeimos maitintojų modelį formavimąsi.

Besikeičiantis lyčių santykis profesinio užimtumo sferoje ir išaugęs šeimų, paremtų dviejų šeimos maitintojų modeliu, skaičius rodo bendras pokyčių, vykstančių Europos šeimose, darbo rinkoje bei socialinės gerovės visuomenėse, tendencijas. Tačiau šie pokyčiai prasidėjo anksčiau Šiaurės šalyse, kaip ir vaikų priežiūros politizavimas, padėjęs spręsti profesinio užimtumo ir šeimos derinimo problemas. Nors knygoje naudotasi Vakarų Europos valstybių duomenimis ir socialinės gerovės valstybės politi-

kos tyrimais, atliktais Vakarų Europoje, šioje analizėje Skandinavijos arba Šiaurės šalių socialinės gerovės valstybės – Danija, Suomija, Norvegija ir Švedija – yra kaip atskaitos sistema, kuria remiantis analizuojami vaiko priežiūros sampratos pokyčiai bei vaiko priežiūros politikos įtaka profesinio užimtumo ir vaiko priežiūros pasidalijimui tarp lyčių[5]. Lyginimui naudojami ir kitų Vakarų Europos šalių socialinės gerovės valstybių duomenys; kartais jais remiamasi norint pabrėžti, kaip ryškiai Skandinavijos šalių požiūris į dviejų šeimos maitintojų modelį skiriasi nuo kitų šalių požiūrio. Naudojama empirinė medžiaga daugeliu atvejų apima laikotarpį nuo 9-ojo dešimtmečio pabaigos iki 10-ojo pabaigos. Tačiau remiamasi ir ankstesne motinų profesinio užimtumo analize bei vaikystės politizavimu, siekiant paaiškinti šeimos pokyčių ir politikos reformų santykį.

Darbuotojai, globėjai, piliečiai

Kaip analitinė kategorija šioje knygoje įvedama sąvoka apmokamą darbą dirbantys tėvai (motina ir tėvas), vaiko priežiūros teikėjai ir socialinės gerovės valstybės piliečiai (žr. taip pat Leira, 1992). Ši sąvoka atspindi pagrindinius kriterijus, kuriais remdamiesi dirbantys tėvas ir motina turi teisę kelti reikalavimus socialinės gerovės valstybei[6]. Kaip piliečiai dirbantys tėvai (motina ir tėvas) gali pretenduoti į visuotinai prieinamas socialines teises, o kaip darbuotojai turi galimybę naudotis darbo sutartyje numatytomis materialinėmis ir socialinėmis garantijomis. Kokios galėtų būti su priežiūra siejamos socialinės teisės, dažnai nėra aiškiai apibrėžta. Tačiau pastaraisiais dešimtmečiais pasiūlyta nauja su globa siejamų dirbančių tėvų teisių koncepcija, apimanti teisę gauti pinigines išmokas, galimybę naudotis vaiko priežiūros paslaugomis, teisę į vaiko priežiūrą, taip pat teisę neteikti nuolatinės vaiko priežiūros.

Nuo pat T. H. Marshallo knygos pasirodymo prieš 50 metų iki Walterio Korpi ir Gøsta Esping-Anderseno darbų, išleistų 9-ajame ir 10-ajame dešimtmečiais, dirbančiųjų už užmokestį socialinės teisės buvo pagrindinis socialinio pilietiškumo raidos tyrimų objektas. Neapmokamą priežiūrą atliekančiųjų socialinės teisės susilaukė mažiau dėmesio. Atrodytų, kad šie žmonės reprezentuoja tai, kas kartais vadinama „pasiūlos sąlygojamos teisės“. Palyginti su dirbančiųjų už užmokestį teisėmis, tokiomis kaip leidimas neatvykti į darbą ir dar už tai pagal atitinkamas sąlygas gauti užmokestį, be atlygio priežiūrą teikiančiųjų atleidimo nuo globos atsa-

komybės teisės nėra visiškai apibrėžtos (Ketscher, 1995). Pavyzdžiui, kai kuriose socialinės gerovės valstybėse nepakanka valstybės finansuojamų vaiko priežiūros paslaugų. Vyrų „teisė“ būti atleistiems nuo vaiko priežiūros paprastai laikoma savaime suprantamu dalyku. Tuo tarpu motinų, kurios dėl susiklosčiusių aplinkybių arba savo noru pasirenka darbą vietoj nuolatinės vaiko priežiūros, atleidimo nuo tos priežiūros galimybės yra ribotos[7]. Nuo 8-ojo dešimtmečio dirbančių motinų ir tėvų teisė būti atleistiems nuo darbo tam, kad galėtų prižiūrėti mažametį vaiką, tapo ypač aktuali. Tai rodo priimami motinystės ir tėvystės atostogų įstatymai. Šios vaiko priežiūrą reguliuojančios teisės papildo su profesiniu užimtumu siejamas dirbančių tėvų bei motinų teises, o tai gali sumažinti motinų ir tėvų teisių bei pareigų skirstymą pagal lytį.

Analizuojant dirbančių tėvų ir motinų socialinių teisių kūrimo mechanizmus, reikėtų pasvarstyti apie pokyčius, įvykusius santykyje tarp socialinės gerovės valstybės, darbo rinkos ir šeimos, bei panagrinėti įvairius būdus, kuriais socialinės gerovės valstybėse yra apibrėžiamas apmokamas ir neapmokamas darbas bei priežiūra. Kasdieniame gyvenime su užimtumu bei su globa siejamos tėvų ir motinų teisės dažnai yra susijusios. Tačiau analitiniu požiūriu svarbu skirti politiką, skatinančią abiejų tėvų profesinį užimtumą, ir politiką, skirtą palengvinti dirbančio globėjo(-os) pareigas. Be to, dažnai lyties atžvilgiu neutralių įstatymų įtaka dirbančiai motinai ir dirbančiam tėvui turi būti vertinama atsižvelgiant į abiejų tėvų situaciją.

Vaiko priežiūros politizavimas

Tai, kad vaiko priežiūros politizavimas tapo priemone, naudojama reguliuoti santykį tarp darbo bei šeimos, ir kad dirbantiems tėvams (motinai ir tėvui), auginantiems ir prižiūrintiems vaikus, kuriamos palankios socialinės teisės, rodo esminius struktūrinius ir kultūrinius pokyčius visuomenėje. Naujai vertinami ryšiai tarp socialinės gerovės valstybės, darbo rinkos ir šeimos, o dėl šio pakitusio požiūrio peržiūrima tėvų teisių ir atsakomybės turinys bei reikšmė. Vaiko priežiūrai valstybės skiriama parama piniginių išmokų ir paslaugų forma reiškia ribų tarp viešojo ir privataus, tarp valstybės ir šeimos perskirstymą.

Trys glaudžiai susiję procesai rodo santykio tarp socialinės gerovės valstybės, darbo rinkos ir šeimos pokyčius: pirma, „motinystės modernė-

jimas“ (angl. *modernisation of motherhood*), t. y. masiškas motinų įsiliejimas į darbo rinką; antra, „vaiko priežiūros kolektyvizavimas“, t. y. skirtingų vaiko priežiūros formų pasiūla ir rėmimas valstybės lėšomis; trečia, tai, kas apibrėžiama kaip „tėvystės familizacija“ (angl. *the familisation of fatherhood*), t. y. dirbančių vyrų teisių į vaiko priežiūrą išplėtimas. Skirtingais mastais šie procesai stebimi visoje Vakarų Europoje (*Europos Komisijos vaiko priežiūros teminis tinklas,* EC Childcare Network, 1996; Moss ir Deven, 2000b).

Reprodukcinė funkcija, arba naujų kartų įvedimas į pasaulį, ir vaiko priežiūra, kadaise buvusi privati šeimos ir namų ūkio atsakomybė, kai valstybės remiamos vaiko priežiūros paslaugos tampa visiems prieinamos, pradėta vertinti naujų aplinkybių kontekste. Akcentuojami šio išsiplėtusio vaiko priežiūros paslaugų tinklo privalumai, pabrėžiant teigiamą edukacinį poveikį vaikams ir teigiant, kad tokio tinklo sukūrimas palengvina dirbančių tėvų ir motinų dalyvavimą darbo rinkoje. Abiejų tėvų teisės ir pareigos mažamečių vaikų priežiūros plotmėje yra naujai apibrėžiamos motinystės ir tėvystės atostogų įstatymuose, galiojančiuose ir viešajame, ir privačiame profesinio užimtumo sektoriuose. Ši išplėstinė transformacija modifikuoja ir standartinę darbo sutartį. Tačiau siekiant pakeisti lyčių diferenciaciją apmokamo ir neapmokamo darbo bei priežiūros pareigų dalijimosi požiūriu, tuo neapsiribojama. Vyksta socialinės gerovės valstybės kišimasis ne tik į viešąją, bet ir į privačią sferą, kadangi motinystės ir tėvystės atostogų įstatymai reglamentuoja ir abiejų tėvų veiklą namų sferoje, ir šeimos vidinius susitarimus tais aspektais, kuriuos apibrėžia lyčių lygybės politikos įstatymai.

Rekonceptualizuotos vaiko priežiūros sampratos požiūriu pagrindiniai tėvo ir motinos įsipareigojimai atžalai tampa pamatu, kuriuo remdamiesi tėvai gali teisėtai reikšti savo reikalavimus valstybei – savo ruožtu tai praplečia jų kaip piliečių ir kaip tėvų bei darbuotojų socialines teises. Šioje naujai suvokiamoje sampratoje slypi dvejopa teisė – ir teigiama, ir neigiama, t. y. su vaiko priežiūra susijusios teisės numato teisę būti asmeniniu globėju ir teisę nebūti mažamečio vaiko etatiniu globėju. Teisė, suteikianti motinoms galimybę neteikti nuolatinės vaiko priežiūros, yra labai svarbi, nes motinos tradiciškai siejamos su atsakomybe už vaiko priežiūrą. Tuo tarpu vyrai, pastebi Robertas Connellis (1987), kolektyviai nusišalino nuo vaiko priežiūros, t. y. vyro teisė nedalyvauti vaiko priežiūroje veikiausiai buvo plačiai pripažįstama.

Vaiko priežiūros politikos kryptys, ypatingai svarbios dirbantiems tėvams ir motinoms, apima pinigines išmokas ir priežiūros paslaugas. Valstybės finansuojamos vaiko priežiūros paslaugos papildo vaiko priežiūrą, atliekamą namuose, taip didindamos tėvų, o ypač motinų, galimybę nebūti etatiniu(-e) vaiko globėju(-a)[8]. Šitaip dalis vaiko priežiūros yra defamilizuojama, o atsakomybė kolektyvizuojama. Abiejų tėvų laikas yra „išlaisvinamas“, pvz., jiems suteikiama galimybė dalyvauti darbo rinkoje, t. y. darbas yra komodifikuojamas arba paverčiamas apmokamu. Kai valstybės finansuojamos vaiko priežiūros paslaugos tampa visiems prieinamos arba kai tėvai turi teisę reikalauti tokių paslaugų, galimybė jomis naudotis įgauna socialinės teisės reikšmę.

Kalbant apie su vaiko priežiūra siejamas teises, paminėtina ir teisė į laiką, skiriamą vaiko priežiūrai. Abiejų tėvų atleidimo nuo darbo įstatymai numato teisę ir tėvui, ir motinai teikti pirmumą vaiko priežiūrai, o ne darbui. Šiuo požiūriu vaiko priežiūra refamilizuojama. Teisiškai apspręsto vaiko priežiūros vykdytojo statuso suteikimas tėvams rodo pažangų, potencialiai labai radikalų požiūrį į lyčių vaidmenų pasiskirstymą auginant vaikus. Kai motinystės ir tėvystės atostogos suteikia teisę gauti atlyginimo kompensaciją, darbas dekomodifikuojamas (Esping-Andersen, 1990).

Be to, socialinės gerovės valstybės gali skirti pinigines pašalpas, kurios gali būti naudojamos sumokėti už ne tėvų atliekamą, privačiai organizuotą vaiko priežiūrą, arba paremti tėvus, prižiūrinčius vaiką namuose, tai traktuojant kaip priežiūros komodifikaciją.

Kodėl Skandinavija?

Tradicinio lyčių kontrakto vaidmens silpnėjimas, kuris pasireiškia kaip kintantis lyčių santykis profesinio užimtumo srityje bei kintančios šeimos formos, nėra būdingas tik kokiam nors vienam regionui, bet parodo bendras Europos šeimų, darbo rinkų ir socialinės gerovės visuomenių tendencijas. Formalūs įsipareigojimai šeimai skirtingai apibrėžiami skirtingose socialinės gerovės valstybėse, o politikos atsakas į šeimas, kur dirba abu tėvai ir augina mažamečius vaikus, įvairuoja (pvz., Millar ir Warman, 1995).

Šioje knygoje remiamasi empiriniais duomenimis ir politikos tyrimais, atliktais Vakarų Europos šalyse, kur klausimai, susiję su profesinės veiklos ir šeimos funkcijų derinimu, yra priskiriami labai skirtingiems politi-

niams ir kultūriniams lygmenims. Socialinės paramos šeimai politikos taip pat skiriasi. Šiaurės šalyse socialinė reprodukcija tam tikra prasme yra „tapusi viešа“; Pietų Europoje šeimoms vis dar pavedama visapusiška atsakomybė už socialinę priežiūrą, tuo tarpu Jungtinėje Karalystėje vyrauja tendencija perkelti socialinę priežiūrą į privačią sferą (Saraceno, 1997; Bettio ir Prechal, 1998; Lewis, 1998).

Šiaurės šalių politikos požiūris į mažamečių vaikų priežiūrą atspindi politines ir kultūrines tradicijas, rodančias, jog nyksta ryškus padalijimas tarp viešojo ir privataus. Vertinant teoriniu aspektu, atskirai verta paminėti Skandinavijos poziciją, nes tose šalyse vaiko priežiūra ir su šiuo klausimu siejami lyčių problemų aspektai buvo analizuojami socialinio pilietiškumo ir socialinės gerovės valstybės plotmėje gerokai anksčiau, negu šis požiūris įsivyravo kitose šalyse (Leira ir Saraceno, 2002). Kitų Vakarų Europos šalių politikos požiūris skyrėsi; jose valstybė buvo traktuojama kaip subsidiarinė paramos šeimoms, kuriose auga mažamečiai vaikai, atžvilgiu. Tai ir yra viena pagrindinių priežasčių, kodėl buvo pasirinktos Skandinavijos socialinės gerovės valstybės – Suomija, Danija, Norvegija ir Švedija. Jos šioje analizėje yra pagrindinis empirinis atramos taškas, nagrinėjant vaiko priežiūros rekonceptualizavimą ir politizavimą.

Skandinavijoje moterys, taip pat ir motinos, gana anksti pradėjo dirbti visą dieną, kitaip tariant, rinkosi „visišką užimtumą“. Prie to labai prisidėjo viešosios valstybės finansuojamos vaiko priežiūros įstaigos. Motinų darbo komodifikacija nebuvo vienintelis reprodukcinės politikos tikslas. Nuo 8-ojo dešimtmečio dekomodifikacijos galimybės, suteikiančios teisę prižiūrėti vaiką namuose, vis didėjo. Be to, pastangos pakeisti tradicinį lyčių vaidmenų pasiskirstymą įgavo platesnį mastą: vaiko priežiūros politiką pradėta sieti su lyčių lygybe ir imtasi naikinti lyčių aspektu diferencijuotas ribas ne tik apmokamo darbo, bet ir neapmokamo darbo bei priežiūros srityse. „Vaiką prižiūrinčio tėvo“ (angl. *caring father*) sąvoka buvo politiškai institucionalizuota daug anksčiau, nei ji buvo įtraukta į šeimos politikos darbotvarkę kitose šalyse.

„Vaidmenų pasidalijimo modelis“, kurį suformulavo Liljeström, buvo pagrįstas šeimos, tėvystės ir motinystės bei vaiko priežiūros sąvokų peržiūrėjimu ir atitinkamai jų integracija į Skandinavijos socialinės gerovės valstybių politiką pradedant 8-uoju dešimtmečiu. Profesinės veiklos ir šeimos derinimas tapo svarbiu lyčių lygybės programų aspektu, dažnai įvardijamu kaip „valstybinis feminizmas“, kuriuo siekta lygybės visose visuo-

menės funkcionavimo srityse. 10-ajame dešimtmetyje, t. y. laikotarpiu, kai vadinamasis skandinaviškasis socialinės gerovės valstybės modelis patyrė didelių išbandymų ir dažnai buvo prognozuojama šio modelio baigtis, profesinės veiklos ir vaiko priežiūros klausimas nepaliovė būti aktualia politinės darbotvarkės problema. Ankstesniuose darbuose buvo įrodinėjama, jog politikos orientavimosi pokyčiai jau vyksta – nuo aktyvaus „valstybinio feminizmo“ propagavimo 8-ajame dešimtmetyje iki 10-ajame dešimtmetyje įsivyravusio „valstybinio familizmo“ (angl. state *familism*)* (Leira, 1996a). 10-ojo dešimtmečio politika pasižymėjo aštriomis diskusijomis dėl šeimos vertybių ir nesutarimu, kuriuos šeimos modelius reikėtų remti. Tačiau šis laikotarpis nesiejamas vien tik su patirtais sunkumais ar netgi svarstymu apie socialinės gerovės valstybės tęstinumo galimybę, nes tuo metu sustiprėjo ir su vaiko priežiūra susijusios dirbančių tėvų ir motinų teisės.

Knygos struktūra

Antrasis knygos skyrius pradedamas šeimos modelių analize, pateikiama socialinės gerovės valstybių tipologija. Aptariamos kai kurios sociologinės perspektyvos, naudojamos profesinės veiklos ir šeimos derinimo analizėje, ir tik tada nagrinėjama, koks yra socialinės gerovės valstybės atsakas į profesinių ir šeimos vaidmenų bei įsipareigojimų derinimo problemą. Išskirtinį dėmesį skiriant vaiko priežiūros politizavimui, nagrinėjami svarbūs procesai, siejami su vaiko priežiūra. Aptariami šie aspektai: valstybės subsidijos, palengvinančios vaiko priežiūros perkėlimą į „viešąją sferą“ arba jos tapsmą rinkos dalimi bei priežiūros palikimą ar grąžinimą tėvams. Ypatingas dėmesys skiriamas procesams, reiškiantiems vaiko priežiūros „familizaciją“ bei „defamilizaciją“. Pastarieji sąveikauja su globėjo darbo „komodifikacija“ ir „dekomodifikacija“.

Trečiajame skyriuje pateikiami lyčių balanso pokyčiai, pastebėti Vakarų Europos socialinės gerovės valstybių darbo rinkose; aptariamos registruoto ekonominio aktyvumo ir motinų bei tėvų profesinio užimtumo formos. Pradedant 7-uoju dešimtmečiu, kai motinų profesinio užimtumo didėjimas pirmiausia buvo užregistruotas Šiaurės šalyse, šis rodiklis visur pastebimai didėjo. Visoje Vakarų Europoje lyčių aspektu diferenci-

* Angl. *family* – šeima (vert. past.).

juotos šeimos modelis užleido vietą dviejų šeimos maitintojų modeliui. „Abiejų tėvų įsipareigojimai“ vaikams tapo mažiau diferencijuoti lyčių atžvilgiu, negu lyčių aspektu diferencijuoto modelio šeimoje. Akivaizdus įrodymas – padidėjęs ekonominis motinų indėlis.

Toliau aptariama vaiko priežiūros sampratos rekonceptualizacija, kurios praktinis įrodymas yra valstybės finansuojami vaiko priežiūros dienos centrai, teikiantys vaiko priežiūros paslaugas. Nepaisant skirtumų, pastebėtų tarp socialinės gerovės valstybių, gauti duomenys rodo (su keletu išimčių), kad motinų, auginančių vaikus iki trejų metų, profesinis užimtumas nėra skatinamas, dosniai teikiant joms valstybės finansuojamas vaiko priežiūros paslaugas. Šiuo požiūriu motinystės išraiškos keitėsi anksčiau, negu buvo įvestos politinės reformos ne tik Skandinavijoje, bet ir visoje Vakarų Europoje.

Ketvirtajame ir penktajame skyriuose tęsiamas vaiko priežiūros rekonceptualizacijos aptarimas, šią modifikuotą sampratą pristatant kaip tėvų ir motinų teisę. Motinystės ir tėvystės atostogos – pagrindinė ketvirtojo knygos skyriaus tema. Pirmiausia pateikiamos abiem dirbantiems tėvams skiriamų vaiko priežiūros atostogų skirtingos schemos, veikiančios Vakarų Europoje. Analizuojami šių schemų komponentai, atkreipiant dėmesį, pavyzdžiui, į skirtingą motinystės ir tėvystės atostogų trukmę, motinai ir tėvui keliamus reikalavimus bei atlygio kompensacijos dydį. Tačiau visos šios schemos turi vieną sąlyčio tašką: nepaisant įstatymų neutralumo lyties aspektu, t. y. kad ir tėvai, ir motinos turi teisę į vaiko priežiūros atostogas, remiantis turimais duomenimis galima teigti, kad visose Vakarų socialinės gerovės valstybėse dažniausiai vis dėlto būtent motinos ima šias atostogas.

Atskirai minima „tėvo kvota“ (angl. *father's quota*), arba „tėčio atostogos“, institucionalizuota Šiaurės šalių motinystės ir tėvystės atostogų įstatymuose, pagal kuriuos tėvas gali pasinaudoti tam tikra vaiko priežiūrai skiriamų atostogų dalimi. Aptariant kai kuriuos motinystės ir tėvystės atostogų įstatymų aspektus, išryškinamos sąsajos su lyčių lygybės dėmeniu profesinio užimtumo ir vaiko priežiūros srityse.

Be to, teigiama, kad kai kuriose socialinės gerovės šalyse vaiko priežiūros „politikos paketuose“ numatytos pašalpų, skirtų vaiko priežiūrai, schemos[9]. Nesiekiant pateikti išsamios apžvalgos, keletas šių schemų analizuojama penktajame skyriuje. Teigiama, kad pašalpos padeda tėvams pasirinkti vaiko priežiūros būdą. Aptariamos piniginių išmokų schemos skir-

tingų nacionalinių sistemų plotmėje, parodoma, kad jos siekia įvairiausių tikslų. Kai pašalpa mokama vaiko priežiūrai, turimais duomenimis, motinos dažniausiai pasinaudoja teise į vaiko priežiūros pašalpą. Pašalpų schemos dažnai interpretuojamos kaip skatinančios arba palaikančios tradicinę lyčių vaidmenų diferenciaciją, kai vyras atlieka šeimos maitintojo vaidmenį, o moteris šeimos aptarnavimo ir globos vaidmenį. Paskutinėje dalyje išsamiau analizuojamos pašalpų schemos, naudojamos Skandinavijoje, ypač atsižvelgiant į jų daromą įtaką lyčių lygybei namų ir profesinio užimtumo sferose.

Socialinės gerovės valstybės politikoje tokių sąvokų, kaip dirbantys tėvai, dirbanti motina, vaiką prižiūrintis tėvas, reikšmių išplėtimas atskleidžia socialinės gerovės valstybės daugiaplanį požiūrį į pokyčius šeimoje. Šeštajame skyriuje trumpai apibendrinamos ankstesnės diskusijos apie teises, kurias suteikia vaiko priežiūra, ir šių teisių įtaka motinoms bei tėvams, derinantiems darbą ir šeimą. Vėlgi pabrėžiama lytiškai diferencijuota dirbančių tėvų sąvoka, siekiant atskleisti lyties atžvilgiu neutralių reformų pasekmes. Pabaigoje grįžtama prie kai kurių Carole Pateman (1987) iškeltų klausimų, vadinamų „Wollstonecraft dilema“ (angl. *Wollstonecraft dilemma*), kitaip tariant, svarstoma, ar moterų socialinės teisės turėtų būti grindžiamos remiantis panašumu, ar skirtumu tarp lyčių*.

* Mary Wollstonecraft (1759–1797) – feminizmo idėjų pradininkė, kovojusi už moterų lygias teises ir galimybes (vert. past).

2 Vaiko priežiūros politizavimas

Darbo ir šeimos modeliavimas

6-ajame dešimtmetyje žinomų sociologų darbuose buvo pateikiami du skirtingi optimalaus profesinio užimtumo ir šeimos derinimo problemos sprendimo būdai. Talcottas Parsonsas (1955) teigė, kad lyčių aspektu diferencijuota branduolinė šeima tampa vienodai populiari daugelyje modernių visuomenių. Pagal parsonsiškąją socialinę teoriją profesinės veiklos ir šeimos funkcijų derinimas turi būti pagrįstas vyro ir moters vaidmenų specializacija. „Industrinės visuomenės šeimos modelyje“ vyrui buvo priskiriamas šeimos ekonominio aprūpintojo vaidmuo, o žmonai, kurios veikla apsiribojo namų sfera, buvo priskiriamas namų šeimininkės, vaikų globėjos ir auklėtojos vaidmuo. Tokia lyčių vaidmenų specializacija apskritai buvo naudinga šeimai, profesinio užimtumo sistemai bei visuomenei.

Dar 1956 metais Alva Myrdal ir Viola Klein knygoje, kurioje nagrinėja ištekėjusių moterų teisių įsidarbinti stiprėjimą išsivysčiusiose industrinėse Vakarų pasaulio šalyse, pasiūlė kitokį profesinės veiklos ir šeimos derinimo būdą. Kitaip nei T. Parsonsas, minėtos autorės numatė tėvų ir motinų vaidmenų dediferenciaciją, t. y. veikos skirstymo lyčių pagrindu išnykimą, teigdamos, kad netolimoje ateityje moterys taps labiau ekonomiškai aktyvios. Apibūdindamos šeimos modelį, kur motinos galėtų derinti karjerą ir šeimos rūpesčius sinchroniškai arba tam tikra seka prižiūrėti vaikus ir dalyvauti profesinėje veikloje, autorės įrodinėjo, jog motinystės pareigos netrukdys profesiniams įsipareigojimams ir atvirkščiai. Per „keturis moters gyvenimo etapus“ galima atlikti ir naudingų darbų už namų ribų, ir turi pakakti laiko namų ruošai bei vaikų priežiūrai. Abu modeliai vienodi tuo, jog palaiko tėvo, kaip neginčijamo pagrindinio šeimos maitintojo, poziciją, nors abu skirtingai traktuoja normatyvinę moters vietos šeimoje ir visuomenėje sampratą.

Po maždaug 20 metų naujas požiūris į profesinės veiklos ir šeimos problemą išardė parsonsiškąją paradigmą: pagal Ritos Liljeström (1978) socialinių vaidmenų pasidalijimo modelį ir motina, ir tėvas vienodai atsakingi už šeimos ekonominį aprūpinimą bei vaikų priežiūrą, t. y. atsa-

komybė neskirstoma pagal lytį. Kalbant apie dviejų šeimos maitintojų bei priežiūra besidalijančių modelius, buvo daroma prielaida, kad socialinės gerovės valstybė teikia paramą ir motinoms, ir tėvams, taip palengvindama profesinės veiklos ir šeimos funkcijų derinimą.

Iš naujo pateikiant šiuos gerai žinomus modelius, neketinama išsamiai aprašyti pokyčių šeimoje ar požiūrio į šiuos pokyčius darbo ir šeimos sociologijoje, tačiau norima akcentuoti laipsnišką „motinystės“ ir „tėvystės“ sampratos kaitą bei parodyti, kad abu tėvai ir socialinės gerovės valstybė tapo rekonceptualizuotos profesinės veiklos ir šeimos problemos sudėtinėmis dalimis. Per pastaruosius 50 metų kito kiekvienos aprašytos šeimos formų empirinė reikšmė; bet kuris Europos šeimų, auginančių mažamečius vaikus, šiuolaikinis tyrimas aprėptų visas šias formas (taip pat ir daugelį kitų, pvz., vienišos motinos šeimos modelį).

Šių šeimos modelių, atspindinčių šeimos formų empirinį didėjimą, įvairovę galima suvokti kaip vykstančio šeimos ideologijos transformacijos proceso įrodymą ir kaip normatyvinę formuluotę, apibūdinančią „gerą“ motinystę, tėvystę bei vaikystę. Pastarąja prasme skirtingi šeimos modeliai atveria erdvę svarstymams apie kultūrinius ir politinius prieštaravimus, kylančius šiuolaikinėje visuomenėje, kai reikia spręsti paramos skirtingų modelių šeimoms klausimus.

Šiame darbe išsamiai neaptariamos skirtingos pozicijos, tačiau trumpai apžvelgiami kai kurie teiginiai, kurie vis dar turi įtakos sampratai apie darbą, šeimą ir valstybę bei lyčių diferencijavimu pagrįstą pasiskirstymą tėvo ir motinos pareigomis. Taigi pirmojoje šio skyriaus dalyje supažindinama su teoriniais ir normatyviniais požiūriais į šeimą, pateikiamais šeimos ir darbo sociologijoje. Toliau svarstomi požiūriai į profesinės veiklos ir šeimos problemą, pateikiant socialinės gerovės valstybės analizę. Labiausiai paplitusiose socialinės gerovės valstybės tipologijose, kurių klasifikacija pagrįsta santykiu tarp socialinės gerovės valstybės ir darbo rinkos, mažai dėmesio skiriama šeimos, priežiūros ir lyčių problemoms. Tačiau 10-ajame dešimtmetyje pakartotinai mėginta įrodyti, kad socialinės gerovės valstybės analizėje reikėtų išsamiau aptarti šeimos pareigas ir vyraujančias lyčių diferencijavimu pagrįstas nuostatas, kurios veikia pareigų pasiskirstymą. Todėl paskutiniame skyriuje aptariamas vaiko priežiūros politizavimas kaip svarbiausioji tarpinė grandis, jungianti įsipareigojimus darbe ir šeimoje. Be to, išsamiau nagrinėjama ypač svarbi vaiko priežiūros politika: valstybės remiamos vaiko dienos priežiūros instituci-

jos, motinystės ir tėvystės atostogų įstatymai ir vaiko priežiūrai skiriamos piniginės išmokos. Visa tai ne tik parodo, kad naujai apibrėžtos tėvų atsakomybės už vaiko priežiūrą sampratos turinyje atsiranda ir dirbančių tėvų teisės arba socialinės teisės, bet ir atskleidžia, jog socialinės gerovės valstybės dalyvauja reguliuojant darbo rinkos ir šeimos santykius. Taip keičiami tradiciniai lyčių susitarimai apmokamo ir neapmokamo darbo bei globos atžvilgiu.

Industrinės visuomenės šeimos modelis: darbas ir šeima kaip atskiros sritys

Pagal Parsonso funkcinę sampratą šeimos ir profesinio užimtumo poreikiai buvo tenkinami abipusiškumo pagrindu, kurį lėmė lyčių vaidmenų specializacija ir lyčių aspektu diferencijuotas darbo pasidalijimas. Dėl biologinių skirtumų tarp lyčių, nulemiančių reprodukcinę specifiką, atsirado prielaidos susiformuoti stipriai išreikštam skirtumui tarp tėvystės ir motinystės išraiškos būdų, apmokamo ir neapmokamo darbo ir bendresnio pobūdžio visuomeninės veiklos (Parsons, 1955; Parsons ir Bales, 1955).

Nesiimant išsamios įvairių parsonsiškųjų teiginių kritikos (naudingą šių teiginių apžvalgą pateikia Cheal, 1991), paminėtini du aspektai, kurie labai svarbūs, kai analizės objektas yra abu dirbantys tėvai ir jų pareigų pasiskirstymas lyties pagrindu. Vienas aspektų yra minimas dėl mėginimo susieti biologinius vyrų ir moterų reprodukcinės specifikos skirtumus su lyčių specializacija, vyrams priskiriant šeimos maitintojo, o moterims globėjos vaidmenis. Antrasis kvestionuoja tradicinio lyčių vaidmenų tarp abiejų tėvų pasiskirstymo įsivaizduojamą funkcionalumą šeimoje, profesinio užimtumo sistemoje ir apskritai visuomenėje. Be to, ginčijama visuotinė prielaida apie šeimą kaip vienetą, turintį bendrų interesų.

Parsonso teigimu,

> vaidmenų pasiskirstymo tarp biologinių lyčių esmė yra ta, jog gimdymas ir ankstyvoji kūdikio globa sukuria stiprų ryšį tarp kūdikio ir motinos, kuriame, manoma, pirmenybė teikiama motinai, o tai savo ruožtu sudaro prielaidą, kad vyras, kuris neatlieka tokių biologinių funkcijų, turėtų užsiimti kita naudinga veikla (Parsons, 1955, p. 23).

Remiantis viena Parsonso prielaidų, sutuoktinių vaidmenų pasiskirstymą, paremtą lyčių diferenciacija, vyrui priskiriant materialinių gėrybių

teikėjo, o žmonai – namų šeimininkės ir vaikų prižiūrėtojos vaidmenis, lemia moterų ir vyrų biologiniai skirtumai (pvz., Leira, 1992). Arba, kitaip tariant, socialinė motinystės veikla yra biologiškai determinuota, o socialinė tėvystės veikla tokio pagrindo neturi. Moterims socialinė biologijos svarba pasireiškia įvairiais aspektais – nuo biologinės motinystės iki globos plačiąja prasme, įskaitant namų ruošą, giminės išsaugojimą, šeimos ūkio tvarkymą ir administravimą. Tai daro įtaką moterų ir vyrų dalyvavimui darbo rinkoje bei jų funkcionavimui visuomenėje. Nupiešus tokį šeimos portretą neteigiama, kad tėvas nesugeba prižiūrėti vaikų, tačiau jo globa implikuoja mokymąsi, tuo tarpu motina pristatoma kaip „natūrali“ globėja. Taigi motinos veiklos trajektorija apribojama namų sfera: ji lieka namie su vaikais ir užsiima vaikų priežiūra bei auginimu, kitaip tariant, neperžengia branduolinės lyčių aspektu diferencijuotos šeimos modeliui nustatytų ribų. Tokiose šeimose, kurias Parsonsas pateikia kaip „fabrikus“, gaminančius žmogiškąsias personalijas (Parsons, p. 16), vyrai tapatinami su instrumentiniu, o motinos – su ekspresyviu vaidmeniu (Zelditch, 1956).

Parsonso lyčių vaidmenų teorija, pagrįsta biologiniais skirtumais tarp lyčių, buvo prieštaringai vertinama. Feministinė analizė atkreipia dėmesį į akivaizdžius prieštaravimus jo teiginiuose apie biologijos įtaką lyčiai apskritai ir konkrečiai motinystei (diskusijų šia tema apžvalgą galima rasti, pvz., Rossi, 1977; Johnson, 1989; Cheal, 1991; Leira, 1992). Taigi kad ir kokios pozicijos šiuo klausimu būtų laikomasi, svarbu nesujungti biologinių ir socialinių bei kultūrinių motinystės aspektų. Jau nuo 7-ojo dešimtmečio tokia pozicija įtikinamai įrodinėjama, pavyzdžiui, Skandinavijos autorių atliktoje lyčių vaidmenų analizėje (pvz., Dahlström ir kt., 1962). Vėliau tai nagrinėjo ir Zillah Eisenstein (1981), akcentavusi skirtumą tarp biologinės ir „politinės“ motinystės. Jos terminologijoje „biologinė motinystė“ išreiškia tuos motinystės bruožus, kurie nors kultūriškai ir socialiai apriboti, yra nulemti savitos moters biologijos – galimybės pastoti, gimdyti ir žindyti kūdikį. Kiti moterų darbai prižiūrint vaikus nėra „natūralūs“ arba būdingi tik moterims, bet tėra tam tikrų patriarchalinių galios struktūrų išraiška visuomenėje. Tuo remdamasi Eisenstein siūlo veiklą, susijusią ne su biologija, suvokti naujai, t. y. kaip „politinę motinystę“[1].

Šiuo požiūriu naujai vertinant motinystės sampratą pabrėžiama, jog motinystė yra ir biologinė, ir socialinė. Tai moterų „kūno darbas“ (angl.

bodywork), interpretuojamas per kultūros prizmę, socialiai sukonstruotas ir politiškai institucionalizuotas. Visi žmonės, neatsižvelgiant į lytį, gali puikiai atlikti su biologiniu aspektu nesiejamą motinystės veiklą, t. y. globoti ir auginti vaikus. Taigi daugiau dėmesio turėtų būti kreipiama į nevienodas lyčių pozicijas „teisės“ būti atleistam(-ai) nuo vaiko priežiūros atžvilgiu ir į pastarojo poveikį lyčių diferenciacija paremtam darbo pasidalijimui šeimoje, darbo rinkoje ir apskritai visuomenėje.

Pastebimas darbų pasidalijimas tarp moterų ir vyrų, finansinio šeimos aprūpinimo, namų ruošos darbų ir vaiko priežiūros srityse gali būti laikomas naudingu kapitalui, socialinės gerovės valstybei ir vyrams. Tačiau tai nereiškia, jog tai naudinga ir moterims. Negalima laikyti savaime suprantamu dalyku, kad moterys ir vyrai, kaip sutuoktiniai ir/ar vaikų tėvai, turi bendrų interesų arba visąlaik veikia sutartinai – tai aspektas, kuris liko nepastebėtas parsonsiškojoje analizėje, kur šeima laikyta tyrimo vienetu[2]. Ar motinų, tėvų ir vaikų interesai sutampa, ar nesutampa ir kokiais aspektais – tai klausimas, į kurį galėtų atsakyti empiriniai tyrimai (Leira, 1992).

Darbas ir šeima: tradicinė moteriškoji dilema

Parsonsiškojoje schemoje darbas ir šeima buvo derinami pasiskirstant vaidmenis lyčių diferenciacijos pagrindu, tuo tarpu A. Myrdal ir V. Klein (1956) pasiūlė moterims alternatyvą – nuoseklų darbo ir vaikų priežiūros derinimą. Jau klasika tapusioje knygoje *Du moters vaidmenys* jos pateikė analizę, kuri labiau atitinka oficialiai užregistruotą ištekėjusių moterų profesinio aktyvumo didėjimą ir su tuo siejamus šeimos formų pokyčius, t. y. tendencijas, rodančias dviejų šeimos maitintojų modelio įsigalėjimą. Neneigdamos biologinių motinystės aspektų, autorės akcentavo normatyvinį kontekstą, reguliuojantį motinystės išraiškas. Moterys ilgai įrodinėjo, kad jos geba dirbti įvairiausius daug pastangų reikalaujančius darbus, kol tai tapo akivaizdu Antrojo pasaulinio karo metais. Atsižvelgiant į šią patirtį, klausimas tampa ne empirinis, t. y. ar geba moterys dirbti, bet normatyvinis, t. y. ar turėtų dirbti.

Čia neaptarsime, kiek A. Myrdal ir V. Klein sutiko ar nesutiko su esminėmis T. Parsonso biologiniais skirtumais paremtomis prielaidomis. Jų siūlymas nuosekliai derinti darbą ir rūpinimąsi šeima bei dviejų vaidmenų samprata, kurioje motinystei skiriamas svarbesnis vaidmuo, sudaro įspūdį, kad vaiko priežiūra ir namų ruoša turėtų likti ištekėjusių moterų pa-

grindine bei nuolatine veikla. Tačiau šių autorių pasiūlytas šeimos modelis gerokai skiriasi nuo parsonsiškojo, nes ne taip konkrečiai apibrėžia abiejų tėvų vaidmenų pasiskirstymą pagal lytį, be to, praplečia motinystės sampratą, suteikdamas jai ir ekonominio šeimos aprūpinimo reikšmę.

Išsivysčiusios industrinės Vakarų šalys – JAV, Jungtinė Karalystė, Prancūzija ir Švedija – buvo A. Myrdal ir V. Klein analizės objektas. Šiose šalyse autorės pastebėjo labiausiai paplitusios šeimos, paremtos parsonsiškąja sociokultūrine struktūra ir lyčių vaidmenų teorija, transformaciją. Ištekėjusios moterys įsijungė į darbo rinką 6-ojo dešimtmečio pradžioje: JAV ir Jungtinėje Karalystėje viena iš keturių ištekėjusių 15–60 metų moterų dirbo už užmokestį. Panaudoti moterų gebėjimus darbo rinkoje buvo svarbu ir visuomenei, ir atskiroms moterims, teigė autorės. Knyga *Du moters vaidmenys* akcentavo ištekėjusių moterų teisę į profesinį užimtumą, pasibaigus gimdymo ir vaikų auginimo laikotarpiui. A. Myrdal ir V. Klein teigė, kad analizuojamose šalyse, bandydamos derinti profesinius ir šeimos vaidmenis, moterys patiria spaudimą arba normų konfliktą, kurį autorės apibūdina kaip tam laikmečiui būdingą „tradicinę moteriškąją dilemą“. Kaip tėvas derina darbą ir vaikų priežiūrą, nebuvo įvardijama kaip moterų darbo ir šeimos derinimo problemos dalis arba jos sprendimas.

Tačiau, pasak A. Myrdal ir V. Klein, moterų profesinis užimtumas neturėjo trukdyti joms rūpintis šeima. Kai kuriais iš keturių savo gyvenimo etapų moterys galėtų dirbti apmokamą darbą, jei tai per daug netrukdo atlikti motinos pareigas. Lyčių aspektu diferencijuotos šeimos modelis nebuvo atmestas, tačiau buvo modifikuotas. Akivaizdu, kad darbu ir motinyste paremtas modelis buvo įsitvirtinęs šeimose, kuriose motina ir vaikai buvo ekonomiškai aprūpinti tuo metu, kai motina nedirbo. Toks šeimos modelis implikuoja, nors aiškiai ir neišreikštą, prielaidą, kad vyras yra savaime suprantamas šeimos maitintojas. Tai leidžia sumažinti arba padidinti moterų ekonominį aktyvumą skirtingais jų gyvenimo laikotarpiais.

Rašydamos kaip tik tuo metu, kai darbo jėgos poreikis buvo išaugęs keliose industrinėse Vakarų šalyse, A. Myrdal ir V. Klein teigė, kad moterys yra paskutinis sąlyginai „nepanaudotas darbo jėgos rezervas“. Todėl autorės pasisakė už tokius pokyčius profesinio užimtumo ir namų ūkio darbų organizavimo sferose, kurie padėtų, ypač motinoms, derinti profesinę veiklą ir šeimos rūpesčius. Tarp jų pateiktų siūlymų keletas buvo skirta ir tėvams. Patriarchalinės šeimos dienos, kai tėvas buvo šeimos maitintojas ir saugotojas nuo išorės veiksnių, nugrimzdo į užmarštį; atėjo lai-

kas vyrams pagalvoti apie partnerystę namuose. Autorės taip pat siūlė plėtoti viešąsias paslaugas, kurios palengvintų motinų dalyvavimą darbo rinkoje (tai įtikinamai A. Myrdal teigė savo ankstesniuose darbuose (pvz., 1944). Tai buvo pirmosios politikos, vėliau pavadintos „valstybiniu feminizmu“, apraiškos. Skųsdamosi sisteminių duomenų apie visapusiškus moterų gyvenimo pokyčius stoka, autorės teigia (1956, p. 183), kad socialiniai analitikai tėra „nepastabūs socialinės revoliucijos dalyviai“.

Vis daugiau ištekėjusių moterų ir net motinų su mažais vaikais įsilieja į darbo rinką. Dėl to parsonsiškasis šeimos modelis prarado aktualumą, sumažėjo ir nuoseklaus moterų užimtumo modelio, apie kurį kalbėjo A. Myrdal ir V. Klein, svarba. Palaipsniui dviejų šeimos maitintojų modelis išstūmė industrinės šeimos modelį. Tačiau kol kas lyčių aspektu diferencijuotas šeimos modelis – grynuoju parsonsiškuoju pavidalu ar modifikuotu, kurį pasiūlė A. Myrdal ir V. Klein, vis dar labai populiarus. Tai atspindi biologinės ir socialinės lyčių (angl. *sex/gender*), kaip visuomenę organizuojančio aspekto, svarbą. Bateson pavadino tai viena iš „griežtai programuojamų struktūrų“, kurioje įtvirtinti šeimos ir abiejų tėvų įsipareigojimai. Negalima neatsižvelgti į tai, kaip ši šeimos forma buvo integruota į socialinės gerovės valstybės įstatymus 6-ajame ir 7-ajame dešimtmečiais, ir nepastebėti, kad ji tebėra palaikoma dabartinėje socialinės gerovės valstybių socialinės paramos šeimai politikoje.

Darbas ir šeima: dalijimasis socialiniais vaidmenimis

8-ajame dešimtmetyje atliktoje analizėje, paremtoje Švedijos ir Šiaurės šalių patirtimi, Rita Liljeström (1978) teigė, jog vykstantys pokyčiai, kai abu tėvai derina profesinius ir šeimos įsipareigojimus, turėtų būti aptariami platesniame visuomeninių įvykių kontekste. Šios autorės darbe, kuriame apžvelgiami šeimos pokyčiai, teigiama, kad iš visų žmogiškųjų būtybių vyrai pirmieji tapo moderniais. Taigi šeimose modernus vyras, kuris veikia keliose visuomenės srityse, ir tradicinė moteris, kuri lieka namų sferoje, turėjo pasidalyti vaidmenimis. Tačiau pribrendo būtinybė ir moters modernizavimui bei esminiams pokyčiams visose gyvenimo srityse.

Kiek anksčiau, anot Alva Myrdal (1944), Švedijoje darbo ir šeimos samprata taip pakito, kad „ištekėjusios moters teisė dirbti transformavosi į dirbančios moters kovą už teisę ištekėti ir susilaukti vaikų“ (cit. iš Liljeström, 1978, p. 32). Remdamasi diskusijomis, kurios tęsėsi Švedijo-

je nuo 4-ojo dešimtmečio, o radikaliame lyčių vaidmenų tyrime Skandinavijoje 7-ajame dešimtmetyje (pvz., Dahlsröm ir kt., 1962) įgavo dar platesnį mastą, Liljeström darbo ir šeimos problemą vertino gerokai peržengdama motinų profesinio užimtumo ribas, aprašytas nuoseklaus darbo ir šeimos derinimo modelyje, paremtame idealiu tradiciniu lyčių vaidmenų pasidalijimu. Autorė pavaizdavo tiek vyrą, tiek moterį kaip šeimos maitintojus ir globėjus, besidalijančius socialiniais vaidmenimis. Liljeström šeimos modelyje abu tėvai vertinami vienodai: profesinėje srityje jie yra du šeimos maitintojai; visuomenė turi du piliečius, o laisvalaikiu tai yra du atskiri individai. Pokyčiai socialinėje organizacijoje, kurių tikslas yra lyčių lygybė, paveikė „tiek vyrą, tiek moterį. Akcentuojamas žmonių gebėjimas derinti privačius ir viešuosius vaidmenis, produkcijos aspektą su reprodukcijos išraiškomis“ (1978, p. 35). Šių siekių įgyvendinimas buvo neatsiejamas nuo abiejų tėvų veiklos despecializacijos. Daugiausia dėmesio buvo skirta atsakomybės už vaiko priežiūrą permąstymui. Liljeström taip pat pateikė profesinės veiklos ir šeimos problemos rekonceptualizacijos metmenis, taikytinus socialinės gerovės valstybėje, kuri turėtų prisiimti atsakomybę už vaiko priežiūros dienos centrų kūrimą.

Nuo 6-ojo dešimtmečio Suomijoje ir nuo 7-ojo dešimtmečio kitose Šiaurės regiono šalyse motinos aktyviai dalyvavo iš naujo apibrėžiant motinystės sąvoką. Svarbų vaidmenį suvaidino motinų veikla profesinio užimtumo srityje. Tuo laiku, kai rašė Liljeström, maždaug pusė motinų, auginančių vaikus iki septynerių metų, Danijoje, Suomijoje, Norvegijoje ir Švedijoje dirbo už užmokestį. Buvo padidinta viešojo sektoriaus atsakomybė už vaikų priežiūrą, įteisintos įvairios motinystės ir tėvystės atostogų schemos. Tėvystė įstatymų lygmeniu pertvarkyta garantuojant dirbantiems tėvams teisę prižiūrėti mažamečius vaikus. Nuo 8-ojo dešimtmečio vis labiau pripažįstama, jog tiek tėvų, tiek motinų profesnės veiklos ir šeimos santykio problema turi būti sprendžiama garantuojant vaiko priežiūrą ir socialinės gerovės valstybei įsitraukiant į šią sritį.

Liljeström tyrimas, nors ir netiesiogiai, atskleidžia požiūrį į tėvystę ir motinystę, darbą ir valstybę, turintį didžiulį poveikį Skandinavijos valstybių visuomenei. Šio požiūrio įtaka, atrodo, yra svarbesnė Danijoje ir Švedijoje nei Norvegijoje. Iš kiekvieno suaugusio žmogaus tikimasi, jog jis ekonomiškai aprūpins save ir savo vaikus dirbdamas apmokamą darbą. „Visiškas užimtumas“ komodifikuoja ir moterų darbą. Šiuo atžvilgiu santuoka ir šeima, kaip ekonominio aprūpinimo institucijos, moterims yra

mažiau svarbios. Apmokamas darbas praplečia motinystės sąvoką, suteikdamas jai ir šeimos maitintojos aspektą. Šis aspektas pasireiškia kaip motinų indėlis į šeimos gerovę ir į bendros gerovės kūrimą per mokesčių mokėjimą. Valstybės parama sergantiems, silpniems pagyvenusiems žmonėms ir vaikams suteikia moterims galimybę dirbti apmokamą darbą ir skatina motinų profesinį užimtumą. Šiaurės šalyse tai padeda išsaugoti išplėtotą institucinę socialinės gerovės valstybę. Šis naujas požiūris į abiejų tėvų atsakomybę ir į vaiko priežiūrą, atrodo, labiau būdingas Skandinavijai nei kitoms Europos šalims, kuriose politinės ir kultūrinės tradicijos yra kitokios ir kur valstybė suvokiama kaip subsidiarinė suteikiamos šeimai vaiko priežiūros pagalbos atžvilgiu[3].

Darbas ir šeima: valstybės kišimasis

Kadangi ankstesniuose svarbiuose socialinės gerovės valstybių tipologijos tyrimuose – nuo Richardo Titmusso (1958, 1968) iki Gøsta Esping-Anderseno (1990) – buvo teigiama, kad valstybės ir šeimos ryšys yra skirtingas skirtingose socialinės gerovės valstybėse, tyrimų objektu buvo pasirenkamas ryšys tarp darbo rinkos ir socialinės gerovės valstybės. Feministiniai tyrimai, atlikti 9-ajame dešimtmetyje, socialinės gerovės valstybės analizę papildė naujomis dimensijomis. Buvo atkreiptas dėmesys į labai skirtingus socialinės gerovės valstybės požiūrius į darbo ir šeimos problemą (pvz., Ruggie, 1984; Hernes, 1987). Nagrinėdama dirbančių moterų integraciją liberaliose ir korporatyvinėse socialinės gerovės valstybėse, tokiose kaip Jungtinė Karalystė ir Švedija, Mary Ruggie teigė, jog skirtingos politinės tradicijos socialinės gerovės valstybėse, ypač organizuoto darbo atžvilgiu, gali turėti įtakos politikos požiūriui į socialinę reprodukciją ir į dirbančias moteris. Pasipriešinimas kišimuisi į šeimą veikiausiai buvo didesnis Jungtinėje Karalystėje, pastebi autorė. Be visų kitų priežasčių, tam įtakos turėjo gana griežtas to, kas vieša ir privatu, atskyrimas, o tai yra labai svarbu liberaliosios valstybės sampratoje. Tuo tarpu socialdemokratinėje Švedijoje tai neturi tokios didelės reikšmės. Kita vertus, socialinės gerovės politika, formuojama korporatyvinėje Švedijos socialdemokratinėje tradicijoje, daugiau atsižvelgė į darbuotojų, įskaitant ir dirbančias moteris, poreikius. Tai gali padėti suprasti, kodėl valstybės remiamos vaikų priežiūros paslaugos buvo iš karto palankiau sutiktos Švedijoje ir kodėl tam buvo labiau priešintasi Jungtinėje Karalystėje.

Socialiniai analitikai aprašė socialinės reprodukcijos „tapimą viešosios sferos dalimi“ Švedijoje. Helga Hernes sukūrė terminą „viešoji šeima“ (angl. *public family*), kuriuo buvo įvardijamas šio proceso rezultatas. Hernes darbas akcentavo „moterims palankias“ galimybes Šiaurės šalių demokratijose, o tai buvo priimta labai kontraversiškai. Autorė teigė, jog, palengvindama darbo ir šeimos derinimą, socialinės gerovės valstybės politika gali padėti moterims, kurios nori būti ekonomiškai nepriklausomos, neišsižadėdamos motinystės (Hernes, 1987) (dėl kritikos žr., pvz., Langan ir Ostner, 1991). Birte Siim (1984) teigė, kad Skandinavijos socialinės gerovės valstybių reprodukcinėje politikoje sukurta partnerystė su moterimis, kurios tikslas padėti abiem dirbantiems tėvams (taip pat žr. Borchorst ir Siim, 1987). Nefeministiniu požiūriu Gøsta Esping-Andersenas (1990) panašiai vertina moterų profesinio užimtumo padėtį Skandinavijoje. Autoriaus nuomone, išplėtotas socialinių paslaugų teikimas, būdingas socialdemokratinei socialinės gerovės valstybei, leido pasiekti, kad formaliai kuo daugiau moterų įsitrauktų į darbo rinką.

Socialinės gerovės valstybių ir šeimų tipologija

10-ajame dešimtmetyje skirtingas socialinės gerovės valstybių požiūris į darbo ir šeimos derinimą dažnai buvo aptariamas dėl kritiškai vertinamos garsios Gøsta Esping-Anderseno (1990) knygos *Trys socialinės gerovės valstybės kapitalizmo pasauliai* (The Three Worlds of Welfare Capitalism). Trys socialinės gerovės valstybių pasauliai, arba grupės, yra: liberalioji-liktinė (angl. *liberal-residual*) (pvz., Jungtinė Karalystė, JAV ir Australija); konservatyvioji-korporatyvinė (angl. *conservative-corporatist*) (be kitų valstybių, jai priklauso ir Vokietija, Prancūzija, Italija); bei socialdemokratinė, vyraujanti Skandinavijoje. Anot Esping-Anderseno, šios grupės skiriasi trim svarbiais aspektais: institucionalizuotų socialinių teisių pobūdžiu, ypač dekomodifikacijos laipsniu socialinėje politikoje; socialinės gerovės valstybės kuriama ir palaikoma stratifikacijos sistema; santykio tarp socialinės gerovės valstybės, darbo rinkos ir šeimos struktūra. Plėtodamas T. S. Marshallo (1965) požiūrį į socialinių teisių analizę, Esping-Andersenas pagrindiniu tyrimo objektu pasirenka santykį tarp pilietybės ir socialinės klasės. Atkreipiamas dėmesys, kad socialines individų teises nulemia jų padėtis darbo rinkoje. Nors naudojami kriterijai aiškiai rodo, kad šeima yra skirtingai vertinama visose trijose socialinės ge-

rovės valstybių grupėse, šio skirtumo svarba nėra aiškiai įvardijama. Daugiausia dėmesio skiriama santykiui tarp socialinės gerovės valstybės ir darbo rinkos, o šeimos indėlis, kuriant socialinę gerovę, mažai paliečiamas. Kaip jau ne kartą pažymėta, šis socialinės gerovės valstybių palyginimas vis dėlto nesuteikia gilesnės įžvalgos analizuojant būdus, kuriais socialinės gerovės valstybės sprendžia profesinių ir šeimos įsipareigojimų derinimo problemas, ar būdus, kuriais moterų ir vyrų įsipareigojimai yra formuojami (pvz., Taylor-Gooby, 1991; Lewis, 1992; Orloff, 1993; O'Connor, 1996; Lister, 1997; O'Connor, Orloff ir Shaver, 1999). Atsakydamas į kritiką, Esping-Andersenas pripažino šį analizės trūkumą (1999, p. 47, 1 išnaša).

Tolesnėje analizėje nebus apžvelgiamos įvairios diskusijos, kurias sukėlė minėtas darbas. Nagrinėjami tik kai kurie tyrimai, kurie rėmėsi Esping-Anderseno knyga, kartu analizuojamos problemos, kurios šiame darbe yra svarbiausios, t. y. socialinės gerovės valstybės parama motinų įsijungimui į darbo rinką ir dviejų šeimos maitintojų modeliui; šeimos modeliai socialinės gerovės valstybėje; „priežiūros sistemos" (angl. *caring regimes*), arba priežiūros modeliai. Nagrinėjant socialinės gerovės valstybės politikos kryptis per šeimos, lyties bei priežiūros sąvokų prizmę, modifikuojama valstybių tipų arba grupių samprata, kadangi ankstesnė valstybių klasifikacija buvo paremta santykiu tarp socialinės gerovės valstybės ir darbo rinkos. Socialinės pilietybės analizė tampa kompleksiškesnė, kai analizės objektas yra ne tik dirbančiųjų už užmokestį, bet ir neformalių globėjų socialinės teisės.

Diskusijos apie santykį tarp valstybės ir šeimos pradiniu tašku pasirinkusi lyčių aspektu diferencijuotą apmokamo ir neapmokamo darbo pasidalijimą ir vyraujantį vyro-šeimos maitintojo bei moters-globėjos šeimos modelį, Jane Lewis (1992) išnagrinėjo Jungtinės Karalystės, Prancūzijos ir Švedijos politikos kryptis. Šiose išsivysčiusiose industrinėse šalyse, kurių patirtis analizuota ir Myrdal bei Klein darbe (1956), moterų profesinio užimtumo didėjimo ženklų pastebėta jau 6-ajame dešimtmetyje. Kitais dešimtmečiais šiose socialinės gerovės valstybėse moterų, ypač motinų, ekonominio aktyvumo didėjimo tempai buvo skirtingi. Kaip rodo Lewis tyrimas, gerokai skyrėsi ir socialinės gerovės valstybės indėlis. Nustatyta, kad visose trijose šalyse ilgą laiką pirmenybė buvo teikiama vyro-šeimos maitintojo ir moters-globėjos šeimos modeliui. Tačiau, teigia autorė, aiškiai kinta vyro ir tėvo, kaip ekonominio šeimos aprūpintojo,

vaidmens svarba. Pagal svarbą, suteikiamą vyro, kaip ekonominio šeimos aprūpintojo, vaidmeniui, Lewis skiria stiprias, vidutines ir silpnas vyro-šeimos maitintojo modelio valstybes, iliustruodama tai Jungtinės Karalystės, Prancūzijos ir Švedijos pavyzdžiais. Kitaip tariant, kai kam gali atrodyti, kad šie trys atvejai išreiškia paramą vienam iš šeimos modelių arba lyčių aspektu diferencijuotai šeimai, t. y. šeimai, kurioje profesinis užimtumas ir priežiūra yra derinami tam tikra seka arba moters darbas yra antraeilis, palyginti su tėvo darbu, arba pirmenybė teikiama šeimai, paremtai dviejų šeimos maitintojų ir dalijimosi pareigomis modeliu. Lewis tyrimas parodo, kad visose trijose minėtose šalyse moterų ir vyrų teisės bei pareigos, siejamos su šeima, yra akivaizdžiai skirtingos, skiriasi ir lyčių aspektu diferencijuoto darbo bei priežiūros pasidalijimas. Autorė teigia, kad šių skirtumų įvertinimas gali būti naudingas aptariant socialinės gerovės valstybių tipologiją. Antraip neatsižvelgiama į „vieną esminių socialinės gerovės valstybės struktūrinių veiksnių, t.y. neapmokamo darbo, kurį dažniausiai atlieka moterys kurdamos socialinę gerovę savo šeimos viduje, įvertinimo problemą ir socialinių teisių globėjams užtikrinimą“ (Lewis, 1992, p. 160). Socialinės gerovės valstybių, jautrių lyčių problemoms, tipologijas išsamiau aptaria Siaroff (1994) ir Sainsbury (1994, 1999; taip pat žr. Lewis, 1997).

Socialinės gerovės valstybės paramos, teikiamos dirbančioms moterims ir motinoms, tyrimuose analizuojama, kokiu pagrindu remiasi socialinės gerovės valstybių tipologija. Nėra visuotinai sutariama, kaip socialinės gerovės valstybės grupuojamos. Atkreipdamos dėmesį į Esping-Anderseno tipologijos modelį, Anneli Anttonen ir Jorma Sipilä (1996) klausia, ar įmanoma identifikuoti „priežiūros sistemas“ ir kaip socialinės gerovės valstybės yra grupuojamos, kai klasifikaciją lemiantis veiksnys yra valstybės finansuojamų paslaugų mastas. Pastarasis darbas pateikia informatyvią apžvalgą skirtingų veiksnių, kuriais remiantis Europos socialinės gerovės valstybėse nubrėžiamos ribos tarp viešosios ir privačios atsakomybės dėl mažamečių bei senų žmonių priežiūros. Pagal atsakomybės už jaunesnių nei trejų metų vaikų ir vyresniojo amžiaus žmonių globos pasidalijimą tarp valstybės ir šeimos skiriami keturi modeliai:

- Teikiama nemažai paslaugų tiek mažiems vaikams, tiek seniems žmonėms (Danija, Suomija, Švedija).
- Teikiama nedaug paslaugų tiek mažiems vaikams, tiek seniems žmonėms (Portugalija, Graikija, Ispanija, Airija, Vokietija).

- Teikiama nemažai paslaugų vaikams, tačiau nedaug vyresniojo amžiaus žmonėms (Prancūzija, Belgija, Italija).
- Gausu paslaugų vyresniojo amžiaus žmonėms, tačiau valstybės remiamos priežiūros teikimas mažamečiams vaikams nepakankamas (Olandija, Jungtinė Karalystė, Norvegija).

Šioje analizėje socialinės gerovės valstybės negrupuojamos pagal Esping-Anderseno tipologiją. Pavyzdžiui, Italija, Prancūzija ir Belgija išskiriamos kaip atskira kategorija, kuri skiriasi nuo kitų konservatyviųjų-korporatyvinių socialinės gerovės valstybių. Norvegija nepatenka į tą pačią kategoriją kaip jos kaimyninės Šiaurės šalys, bet priskiriama tai pačiai kategorijai kaip ir Jungtinė Karalystė, kurią Esping-Andersenas įvardija liberaliąja socialinės gerovės valstybe, ir patenka greta Olandijos, kurioje socialinės gerovės sistema šiek tiek mišresnė. Trys socialinės gerovės valstybės, būtent Danija, Suomija ir Švedija, prisiima didelę dalį atsakomybės už socialinių paslaugų teikimą, tuo tarpu kitos šalys teikia kur kas mažiau viešųjų paslaugų. Esping-Anderseno duomenų rinkmenose Antonnen ir Sipilä įžvelgia nemažus skirtumus tarp skandinaviškojo viešųjų globos paslaugų teikimo modelio ir šeimos teikiamų globos paslaugų modelio, vyraujančio Portugalijoje, Ispanijoje, Graikijoje ir Italijoje. Kiti regioniniai modeliai nėra tokie ryškūs.

„Priežiūros sistemų“ analizė suteikia papildomos informacijos apie socialinės gerovės valstybės vaidmenį remiant moterų ir motinų darbo užimtumą. Remiantis pateikta klasifikacija teigiama, kad didelė priežiūros paslaugų pasiūla mažiems vaikams ir pagyvenusiems žmonėms Šiaurės šalyse palengvina gana aktyvų motinų dalyvavimą darbo rinkoje. Tačiau Norvegija sudaro išimtį. Nors šios šalies motinų, turinčių ikimokyklinio amžiaus vaikų, dalyvavimo darbo rinkoje rodikliai yra gana aukšti, 10-ajame dešimtmetyje valstybės parama mažamečių vaikų priežiūrai nėra didelė (Leira, 1992). Dar labiau stebina Portugalijos atvejis – ten sparčiai augantis motinų ekonominis aktyvumas neremiamas teikiant viešąsias socialinės priežiūros paslaugas, skirtas tiek mažiems vaikams, tiek pagyvenusiems žmonėms (Europos Komisijos vaiko priežiūros teminis tinklas, 1996; da Silva, 2000; Wall, 1995; taip pat žr. 3 skyrių).

Gornick, Myers ir Ross (1997, 1998) išsamiuose tyrimuose, skirtuose motinų dalyvavimo darbo rinkoje rėmimo politikos analizei, pateikia tik santykinį socialinės gerovės valstybių grupavimą. Gornick, Myers ir Ross

(1997) lygina 14-kos šalių, priklausančių Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijai, veiklą 9-ojo dešimtmečio pabaigoje paslaugų teikimo dirbančioms motinoms atžvilgiu (pvz., motinystės ir tėvystės atostogos, valstybės remiamos vaiko priežiūros paslaugos). Lyginimas parodė, kad Belgijoje, Danijoje, Suomijoje, Prancūzijoje ir Švedijoje vykdoma politika suteikia daugiau paramos dirbančioms motinoms, o mažiausiai motinų profesinis užimtumas remiamas JAV, Australijoje ir Jungtinėje Karalystėje (p. 51). Tyrėjų nuomone (1998), Esping-Anderseno pasiūlyta tipologija (1990) nevisiškai tiksliai parodo skirtingas socialinės gerovės valstybės politikos pozicijas motinų profesinio užimtumo atžvilgiu.

10-ojo dešimtmečio pabaigoje Esping-Andersenas (1999) vėl ėmėsi tirti priežiūros dalijimosi tarp socialinės gerovės valstybės ir šeimos problemą. Tirta, kokią įtaką tokie analizės dėmenys galėtų turėti jo ankstesniajai tipologijai, kuri iš esmės pagrįsta socialinės gerovės valstybės ir darbo rinkos santykiu. Jis siūlo sąvoką „familialistinė“* socialinės gerovės valstybės sistema“ (angl. *familialistic welfare state regime*). Ši sąvoka apibūdina socialinės gerovės valstybes, kuriose pagrindinė atsakomybė už vaikų priežiūrą ir socialinės gerovės paslaugas paliekama šeimai. Nagrinėdamas daugybę familizmo** rodiklių, autorius prieina prie išvados, jog socialinės gerovės valstybės grupuojamos pagal tridalę tipologiją, kurią jis pateikia savo ankstesniame darbe. Taigi socialdemokratinė socialinės gerovės valstybė yra labiausiai defamilizuota, konservatyviojo-korporatyvinio modelio – mažiausiai defamilizuota, o liberalioji socialinės gerovės valstybė atsiduria kažkur per vidurį[4].

Esping-Andersenas sutinka, jog komodifikacija svarbi moterims, todėl pasisako už aktyvesnį valstybės dalyvavimą remiant moterų profesinį užimtumą, kurį palengvintų vaiko priežiūros paslaugų užtikrinimas (2000). Nors šį politikos reformą skatinantį siūlymą vargiai galima pavadinti novatorišku, analizė yra svarbi tuo, nes parodo, kaip keičiasi vyraujančios tendencijos socialinės gerovės valstybės tyrimuose – įtraukiamas dar vienas svarbus aspektas, t. y. lyties atžvilgiu tipizuotos šeimos pareigos. Tačiau šiame darbe darbo ir šeimos problema vis dar suvokiama kaip moteriškoji dilema; vyro teisė ar prerogatyva nusišalinti nuo vaiko priežiūros nekvestionuojama.

* Šeimyninė (vert. past).

** Skirtumas tarp terminų „familializmas“ ir „familizmas“ aptariamas šio skyriaus 4 išnašoje (vert. past.).

Walterio Korpio (2000) intriguojanti analizė apie lyties ir klasės įtaką nelygybės apraiškoms papildo diskusiją apie socialinės gerovės valstybės ir šeimos ryšį. Čia nagrinėjama tik ta analizės dalis, kurioje tiriamas šeimos pareigų pavertimas socialinėmis teisėmis. Korpi skiria tris idealius lyties atžvilgiu diferencijuotos šeimos politikos modelius: bendros paramos šeimai modelis, paramos dviejų maitintojų šeimai modelis ir į rinką orientuota politika. Pirmojoje kategorijoje remiama tradicinė pagal lytis diferencijuota šeima, antroji orientuota į dviejų šeimos maitintojų bei priežiūra besidalijančių modelį, tuo tarpu trečiuoju atveju asmenys patys turi rasti išeitį. Skiriamaisiais rodikliais imdamas viešąjį priežiūros paslaugų teikimą vaikams iki 3 metų, galimybę gauti mokamas motinystės ir tėvystės atostogas ir valstybės remiamą institucionalizuotą pagalbą pagyvenusiems žmonėms, Korpi suskirsto į kategorijas 18-ka socialinės gerovės valstybių, remdamasis duomenimis apie valstybių teikiamą paramą dviejų šeimos maitintojų modeliui ir bendros paramos šeimai modeliui. Atliktos analizės duomenimis, Šiaurės šalių socialinės gerovės valstybės labiausiai remia dviejų šeimos maitintojų modelio šeimas. Aukščiausiose pozicijose (eilės tvarka) yra šios šalys: Švedija, Danija, Suomija ir Norvegija (Korpi, 2000, 2 lentelė, p. 147). Po to eina antroji grupė, kurią sudaro Prancūzija, Belgija, Vokietija, Italija, Olandija, Austrija ir Airija. Mažiausiai paramos dviejų šeimos maitintojų modelio šeimai teikia septynios šalys. Jos priskiriamos „į rinką orientuotam lyčių politikos modeliui“. Šiai šalių grupei priklauso Jungtinė Karalystė, Kanada, Japonija, Australija, Šveicarija, Naujoji Zelandija ir JAV. Belgija, Vokietija, Prancūzija ir Italija vertinamos aukščiausiai, kai kalbama apie bendros paramos šeimai modelį; šiai kategorijai priklauso ir Norvegija. Šalims, kurios mažiausiai remia dviejų šeimos maitintojų modelio šeimas, priskiriamos ir tos, kurios teikia mažiausią paramą bendros paramos šeimai modeliui.

Kai kurie Gornick ir kitų autorių bei Korpi analizių skirtumai nagrinėjant, kokia parama teikiama dviejų šeimos maitintojų modeliui ir motinų profesiniam užimtumui, galėjo atsirasti dėl pasirinktų rodiklių skaičiaus ir pobūdžio bei dėl kiekvienam šių rodiklių suteiktos sąlyginės reikšmės. Diskusija apie tai, kokiu mastu motinų profesinį užimtumą remianti politika nulemia socialinės gerovės valstybių tipologiją, veikiausiai tęsis.

Taigi ką mums duoda tipologijos taikymas, kai kalbame apie vaiko priežiūros ir paramos šeimai, paremtai dviejų šeimos maitintojų modeliu, rekonceptualizaciją? Kadangi atskleidžiama tai, kas akivaizdu, o bū-

tent, jog tipologijos priklauso nuo konteksto, randama ir stebėtina įvairovė netgi Vakarų Europoje, pasireiškianti atsakomybės už vaiko priežiūrą pasidalijime tarp socialinės gerovės valstybės ir dirbančių tėvų bei motinų. Tačiau kai kuriose šalyse vyksta atsakomybės už vaiko priežiūrą tarp šeimos ir valstybės persidalijimas (Bettio ir Prechal, 1998; Saraceno, 1997, 2000; Lewis, 1998; Boje ir Leira, 2000). Kinta ir dalijimasis tarp viešosios ir privačios sferų, kadangi yra nustatomos naujos ribos tarp socialinės gerovės valstybės ir šeimos.

Valstybės ir šeimos įsipareigojimai

Esminiai skirtumai, apibrėžiant šeimos ir abiejų tėvų atsakomybės sąvoką, buvo detaliau apibūdinti atlikus formalių šeimos pareigų apibrėžimų tyrimą visose Europos Sąjungos šalyse ir Norvegijoje (žr. nacionaliniai sociologiniai tyrimai, Millar ir Warman, 1995). Šiame darbe apžvelgiamos formalios sutuoktinių ir partnerių pareigos, abiejų tėvų pareigos savo vaikams ir suaugusių vaikų pareigos senstantiems tėvams, taip pat lyginamos šeimos teisėje numatomos pareigos ir šeimos reikšmė platesniame socialinių įstatymų bei nuostatų kontekste[5]. Ypatingas dėmesys skiriamas pareigoms, su kuriomis siejama „šeimos“ samprata, joje išskiriant ekonominio šeimos aprūpinimo ir mažamečių vaikų bei senų žmonių globos aspektus. Remiantis kompleksiniais duomenimis parodoma, kaip „šeima“ yra įstatymiškai ir formaliai formuojama, kokia reikšmė skiriama kraujo ryšiams ir santuokai (arba susitarimams, turintiems panašų statusą), kaip apibrėžiami asmenys, kuriems skiriami konkretūs įpareigojimai. Apibendrindamos nacionalinius skirtumus, Millar ir Warman (1966) skiria tris grupes:

- Šiaurės šalyse, įskaitant Daniją, Suomiją, Norvegiją ir Švediją, formaliosios pareigos šeimai yra minimalios, o valstybės parama dažniausiai individualizuota;
- Austrijoje, Belgijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Airijoje, Liuksemburge, Olandijoje ir Jungtinėje Karalystėje pareigos šeimai numatomos daugiausia tik branduolinės šeimos ribose, t. y. tarp sutuoktinių-partnerių, abiejų tėvų ir nuo jų priklausomų vaikų;
- Graikijoje, Italijoje, Portugalijoje ir Ispanijoje pareigos šeimai gali būti numatomos ne vien branduolinės, bet ir išplėstinės šeimos ribose.

Šios trys kategorijos parodo esminius skirtumus tarp Europos socialinės gerovės valstybių formalių pareigų šeimoje apimties ir struktūros atžvilgiu. Skirtumai taip pat parodo, kaip socialinės teisės ar socialinė pilietybė yra suvokiamos ir apibrėžiamos Vakarų Europos socialinės gerovės valstybėse. Šeimos politikos kryptyse galima įžvelgti nemažai sąlyčio taškų, tačiau jos toli gražu nėra iki galo suderintos (taip pat žr. Kamerman ir Kahn, 1997; Hantrais ir Letablier, 1996; Gauthier, 1996).

Millar ir Warman tyrimo duomenys rodo, jog anksčiau minėtų aspektų atžvilgiu didžiausi skirtumai pastebimi tarp Šiaurės ir Pietų Europos šalių. Viena vertus, tyrimas patvirtina dažnas prielaidas apie šeimos atžvilgiu aktyvią socialinės gerovės valstybės politiką socialdemokratinėse Šiaurės šalyse, kita vertus – Vidužemio jūros šalių familizmą. Stiprus ir, galima sakyti, prioritetinis atsidavimas šeimai, jos narių lojalumas ir solidarumas labiau būdinga Pietų Europai, kur formaliosios šeimos narių pareigos vis dar suvokiamos išplėstinės šeimos ribose (pvz., Saraceno (1994) ir Trifiletti (1995) pateikia duomenų apie padėtį Italijoje; Valiente (1995) ir Tobío (1999) – Ispanijoje; Wall (1995) ir da Silva (2000) – Portugalijoje).

Chiara Saraceno (1994) aptaria Italijos socialinės gerovės valstybės neapibrėžtą familizmą. Tai – familizmo forma, kuri dažnai įtraukiama į šalies politiką, paremtą prielaida, jog egzistuoja tam tikras darbo pasidalijimas tarp moterų ir vyrų bei tarp skirtingų kartų[6]. Pietų Europoje katalikų bažnyčia išugdė subsidiarinį požiūrį į šeimą*. Šis požiūris buvo integruotas į krikščioniškosios demokratinės politikos kryptis, ir per ekonominius pokyčius, remiančius vyro-šeimos maitintojo ir žmonos-vaikų globėjos vaidmenis, institucionalizavo familizmą, teigia Esping-Andersenas (1996).

Palyginti su Pietų Europa, Šiaurės regione formalūs įsipareigojimai šeimai yra kuklūs. Teisių individualizavimas labiau remia asmens autonomiškumą, o ne asmens šeimą. Tai lemia formalių pareigų tarp šeimos narių mažėjimą. Kita vertus, padidėjo individuali priklausomybė nuo viešojo aprūpinimo ir teikiamų viešųjų paslaugų.

Reikėtų atsižvelgti ir į Vakarų Europoje egzistuojančius formalius skirtumus pareigų šeimai atžvilgiu. Tačiau Millar ir Warman klasifikacijoje, atrodo, perdėtai akcentuojamas šeimos įsipareigojimų silpnėjimas Skan-

* *Subsidiarinis* šiame kontekste – savitarpio pagalbos akcentavimas (vert. past.).

dinavijoje, kai teigiama, jog individualizmas viską užgožęs, o šeima esą atleidžiama nuo atsakomybės už jos narių priežiūrą ir gerovės užtikrinimą. Neabejotinai klasifikacijoje nuvertinta formaliai apibrėžtų šeimos pareigų svarba, būtent abiejų tėvų pareigos nuo jų priklausantiems vaikams. Dirbantiems tėvams, t. y. tėvams ir motinoms, suteikiama teisė naudotis vaiko priežiūros paslaugomis bei teisė į motinystės ir tėvystės bei vaiko priežiūros atostogas. Tai nereiškia, kad abu tėvai neturi pareigų, greičiausiai tai įgavo naujų reikšmių. Individualizacijos procesas, ar siejamas su rinkos ekonomikos pradžia, ar paskatintas socialinės gerovės valstybės, turėjo didelės įtakos šeimos ryšiams Šiaurės šalyse. Vis dėlto teisių individualizavimas yra neatsiejamas nuo politinių veiksnių, skirtų kai kuriems šeimos ryšiams stiprinti. Abiejų tėvų atsakomybės už vaiko priežiūrą vertinime įvyko didžiulių pokyčių – vaiko priežiūros sudėtine dalimi tampa ne vien abiejų tėvų pareigos, bet ir teisė kelti reikalavimus socialinės gerovės valstybei. „Šeima“, kaip socialinė institucija, patiria visapusiškus pokyčius, tačiau šeimos, kaip atskirų individų, atleistų nuo pareigų šeimai, įvaizdį reikėtų dar tyrinėti[8].

Globėjiška valstybė ir viešoji šeima

Millar ir Warman tipologijoje Šiaurės šalys išskiriamos iš kitų Europos socialinės gerovės valstybių kaip labiausiai intervencinės šeimos reikalų atžvilgiu. Anttonen ir Sipilä analizėje akcentuojama ryški viešosios sferos intervencija į priežiūros sferą, už kurią tradiciškai buvo atsakinga šeima. Socialinės gerovės valstybės kišimasis į ugdymo, sveikatos apsaugos, socialinės gerovės ir priežiūros sritis reiškia, kad gerokai pakito ribos tarp valstybės ir šeimos. Vartojant 8-ojo dešimtmečio terminus, „socialinė reprodukcija tapo vieša“. Ši socialinės gerovės valstybės interpretacija Hernes darbe (1987) vartojama apibūdinti „moterims palankias“ galimybes socialdemokratinėse Šiaurės šalių valstybėse. Paslaugų teikimas papildė ekonominių išmokų, kaip teisėtai priklausančios paramos, kategoriją. Taigi padidėjo valstybės ir vietos valdžios atsakomybė, o šeimos – sumažėjo.

Toliau išsamiau aptariamas vaiko priežiūros koncepcijos pokytis, kai ta priežiūra pradėta suvokti kaip tėvų teisė, ir remiamasi skandinaviškosios politikos reformomis kaip pagrindiniu struktūriniu modeliu. Tačiau pirmiausia reikėtų pakomentuoti politines ir kultūrines tradicijas, vyravusias visuomenėse, kuriose įvyko vaiko priežiūros rekonceptualizacija.

Socialinės gerovės valstybės forma, vadinama Šiaurės Europos sistema arba kartais skandinaviškuoju modeliu, dažniausiai traktuojama kaip institucinė. Tokia valstybė teikia daug įvairių paslaugų ir išmokų, kurios paprastai esti universalaus pobūdžio ir dažnai perskirstomos naujiems tikslams ir suvokiamos kaip piliečių teisė. Tradiciškai socialinės gerovės valstybės politika skirta ne tik vargingai gyvenančiųjų apsaugai užtikrinti, bet ir labiau egalitarinei visuomenei sukurti (Esping-Andersen ir Korpi, 1987; Hernes, 1988; Siim, 1987). Stephenas Graubardas (1986), *Dedalo* (Dædalus) redaktorius, išreiškė lygybės kaip socialinės vertybės ir politikos normos svarbą, pavadindamas antologiją apie Šiaurės Europos šalis – *Šiaurė – aistra lygybei* (Norden – The Passion for Equality). Egalitarizmo ir universalizmo principai buvo svarbiausi, įteisinant socialinės gerovės valstybę (Esping-Andersen, 1990). Skandinavijoje iš socialinės gerovės valstybės tikimasi, jog ji perskirstys ekonominius išteklius, galią bei įtaką tarp socialinių klasių ir regionų. Nuo 8-ojo dešimtmečio lyčių lygybės politika, kartais vadinama „valstybiniu feminizmu“, padėjo stiprinti valstybės veiklą, orientuotą į didesnės socialinės lygybės užtikrinimą. Šio proceso išdavoje buvo praplėsta egalitarinė tradicija ir integruotas lyčių dėmuo.

Pažymėtina, jog Skandinavijos socialdemokratinėje politinėje tradicijoje valstybė natūraliai netapatinama su priespauda ar išnaudojimu. Ne visada pastebimi terminų „valstybė“ ir „visuomenė“ skirtumai, kartais šie terminai vartojami sinonimiškai. Švedijos socialdemokratas, vėliau tapęs ministru pirmininku, pasiūlė terminą „folkhemmet“, kas išvertus reiškia „liaudies namai“. Terminas skirtas apibūdinti socialinės gerovės valstybės visuomenę, kaip ji buvo suvokiama 3-iajame dešimtmetyje. (Atsakydamos į tai, šios partijos moterys viešai pareiškė, kad jos nori dalyvauti statant namus, o ne ateiti į jau įrengtus (Karlsson, 1990). Metafora „folkhem“ apibūdina valstybę kaip „palankią liaudžiai“, sukurtą liaudies ir liaudžiai, ypač „mažiems“ darbininkų klasės žmonėms. Šitaip mąstyti apie valstybę, matyt, galima tik Skandinavijoje, o tai savo ruožtu parodo kažkokį paprastumą ir sąžiningumą, kuris veikiausiai taip pat unikalus. Neapsistosime ties politine tradicija, iš kurios išsirutuliojo liaudies namų idėja, tačiau tai parodo tam tikrus aspektus politinės kultūros, kurioje mąstymas apie valstybę, kaip palankią moteriai, nėra toks jau neįprastas.

Mastas, kuriuo parama mažamečių vaikų priežiūrai apibrėžiama kaip socialinė teisė ir su viešąja sfera siejama atsakomybė arba kaip šeimos atsakomybė ir moralinė asmens pareiga, skiriasi Europos socialinės gero-

vės šalyse. Skiriasi ir parama dirbantiems tėvams, derinantiems darbą ir šeimą (Leira, 1994; Millar ir Warman, 1995; Anttonen ir Sipilä, 1996; Knijn ir Kremer, 1997; Lewis, 1998). Aspektai, kurie kai kuriose šalyse įstatymiškai yra įvardyti kaip šeimos atsakomybė, kitose šalyse gali būti „defamilizuoti“ ir griežtai priskirti valstybės ir vietos valdžios atsakomybei. Šiuos skirtingus apibrėžimus vienaip gali suprasti tie, kuriems reikia priežiūros, ir tie, kurie turi tą priežiūrą teikti. Be to, kai šeima aprūpinama nepakankamai arba kai viešieji ištekliai neatitinka poreikių, priežiūros teikimas gali būti perduotas rinkai arba „trečiajam sektoriui“, t. y. savanoriškoms arba labdaros organizacijoms.

Teigiama, jog Skandinavijoje socialinės gerovės valstybės įtakai skiriamas ypatingas dėmesys, kadangi tose šalyse nemanoma, kad socialinių paslaugų teikimą galima palikti šeimos, privačios labdaros ar savanoriškų rėmėjų ištekliams, lėšoms ar nuožiūrai. Atsakomybė už suaugusiuosius, kuriems reikia priežiūros, ir silpnus senyvo amžiaus žmones priklauso valstybei ir vietos valdžios institucijoms, o visuotinė valdžia, teikdama vaiko priežiūros paslaugas, perima dalį tėvų atsakomybės. Todėl tose šalyse socialinės gerovės valstybė kartais vaizduojama kaip „globėjiška valstybė“ – terminas, kuris turi ir teigiamų, ir neigiamų prasmių (Hernes, 1987; Jensen, 1990; Østerberg, 1990). Analitikai, kalbėdami apie viešosios sferos kišimąsi į socialinę priežiūrą, mini, kad Skandinavijoje egzistuoja „viešoji šeima“, t. y. šeima, iš kurios perimta priežiūros atsakomybė (pvz., Hernes, 1984; Wolfe, 1989). Tačiau svarbu pažymėti, jog susitarimas tarp valstybės ir šeimos, arba tiksliau viešojo ir privataus sujungimas aprūpinant priežiūra, Skandinavijoje, palyginti su kai kuriomis Vakarų Europos ir JAV socialinės gerovės valstybėmis, skiriasi. Tose šalyse priežiūra dažniausiai rūpinasi šeima arba bendruomenė; priežiūros paslaugos, siekiant arba nesiekiant pelno, yra labiau paplitusios.

Arlie Hochschild (1995) pateikia kultūrinių priežiūros modelių klasifikaciją, kurioje pastebima kai kurių atsakomybės už priežiūrą skirtumų. Remdamasi viešojo ir privataus kriterijumi bei lyties aspektu diferencijuotu priežiūros pasiskirstymu, autorė konstruoja keturis priežiūros modelius arba tipus, įvardijamus kaip „tradicinis“, „postmodernus“, „šaltai modernus“ ir „švelniai modernus“ (angl. *traditional, post modern, cold modern, warm modern*). Tradicinis modelis apibūdinamas kaip motinos rūpinimasis namais, o postmodernus – kaip už užmokestį dirbančios moters gebėjimas dirbti visą darbo dieną ir vienai būti atsakingai už vaiko

priežiūrą. Priežiūra vadinama „šaltai modernia“, kai ji nuasmeninama, t. y. kai vaiką visą (darbo) laiką prižiūri ne tėvai, tuo tarpu „švelniai modernus“ modelis apibūdina institucinės ir asmeninės priežiūros derinimą bei priežiūros tarp vyro ir moters pasidalijimą. Hochschild teigia, jog viešosios priežiūros kultūra yra svarbi tuomet, kai skatinamas „švelniai modernus“ modelis, kuris, anot autorės, pasireiškia Skandinavijoje. Tokia Skandinavijos priežiūros politikos interpretacija susilaukė kontraversiškų vertinimų (žr., pvz., Wolfe, 1989; Langan ir Ostner, 1991). Tačiau svarbu, kad Hochschild atkreipia dėmesį į veiksnius, kurie turi didžiulės įtakos Skandinavijos politiniam mąstymui, būtent, kad priežiūra apima ir viešą, ir privačią atsakomybę bei išreiškia moralinį reikalavimą tiek vyrams, tiek moterims.

Nepaisant laikotarpio, kai socialinės gerovės valstybės patyrė spaudimą vykdydamos restruktūrizaciją ir reformas, valstybės remiamai mažamečių vaikų ir vyresniojo amžiaus žmonių priežiūrai Skandinavijoje vis dar skiriama nemažai dėmesio. Be to, tai plačiai suprantama kaip socialinė teisė, o į galimybę lankyti gerus valstybės finansuojamus vaiko priežiūros dienos centrus kartais žiūrima kaip į demokratinę vaikų teisę. Šiaurės šalyse siekiama, kad visi vaikai, kurių tėvai to pageidauja, būtų priimti į tokius centrus. Tačiau socialinių teisių hierarchijoje galimybė gauti valstybės finansuojamas socialines paslaugas yra ne taip tvirtai institucionalizuota, nei, pavyzdžiui, teisė į finansinę paramą iš valstybinio socialinio draudimo tais atvejais, kai nepakanka pajamų, gaunamų iš rinkos, arba nepakanka šeimos teikiamos paramos, arba šie pajamų šaltiniai nefunkcionuoja (Leira, 1992). Suteikti visapusiškas vaiko priežiūros paslaugas yra ilgalaikis vyriausybės tikslas. Kirsten Ketscher (1995) pastebi, jog kaip socialinė teisė galimybė gauti valstybės remiamą vaiko priežiūrą dar nėra visiškai įgyvendinta.

Taigi už ką dar liko atsakinga šeima arba abu tėvai globėjiškoje valstybėje? Liko tam tikra abipusė sutuoktinių ir partnerių atsakomybė, o ypač abiejų tėvų atsakomybė už savo mažamečius vaikus. Tačiau sumažėjęs dėmesys partnerių abipusiškumui pareigų ir teisių atžvilgiu rodo santuokos silpnėjimą, nors, pavyzdžiui, Norvegijoje išlieka svarbiausieji teisiniai aspektai, reguliuojantys paveldėjimo, mokesčių politikos bei socialinės apsaugos teisių sritis. Sutuoktiniai įsipareigoja vienas kitam teikti ekonominį išlaikymą tol, kol yra susituokę; partneriai, gyvenantys ne santuokoje, tokių įsipareigojimų neturi. Nesantuokinei partnerystei suteikia-

ma vis daugiau privatumo, o formalaus vedybų kontrakto, kaip šeimos kūrimo pagrindo, svarba mažėja. Šiaurės šalių vyriausybės neskuba kurti įstatymų suaugusiesiems, kurie nusprendžia gyventi formaliai nesusituokę, išskyrus įsidėmėtiną išimtį, kai įstatymiškai buvo įteisinta homoseksuali partnerystė (žr., pvz., Koch-Nielsen, 1996; Bjørnberg ir Eydal, 1995; Anttonen, Forsberg ir Huhtanen, 1995; Leira, 1996b).

Skandinavijoje, kaip ir visoje Vakarų Europoje, abiejų tėvų atsakomybė už savo vaikus siejama su dviem tikslais: išlaikyti vaiką finansiškai ir ugdyti, globoti, auginti bei auklėti vaiką. Be to, tėvai turi teisę priimti sprendimus už vaiką. Nuo 8-ojo dešimtmečio iki šių dienų, vykstant šeimos pokyčiams, šeimos politikos reformoje Šiaurės bei kai kuriose kitose socialinės gerovės valstybėse akcentuojama, kad tėvų pareigos tebelieka valstybės rūpesčiu. Neatsižvelgiant į tai, kokius sprendimus tėvai priima apie savo, kaip poros, santykius, „motinystė ir tėvystė niekada nesibaigia“.

Šiaurės šalių socialinės gerovės valstybės padengia kai kurias mažamečių vaikų auginimo išlaidas, skirdamos pašalpas šeimai bei remdamos įvairių vaiko priežiūros formų teikimą. Ilgainiui valstybės kišimasis į šeimos sferą naujai apibrėžė tėvų pareigų apimtį materialiai aprūpinant savo vaikus bei atsakomybę už ugdymą ir priežiūrą ankstyvos vaikystės laikotarpiu. Besitęsiantis šeimos formų įvairėjimas taip pat paskatino vykdyti politiką, reaguojančią į kintančią tėvystę ir motinystę. Viena politikos krypčių grupė reaguoja į silpnėjančią santuoką, padidėjusį nesantuokinių vaikų skaičių, dažnėjančias skyrybas, ypač nesusituokusių tėvų, turinčių mažamečių vaikų, kas savo ruožtu pavertė biologinio tėvo nustatymą politine problema. Antroji grupė susiformavo susirūpinus dėl „laiko suvaržymų“. Juos tėvai patiria bandydami derinti dvi skirtingas, tačiau vienodai jų dėmesio reikalaujančias sritis, t. y. profesinę veiklą ir atsakomybę už vaikų gerovę bei priežiūrą. Nesvarbu, ar abu tėvai susituokę, ar ne, ar jie kada nors gyveno drauge su vaiku, ar ne, vis vien tėvų pareiga yra aprūpinti savo vaikus ir juos globoti, tačiau tas netaikoma jau suaugusiems vaikams. Kaip ir kai kurios Europos valstybės, Šiaurės šalys ėmėsi politikos reformų, siekdamos palaikyti ryšį tarp vaiko ir drauge negyvenančio biologinio tėvo ar motinos, kai pora išsiskiria arba gyvena atskirai (žr., pvz., nacionalinės ataskaitos, Millar ir Warman, 1995). Kai tėvai išsiskiria, kartu negyvenančio tėvo ar motinos pareiga ekonomiškai aprūpinti vaiką išlieka neatsižvelgiant į tai, ar tėvai buvo susituokę, ar ne, ir tam tikru mastu buvo sustiprinta pareiga apmokėti vaiko

išlaikymą. Biologinio vaiko tėvo ar motinos teisės rūpintis vaiku, su kuriuo tėvas ar motina negyvena, buvo labiau išplėstos. Reikia manyti, kad šias iniciatyvas paskatino visas kompleksas ekonominių ir moralinių paskatų: siekimas išlaikyti drauge su vaiku negyvenančio tėvo ar motinos pareigą aprūpinti savo vaiką, sumažinti viešąsias išlaidas, skiriamas vaikų išlaikymui, išsaugoti vaiko ir drauge negyvenančio tėvo ar motinos teisę palaikyti ryšius.

Lyties atžvilgiu neutralus diskursas neišryškina fakto, kad po tėvų išsiskyrimo dauguma vaikų gyvena su motinomis[9]. Reaguojant į 9-ojo ir 10-ojo dešimtmečių politines reformas, skirtas paremti biologinio tėvo teises, buvo teigiama, jog reikėtų detaliau paanalizuoti silpnėjančias motinos teises, reglamentuojančias motinos santykį su šeima (Dahl, 1987; Leira, 1996b). Toliau kito abiejų tėvų teisės ir atsakomybė, kai, kintant lyčių santykiui profesinio užimtumo sferoje, imta labiau akcentuoti ir motinos kaip šeimos maitintojos vaidmenį. Padaugėjus tėvų ir motinų, derinančių darbą ir vaiko priežiūrą, naujai buvo apibrėžtos tiek tėvystės, tiek motinystės sąvokos. Tai rodo vaiko priežiūros politizavimas.

Nuo atsakomybės iki teisės: naujas vaiko priežiūros apibrėžimas

Skandinavijoje pasikeitusi vaiko priežiūros koncepcija rodo, kad vaiko priežiūra, daugiausia traktuota kaip privati šeimos atsakomybė, tapo svarbia viešąja atsakomybe. Šie pokyčiai atspindi tai, ką T. H. Marshallas (1965) įžvelgė kaip modernios socialinės gerovės valstybės gebėjimą transformuoti individualius poreikius į socialines ar pilietines teises. Šiame procese atsakomybė už priežiūros teikimą yra perkeliama į viešąjį sektorių, o Skandinavijoje dažnai ir į galimybę įsidarbinti viešajame sektoriuje, teikiančiame priežiūros paslaugas. Ko gero mažiau dėmesio susilaukė procesai, kurie pasireiškė, kai abiejų tėvų atsakomybė už vaiko priežiūrą paverčiama tėvų teise gauti valstybės paramą vaiko priežiūrai arba socialinėmis abiejų tėvų teisėmis.

Iš įvairių Šiaurės šalyse veikiančių „politikos paketų“, sukurtų dirbantiems tėvams, turintiems mažamečių vaikų, šiame skyriuje analizės objektu pasirenkamos vaiko priežiūros reformos, ypatingai svarbios abiem tėvams, kurie turi spręsti, kaip suderinti apmokamą darbą ir vaiko priežiūrą. Šios politikos kryptys atskleidžia, kaip tradicinė tėvų atsakomybė

yra paverčiama socialinėmis tėvų teisėmis, o kai kurios politikos kryptys rodo pastangas naujai įvertinti ir pakeisti „lyčių kontraktą“. Be to, šios kryptys parodo, kokį ryšį su priežiūra siejamos teisės turi su familizacijos ir defamilizacijos, komodifikacijos ir dekomodifikacijos procesais. Pasinaudojimas šiomis teisėmis taip pat rodo lyčių aspektu diferencijuotas reformų pasekmes, nors reformos iš esmės yra neutralios lyties atžvilgiu.

Pastaraisiais dešimtmečiais Šiaurės socialinės gerovės valstybėse buvo propaguojami du visiškai skirtingi požiūriai į globą teikiantį darbą. Vienas požiūrių teigia tradicinio lyčių susitarimo stiprinimą; kito požiūrio šalininkai prieštarauja šiam tradiciniam susitarimui arba siekia jį pakeisti. Pirmuoju atveju politikos pastangos yra nukreiptos į neformalių globėjų socialinių teisių didinimą, tai interpretuojant kaip paramą tradicinei lyčių aspektu diferencijuotai šeimai. Šiai kategorijai priskiriama piniginės išmokos (atlyginimas už priežiūrą) ir socialinės apsaugos pašalpos neformaliems globėjams. Antrąjį požiūrį išreiškia politinių iniciatyvų plėtra: valstybės remiami vaiko priežiūros dienos centrai, palankių motinystės, tėvystės bei motinystės ir tėvystės atostogų teisių institucionalizavimas, siekiant palengvinti motinystę ir tėvystę, pagrįstą dviejų šeimos maitintojų bei priežiūros pasidalijimo modeliais.

Toliau aptariamos trys vaiko priežiūros politikos grupės apima valstybės finansuojamą ankstyvąjį ugdymą bei priežiūrą, mokamų motinystės ir tėvystės atostogų įvedimą ir piniginių išmokų už vaiko priežiūrą teikimą. (Nors kai kurios šių schemų yra svarbios ir nedirbantiems tėvams, šioje analizėje pagrindinis dėmesys skiriamas dirbančių tėvų situacijai). Kaip socialinės teisės šios reformos turi nevienodą statusą. Kai globa skiriama pareikalavus arba kai jos teikimas yra visuotinis, galimybė gauti valstybės remiamą vaiko priežiūrą įgyja socialinės teisės pobūdį. Taip suvokiama ši teisė vis dar nėra visiškai įgyvendinta Šiaurės šalyse, išskyrus Suomiją, kur vietos valdžia privalo skirti vietą valstybės finansuojamame vaiko priežiūros dienos centre, jeigu tėvai nereikalauja pašalpos, kuri mokama už vaiko priežiūrą namuose, t. y. piniginės išmokos už vaiko priežiūrą. Danija ir Švedija beveik patenkina priežiūros poreikį, t. y. beveik visi pageidaujantys tėvai gali gauti vaikui vietą valstybės finansuojamuose vaiko priežiūros dienos centruose (žr. 3 skyrių). Dauguma dirbančių tėvų (motinų ir tėvų) turi teisę į mokamas motinystės ir tėvystės atostogas. Be to, visose šalyse, išskyrus Suomiją, tam tikra šių atostogų dalis yra skirta tik vyrams. Ta dalis vadinama „tėvo kvota“ arba „tėčio atosto-

gos“ (žr. 4 skyrių). Norvegijoje ir Suomijoje šeimos, kurios nepasinaudoja valstybės finansuojamomis vaiko priežiūros paslaugomis, turi teisę gauti pinigines išmokas už vaiko priežiūrą (žr. 5 skyrių).

Valstybės finansuojamos vaiko priežiūros paslaugos yra priemonė, leidžianti tiek motinoms, tiek tėvams dirbti apmokamą darbą. Nors iš esmės tai svarbu abiem tėvams, tačiau dažnai problema pateikiama taip, lyg būtų aktualesnė motinoms. Valstybės remiama vaiko priežiūra (įvairūs privatūs, neformalūs susitarimai dėl vaiko priežiūros už užmokestį ir be užmokesčio) išlaisvino daugumą moterų nuo nuolatinės vaiko priežiūros ir leido imtis apmokamo darbo. Taip moterys įgavo galimybę sukurti ir išlaikyti nepriklausomą namų ūkį (Orloff, 1993) bei ekonomiškai aprūpinti save ir savo vaikus, netgi porai išsiskyrus. Motinos pakeitė lyčių santykį profesinio užimtumo sferoje ir lyčių tipifikaciją ekonominio šeimos aprūpinimo sferoje.

Dirbantiems vyrams svarbesnės yra reformos, skatinančios juos prižiūrėti vaiką. Tai, kad vyrams įstatymiškai suteikiama teisė prižiūrėti vaiką, ir tai, kad netgi tam tikras vaiko priežiūros atostogų laikotarpis skiriamas vyrams, rodo, kaip socialinės gerovės valstybė remia naujas tėvystės formas. Politikos reformos, ypač „tėvo kvota“, puikiai iliustruoja valstybės kišimąsi ne tik į bendrą profesinio užimtumo struktūrą, bet taip pat ir į šeimos vidinę organizaciją bei į vyrų familizavimo skatinimą. Piniginės išmokos už vaiko priežiūrą yra labiau kontraversiškos tuo, kad taip gali būti remiama ir tėvų ar motinų teikiama globa, ir privatus vaiko globos organizavimas, kuris gali būti pasirenkamas kaip alternatyva valstybės finansuojamoms paslaugoms.

Komodifikacija ir dekomodifikacija: familizacija ir defamilizacija

Nuo 10-ojo dešimtmečio apie priežiūros teikėjų ir gavėjų teises diskutuojama vis dažniau ir įvairiais požiūriais: užmokesčio už priežiūrą požiūriu, arba, kalbant Gøsta Esping-Anderseno (1990) terminologija, „priežiūros komodifikacijos“ (žr., pvz., Ungerson, 1993, 1997; Lingsom, 1997) ir familizacijos (Saraceno, 1997) bei defamilizacijos (McLaughlin ir Glendinning, 1994; Esping-Andersen, 1999) požiūriais. Užmokestis už vaiko priežiūrą pateikiamas kaip priemonė, galinti pagerinti priežiūros teikėjų galimybes rinktis ir naudotis pageidaujamomis pagalbos šeimai formo-

mis. Šitaip praplečiamas priežiūros teikėjų autonomiškumas. Mokėjimas neoficialiems vaiko priežiūros teikėjams, arba atlyginimas už priežiūrą rodo priežiūros teikėjo darbo komodifikaciją. Tai buvo pasiūlyta kaip priemonė priežiūros teikėjų socialinei padėčiai ir statusui pagerinti bei priežiūros tęstinumui paremti. Nors kasdieniame gyvenime šios teisės persipina, analitiniu požiūriu svarbu atskirti socialines teises tų, kuriems priežiūra reikalinga, ir teises tų, kurie atsakingi už priežiūros teikimą (žr. taip pat Knijn ir Kremer, 1997).

Neaptarinėsime įsisiūbavusios diskusijos apie priežiūros pašalpas. Tolesnėje analizėje įvertinamos kai kurios sąvokos, vartojamos aptariant dirbančių tėvų su vaiko priežiūra siejamų teisių naudingumą, t. y. dėmesys sutelkiamas į „komodifikacijos“ ir „dekomodifikacijos“, „familizacijos“ ir „defamilizacijos“ sąvokas. Analizuodamas piliečių socialinių teisių struktūrą skirtingose gerovės valstybėse, Esping-Andersenas daugiausia dėmesio skiria apmokamam darbui. Tai rodo jo svarstymai apie „komodifikaciją“, o ypač apie „dekomodifikaciją“. Terminas „komodifikacija“ dažniausiai vartojamas kalbant apie atlygio gavimą mainais už darbą, parduodant kieno nors darbą kaip rinkos prekę; būtent šia prasme Esping-Andersenas ir vartoja šį terminą. Nesutarimų dėl priežiūros pašalpų kontekste terminas „komodifikacija“ įgyja kitą reikšmę ir reiškia atlygį už priežiūrą, t. y. atlygį, kurį priežiūros teikėjas gauna iš valstybės pašalpos forma arba kaip subsidiją priežiūros gavėjui. Pagrindinis Esping-Anderseno (1990) analizės objektas yra ne profesinio užimtumo galimybės, t. y. tiriamos ne komodifikacijos galimybės, o dekomodifikacija – „grynojo materialinio aspekto silpnėjimas“ (Esping-Andersen, 1990, p. 21). Dekomodifikacija savo esme labai panaši į socialinę pilietybę. Remiantis Esping-Anderseno termino vartosena, dekomodifikacija rodo skirtingus procesus: tai susiję su paslaugų prieinamumu ir su darbo užmokesčio kompensavimu; dekomodifikacija pasireiškia, kai „paslauga tampa teise ir kai asmuo gali turėti tinkamo lygio pragyvenimą nepriklausomai nuo rinkos“ (p. 21–22). Tolesnėje analizėje „dekomodifikuojanti socialinės gerovės valstybė“ apibrėžiama kaip valstybė, kurioje mažų mažiausiai „piliečiai, laisvai ir nerizikuodami prarasti darbą, pajamas ar bendrąją gerovę, gali nusišalinti nuo darbo, kai patys mano esant tai reikalinga“ (p. 23). Tokia dekomodifikacijos formuluotė primena tai, kas Skandinavijoje vadinama „borgerlønn“, arba dosnus „piliečio atlyginimas“, kuris mažina asmens priklausomybę ne tik nuo rinkos, bet ir nuo šeimos[10]. Tačiau aiš-

ku, jog dekomodifikacija ir numatytos socialinės teisės skirtos ne kiekvienam. Dekomodifikacija priklauso nuo prieš tai buvusios komodifikacijos (Orloff, 1993). Kitaip tariant, ankstesnio profesinio užimtumo pobūdis nulemia naudojimosi socialinėmis teisėmis galimybes.

Tai, jog terminologija neaiški, rodo diskusija apie vaiko priežiūros pašalpas (pvz., Ungerson, 1997; Knijn ir Ostner, atiduota spaudai). Pavyzdžiui, jeigu komodifikacija reiškia darbą mainais už užmokestį, piniginės išmokos iš valstybės lėšų gali reikšti tiek darbo komodifikaciją, tiek dekomodifikaciją, atsižvelgiant į gavėjo situaciją. Taigi motina, kuri darbą iškeičia į vaiko priežiūrą namuose ir už tai gauna piniginę pašalpą, gali būti vertinama kaip dekomodifikuota, nors namie šeimininkaujančiai motinai piniginės išmokos reiškia komodifikaciją. Be to, Esping-Anderseno dekomodifikacijos analizėje nėra didesnio skirtumo tarp pasitraukimo iš komodifikuoto darbo, kai gaunama tam tikra uždarbio kompensacija, ir tarp užimtumo darbo rinkoje pakeitimo nemokamu darbu šeimoje, t. y. tokiais atvejais, kai po vedybų dirbantis(-i) už užmokestį darbuotojas(-a) pasitraukia iš darbo rinkos, kad galėtų rūpintis mažamečiais vaikais arba slaugyti vyresniojo amžiaus artimuosius. Kaip pajamų ir išlaikymo šaltinis darbo rinka ir šeima neturėtų būti tapatinamos. Pirmuoju atveju dekomodifikacija atsiranda, kai socialinės gerovės valstybė garantuoja nepriklausomų pajamų pakaitalą be jokių išankstinių sąlygų, nereikalaudama atlikti nemokamą darbą. Antruoju atveju darbas yra familizuojamas arba refamilizuojamas ir grąžinamas į šeimą, o tai dažnai siejama su pareiga atlikti nemokamą darbą ir teikti priežiūrą (taip pat žr. Lewis, 1992). Ekonominiu požiūriu priklausomybė nuo šeimos ar vedybinių ryšių pakeičia priklausomybę nuo rinkos.

Esping-Andersenas teigia, jog socialinės gerovės valstybėse egzistuojantis dekomodifikacijos mastas įvairuoja trijose socialinės gerovės valstybių formose. Atitinkamai įvairuoja ir šeimos, kaip socialinės gerovės teikėjos, reikšmė. Pavyzdžiui, socialdemokratinė socialinės gerovės valstybė, kuri siekia didesnio socialinių teisių individualizavimo, sudaro sąlygas sąlyginai didelio laipsnio dekomodifikacijai. Taigi priklausomybė nuo šeimos tokioje socialinės gerovės valstybėje yra gana nedidelė, palyginti su liberaliaja arba konservatyviaja formomis, kur šeimos parama yra daug svarbesnė. Kaip jau minėta, kai kuriose šių šalių, ar jas priskirtume liberaliajai-liktinei formai, pvz., Airija, ar konservatyviajai-korporatyvinei, kaip Italija, socialinė katalikybės įtaka, pasireiškianti subsidiariniu principu, su-

stiprina šeimos, kaip socialinės gerovės teikėjos, svarbą (Castles, 1994; Saraceno, 1994; Esping-Andersen, 1996, 1999).

Žvelgdami iš kitos perspektyvos, McLaughlin ir Glendinning (1994) mano, jog Esping-Anderseno „dekomodifikacijos“ apibrėžimą lygiagrečiai reikia papildyti „defamilizacijos“ sąvoka. Toks pakeitimas apibūdintų „sąlygas ir susitarimus, pagal kuriuos žmonės gyvena šeimoje, bei apibrėžtų, kokios yra galimybės išlaikyti priimtiną pragyvenimo lygį nepriklausomai nuo (patriarchalinės) šeimos“ (McLaughlin ir Glendinning, 1994, p. 65).

1999-ųjų analizėje Esping-Andersenas (p. 51) laikosi nuomonės, jog „defamilizacijos sąvoka atitinka dekomodifikacijos sąvoką“. Į pirmąjį planą iškeldamas šeimą (namų ūkį), šeimos narių pareigas naudoja kaip svarbiausią kriterijų, pagal kurį apibūdinami skirtumai tarp „familialistinės“ ir „defamilialistinės“ socialinės gerovės valstybių formų. „Familialistinei kategorijai priklauso tokia socialinės gerovės valstybė, kurioje namų ūkiui priskiriamas maksimalus kiekis socialinės gerovės pareigų“ (p. 45). „Defamilizacijos“ sąvoka vartojama kalbant apie „politikos kryptis, kurios mažina asmens priklausomybę nuo šeimos. Tokia forma skatina individus maksimaliai kontroliuoti asmeninius ekonominius išteklius, neatsižvelgiant į šeimos ar sutuoktinių tarpusavio ryšius“ (p. 45).

Tačiau Esping-Andersenas sutelkia dėmesį ne ties defamilizavimu tų, kuriems reikia globos, arba tų, kurie nori didesnės nepriklausomybės nuo šeimos, bet koncentruojasi ties defamilizacija, kaip aplinkybe, padedančia patekti į darbo rinką. Toliau jis įrodinėja ypatingą defamilizacijos, kaip komodifikacijos priemonės, svarbą moterims. Moterims „defamilizacija reikštų jų autonomiškumo laipsnį, kurį suteikia socialinė politika (arba galbūt rinka). Autonomija leidžia moteriai komodifikuotis arba sukurti nepriklausomą namų ūkį“ (1999, p. 51). Matyt, panašiai teigtų ir vyrai, kurie negali laikyti savaime suprantamu dalyku to, kad namų šeimininkės atliekamas darbas yra nemokamas. Be to, reikia pridurti, jog dirbantys tėvas ar motina darbo ir vaiko priežiūros derinimą sieja ne vien su darbo komodifikacija ir priežiūros defamilizacija, bet ir su priežiūros familizacija bei abiejų tėvų darbo dekomodifikacija. (Naudinga diskusija apie sąvokas, žr. Daly, 2000).

Toliau knygoje terminai „komodifikacija“ ir „dekomodifikacija“, „familizacija“ ir „defamilizacija“ vartojami supaprastintai, kitaip nei McLaughlin ir Glendinning bei Esping-Anderseno pasiūlytų terminų

reikšmės, kuriomis apibūdinami įvairūs politikos požiūriai į darbo ir vaiko priežiūros pareigų derinimą. Taigi „komodifikacija“ reiškia darbą mainais už uždarbį arba tam tikrą atlygį, o „dekomodifikacija“ – atleidimą nuo darbo ir socialinės gerovės valstybės skiriamą pajamų kompensavimą per pinigines išmokas. Vaiko priežiūros „familizacija“ (arba „refamilizacija“) – tai politinės priemonės, kurios remia tėvo ar motinos teikiamą vaiko priežiūrą namuose, o „defamilizacija“ apibūdina valstybės paramą vaiko priežiūrai už šeimos ribų, kai vaiką prižiūri asmuo, nepriklausantis šeimai ar šeimos ūkiui. 2.1 paveiksle pateikiami priežiūros variantai, kuriuos gali rinktis dirbantys tėvai.

Valstybės kišimasis leidžia įvertinti vaiko priežiūros familizaciją ir defamilizaciją bei abiejų tėvų darbo komodifikacijos ir dekomodifikacijos procesus. Dirbantiems tėvams – nesvarbu, ar tai šeima, kur dirba vienas asmuo, ar dviejų šeimos maitintojų modelio šeima – valstybės remiama vaiko priežiūra pakeičia arba papildo tėvų teikiamą priežiūrą. Vaiko priežiūra defamilizuojama, o valstybei suteikus dalinę vaiko priežiūrą, tėvai savo laiką ir darbą gali skirti komodifikacijai, t. y. apmokamam darbui.

Įstatymai, reglamentuojantys motinystės ir tėvystės atostogų formų plėtrą, t. y. abiejų dirbančių tėvų teises prižiūrėti vaikus, remia abiejų tėvų teikiamą vaiko priežiūrą namuose bei palengvina vienodesnį pasidalijimą tarp lyčių vaiko priežiūros pareigomis. Vaiko priežiūra familizuoja-

		Tėvų darbas	
		Komodifikuotas	Dekomodifikuotas
Vaiko priežiūra	Familizuota		Mokamos motinystės ir tėvystės atostogos; pašalpa vaiką prižiūrintiems tėvams
	Defamilizuota, privati	Pašalpa už individualiai organizuotą ne tėvų teikiamą vaiko priežiūrą	
	Defamilizuota, vieša	Valstybės remiamos vaiko priežiūros paslaugos	

2.1 pav. Vaiko priežiūros politika: poveikis dirbantiems tėvams

ma. Suteikiamos kartu su užmokesčio kompensacija motinystės ir tėvystės atostogos tampa dirbančio tėvo ir motinos dekomodifikacija.

Terminai „komodifikacija“ ir „dekomodifikacija“, „familizacija“ ir „defamilizacija“ nėra vienareikšmiški, kaip rodo vaiko priežiūros pašalpos naudos analizė. Kadangi išmokos parodo tėvo ar motinos teikiamos globos namuose subsidijavimą, tokios paramos schemos suteikia galimybę dirbančiam tėvui ar motinai ilgesnį laiką nedalyvauti darbo rinkoje. Tokiu atveju vaiko priežiūra yra familizuojama, o tėvų darbas dekomodifikuojamas. Jeigu piniginė išmoka naudojama sumokėti už individualiai organizuotą ne tėvų teikiamą vaiko priežiūrą, tokia priežiūra yra defamilizuojama ir sudaromos sąlygos abiejų tėvų darbo komodifikacijai. Kitaip nei naudojantis valstybės finansuojama vaiko priežiūra, siūlančia defamilizuotą priežiūrą kaip viešą paslaugą, pašalpos naudojimas atlyginti už privačias priežiūros paslaugas rodo priežiūros defamilizaciją per privačių paslaugų rinką (taip pat žr. Leira ir Saraceno, atiduota spaudai). Ir atvirkščiai, nedirbančiam tėvui ar motinai piniginė išmoka už vaiko priežiūrą gali reikšti „atlygį už priežiūrą“ arba tėvo ar motinos darbo komodifikaciją tais atvejais, kai priežiūros teikimas neperžengia namų sferos ribų.

Politikos kryptys, kuriamos vienišo tėvo ar vienišos motinos šeimoms, taip pat nevienareikšmės. Pavyzdžiui, Norvegijoje laikina piniginė pašalpa šeimai, kai yra vienas šeimos maitintojas (90 proc. atvejų tai būna moterys), yra įtraukta į Nacionalinę draudimo programą. Ši pašalpa dažnai suvokiama kaip parama motinoms, prižiūrinčioms vaikus namuose; arba, kitaip tariant, manoma, kad tėvą, kaip šeimos aprūpintoją, pakeičia valstybė. Kai vieniša motina ar vienišas tėvas palieka darbą, kad gavę pašalpą galėtų prižiūrėti namuose vaiką, vaiko priežiūra familizuojama, o motinos ar tėvo darbas dekomodifikuojamas, kitaip sakant, perkeliamas iš rinkos į namus. Anksčiau nedirbusių vienišo tėvo ar vienišos motinos atveju vaiko priežiūra familizuojama, ir, atsižvelgus į tai, kad pašalpa vertinama kaip „užmokestis už priežiūrą“, priežiūros teikėjo darbas yra komodifikuojamas.

Vaiko priežiūros rekonceptualizacija socialinės gerovės valstybės įstatymuose, kai globa įvardijama kaip dirbančių tėvų ir motinų teisė, atvėrė kelius naujam požiūriui į profesinės veiklos ir priežiūros derinimą. Tačiau nors abiem tėvams suteikta teisė į vaiko priežiūros paslaugas ir išmokas, tėvai neprivalo jomis naudotis ar jų reikalauti. Būtent šiuo aspektu kituose skyriuose bus aptarta dirbančių motinų ir tėvų pozicija vaiko priežiūros teisių atžvilgiu.

3 Darbas, šeima ir socialinės gerovės valstybė: suderinamumo problemos

Prieš 50 metų Parsonso pateiktoje profesinio užimtumo ir namų ruošos darbų organizavimo schemoje nebuvo svarstoma pasirinkimo tarp darbo ir namų galimybė. Myrdal ir Klein, kita vertus, gynė ištekėjusių moterų teisę dirbti už užmokestį. 6-ajame dešimtmetyje dirbančios motinos, galima sakyti, nesulaukė visuomenės ir politikos paramos. Gana ilgai Vakarų Europoje po Antrojo pasaulinio karo socialinės gerovės valstybių politika buvo paremta nuostata, kad motinos vieta namuose. Ekonominis aprūpinimas buvo pagrindinė vyro-šeimos maitintojo prerogatyva, o žmonai derėjo rūpintis vaikais, namų ūkiu ir šeimos santykiais. Nors žmonos materialinis indėlis dažnai buvo svarbus, tačiau tai buvo nuvertinama šeimose, kuriose vyravo griežta šeimos pareigų pagal lytį segregacija. Tokiose šeimose vyrui priskiriamas šeimos maitintojo, o moteriai – namų šeimininkės ir šeimos narių globėjos vaidmuo (Leira, 1992).

8-ojo dešimtmečio pabaigoje, motinoms pradėjus dalyvauti darbo rinkoje, „tradicinis industrinės visuomenės šeimos modelis“ nebuvo vyraujantis tarp šeimų, auginančių mažus vaikus. Atsirado naujų produkcijos ir socialinės reprodukcijos derinimo formų. Moterų, žmonų ir motinų darbo komodifikacija sugriauna tradicinį lyčių aspektu diferencijuotą apmokamo ir neapmokamo darbo pasidalijimą. Taip pat metamas iššūkis tai privilegijuotos vyrų klasės daliai, kuri reprezentuoja šeimos ekonominio aprūpintojo statusą. Tiek anksčiau, tiek 10-ajame dešimtmetyje didelė dalis Vakarų Europos dirbančiųjų privalėjo rūpintis mažamečiais vaikais (Moss ir Deven, 2000b). Kasdieniame gyvenime ši „naujoji darbo jėga“ derina bet kurioje visuomenėje neišvengimas veiklas, tai ką, Engelsas pavadino „konkrečiu gyvenimo tarpsniu vykstančią produkciją ir reprodukciją“, būtent materialinių gėrybių kūrimą tam, kad būtų galima išgyventi ir pratęsti giminę.

Daug diskutuota klausimu, kodėl motinos įsiliejo į darbo rinką: ar tai buvo būtinybė ar pasirinkimas, pastūmėjimas ar trauka? Padidėjusi darbo jėgos paklausa, o ypač žmonių, turinčių tam tikras kvalifikacijas, vei-

kiausiai turėjo nemažos reikšmės. Kai kuriose valstybėse, pavyzdžiui, Šiaurės šalyse, išaugęs motinų profesinis užimtumas sutapo su socialinės gerovės valstybės, kaip paslaugų sistemos, sparčia raida. Tokiose valstybėse viešojo sektoriaus darbo rinkoje reikėjo darbuotojų dirbti tose srityse, kurios tradiciškai siejamos su moteriška veikla. Kitose šalyse, pavyzdžiui, JAV ir Kanadoje, moterų profesinio užimtumo augimą paspartino privataus sektoriaus raida (Benoit, 2000). Moterų siekis dirbti už uždarbį taip pat buvo svarbus, ir šiuo atveju svarbų vaidmenį suvaidino pagerėjęs šeimos planavimas bei aukštesnis išsilavinimas. Reikėtų pažymėti, kad moterys nutaria ieškoti darbo ir kitais atvejais – kai yra aukštas vyrų-šeimos maitintojų nedarbo lygis ir kai santuoka negarantuoja, kad moteris ir jos vaikai bus ekonomiškai aprūpinti.

Tačiau atsiradęs darbo jėgos stygius, t. y. vyrų stygius darbo rinkoje, nebūtinai reiškė, kad „ištekėjusios moterys“ arba „ištekėjusios motinos“ buvo iš karto pripažintos kaip darbo jėga. Paspartėjęs motinų įsitraukimas į darbo rinką pastaraisiais dešimtmečiais negali būti traktuojamas kaip ženklas, kad problemos, susijusios su darbo ir šeimos funkcijų derinimu, jau įveiktos. Pavyzdžiui, kai motinoms buvo leista įsijungti į darbo rinką, nebuvo lygiagrečiai sprendžiamas valstybės remiamų vaiko priežiūros paslaugų teikimo klausimas. 10-ajame dešimtmetyje, nepaisant kai kurių panašumų, Vakarų Europos valstybėse akivaizdžiai skyrėsi politikos priemonės, naudojamos spręsti dirbančių motinų ir dviejų šeimos maitintojų modelio šeimos problemas. Todėl šiame darbe teigiama, jog, analizuojant namų ir profesinės veiklos santykio kaitą, reikia atkreipti dėmesį į kintančias socialinės gerovės valstybių paramos šeimai politikos kryptis, o ypač į vaiko priežiūros politizavimą: kiek socialinės gerovės valstybė turėtų būti atsakinga už dirbančių motinų profesinės veiklos ir vaiko priežiūros derinimo problemą? Kokiu mastu ir kokiomis priemonėmis socialinės gerovės valstybės paramos šeimai politika remia šeimas, kuriose motinos, kaip ir tėvai, dirba už užmokestį?

Šiame skyriuje aptariamas mažamečius vaikus auginančių abiejų tėvų profesinis užimtumas ir valstybės remiamų paslaugų, skirtų ankstyvajam ugdymui ir globai, teikimas[1]. Pirmiausia bendrais bruožais apibrėžiamos kai kurios pagrindinės motinų ir tėvų dalyvavimo darbo rinkoje tendencijos, pasireiškusios Vakarų Europoje nuo 9-ojo dešimtmečio vidurio iki 10-ojo pabaigos. Atkreipiamas dėmesys į motinystės modernėjimą, t. y. procesą, kuris inspiravo pokyčius socialinės gerovės valstybės, darbo rin-

kos ir šeimos santykiuose. Akcentuojama, kad motinos darbo komodifikacija sudaro sąlygas prižiūrėti vaiką ne visą laiką. Aptariama, kaip pasikeitė ištekėjusių motinų motinystė ir kaip buvo nutraukiami ryšiai su tradicine motinyste. Be to, analizuojama, kaip buvo reformuojama vaiko priežiūros politika, reaguojant į didėjantį motinų profesinį užimtumą. Kaip viena iš reformų pateikiama „vaiko priežiūros kolektyvizacija“, sutelkiant dėmesį į valstybės remiamus vaiko priežiūros dienos centrus. Parodoma, kokią paramą pasiūlė socialinės gerovės valstybė, siekdama palengvinti motinų atsakomybę už vaiko priežiūrą. Vėlgi atsižvelgiama į tęstinumą ir pokyčius, įvykusius per dešimtmetį – nuo 9-ojo dešimtmečio iki 10-ojo vidurio. Pateikiami šeimos politikos, skirtos padėti tėvams ir motinoms, derinantiems darbą bei rūpinimąsi mažamečiais vaikais, panašumai ir skirtumai įvairiose Vakarų Europos šalyse.

Priešpaskutiniame skyriuje aptariamas motinų profesinis užimtumas ir vaiko priežiūros defamilizacija vadinamosiose „moteriai palankiose“ Skandinavijos socialinės gerovės valstybėse. Skandinavijos motinos buvo vienos pirmųjų, kurios labai aktyviai įsijungė į darbo rinką ir kurios iki šiol yra aktyvios tos rinkos dalyvės. Gana ankstyvame šio proceso etape buvo pristatyti politikos paketai, siekiant „ištaisyti“ struktūrinį neatitikimą arba koordinacijos tarp darbo rinkos ir šeimos organizavimo trūkumą. Vaiko priežiūra tapo bendru valstybės ir abiejų tėvų interesu. Stengtasi, kad šios paslaugos būtų visuotinai prieinamos ikimokyklinio amžiaus vaikams. Laipsniškai didėjo vaikų priėmimo į valstybės finansuojamus vaikų priežiūros dienos centrus galimybės. Atsakomybė už vaiko priežiūrą tapo tėvų teise į vaiko priežiūros paslaugas. (Išsamesnę analizę galima rasti, pvz., Leira, 1992, 1993; Sainsbury, 1994, 1996; Siim, 1993; Skrede, 1986, 2000). Formuluojant išvadas, grįžtama prie profesinės veiklos ir šeimos derinimo klausimo, įvardijamo kaip moteriškoji problema.

Šiame skyriuje išsamiai neanalizuojama daugybė skirtingų profesinės veiklos ir šeimos derinimo variantų, sutinkamų kasdieniame gyvenime. Jie nagrinėjami, pavyzdžiui, profesinės veiklos ir šeimos derinimo tyrimuose arba diskusijose apie šeimos organizavimo vidinius susitarimus dviejų šeimos maitintojų modelio šeimose[2]. Taip pat neaptariama didėjanti nelygybė tarp šeimų, auginančių mažus vaikus, pvz., tarp šeimų, kuriose yra vienas arba du maitintojai; tarp šeimų, kuriose gyvena abu tėvai, ir šeimų, kuriose tik vienas iš tėvų gyvena su vaikais; taip pat tarp šeimų, priklausančių skirtingoms socialinėms klasėms arba skirtingoms etninėms grupėms.

Dirbantys tėvai ir du šeimos maitintojai: sąvokų diferencijavimas lyčių aspektu

Sąvokos „abu dirbantys tėvai“ arba „tėvo arba motinos-darbuotojo(-jos) derinys“ apibūdina suaugusį žmogų, kuris atlieka tėvo arba motinos pareigas, kartu būdamas darbuotojas(-a). Nors ši lyties atžvilgiu neutrali terminologija rodo didžiulį lyties aspektu diferencijuotą vaidmenų šeimoje pasidalijimą (pvz., materialinių gėrybių teikimo arba globos užtikrinimo), vis dažniau šiuos lyčių vaidmenis imta sieti tiek su motinomis, tiek su tėvais, pripažįstant, jog ir motinystė, ir tėvystė apima tiek materialinių gėrybių teikimą, tiek globos užtikrinimą[3]. „Materialinių gėrybių teikimas“ akcentuoja ekonominę veiklą ir materialinį aprūpinimą; „globa“ – pirminę socializaciją, auginimą, auklėjimą ir ugdymą. Tokia motinystės ir tėvystės samprata rodo, jog būtina panaikinti arba naujai pažymėti ribas tarp „profesinės veiklos“ ir „šeimos“ sferų, nes tradiciškai suvokiama dichotominė šių sferų samprata ignoruoja arba sumenkina produkcijos ir socialinės reprodukcijos sąveiką. „Dirbanti motina“ susilaukė ypatingo dėmesio socialinėje analizėje ir socialinėje politikoje. Sujungdama visose visuomenėse egzistuojančias dvi esmines veiklas – materialinį aprūpinimą ir žmonių giminės pratęsimą bei rūpinimąsi atžala, motinystės sąvoka peržengia tradicinio lyčių aspektu pagrįsto pareigų šeimoje pasidalijimo ribas ir netiesiogiai kvestionuoja sampratą, esą darbas yra laisvas ir mobilus. Kaip rodo terminas „vaiką prižiūrintis tėvas“, socialinė ir kultūrinė „geros“ tėvystės samprata taip pat kinta – sąvoka ima reikšti didesnę tėvo kaip vaiko globėjo atsakomybę.

Dviejų šeimos maitintojų modelis rodo, kad motinystės, kaip ir tėvystės, sąvoka turi su ekonominiu aprūpinimu siejamų aspektų[4]. Tačiau tai neinformatyvu, nes neatskleidžiami gaunamų pajamų bei dirbtų valandų panašumai ir skirtumai. Motinų ir tėvų profesiniai įsipareigojimai gali būti derinami keliais skirtingais būdais, pradedant tuo, kad abu tėvai dirba visą darbo dieną ar ilgiau, ir baigiant tuo, kad vienas iš tėvų, dažniausiai tėvas, yra vienintelis šeimos maitintojas. Analizės, atliktos keliose šalyse, empiriniai duomenys apie motinų profesinį užimtumą rodo, kad dviejų maitintojų modelio šeimose dažniausiai yra pusantro maitintojo, t. y. ekonominio aprūpinimo atžvilgiu dirbanti motina įvardijama kaip antroji arba pagalbinė, jei vartosime Anne Lise Ellingsæter (1998) pasiūlytą terminą. Susitarimas tarp tėvų dėl vaiko priežiūros gali būti įvairių formų – taip sukuriama šeimos organizavimo būdų įvairovė[5]. Ši įvairovė lyg ir pranyksta vienodumą implikuojančioje sąvokoje „dviejų šeimos maitintojų modelis“. Toliau šioje knygoje, jeigu nenurodoma kitaip, šis terminas var-

tojamas turint omenyje šeimas, kuriose abu tėvai dirba už užmokestį. Kai kurie pagrindiniai vaiko priežiūros ir profesinio užimtumo derinimo būdai dviejų šeimos maitintojų modelio šeimose pateikiami 3.1 paveiksle.

Gal ir nereikėtų pabrėžti to, kas akivaizdu – kad pokyčiai, atsirandantys derinant darbą ir šeimą, skirtingai suprantami moterų ir vyrų. Daugiau kaip 100 metų teisė į savęs pačios nuosavybę, t. y. galimybę kontroliuoti reprodukcinę elgseną ir profesinę veiklą, buvo esminė moterų emancipacijos procese. Moterų teisė į apmokamą darbą, teisė į komodifikaciją leidžia pasiekti didesnę ekonominę nepriklausomybę. Šios teisės tam tikru mastu apsaugo nuo skurdo. Tai ypač svarbu tuomet, kai motinystė tęsiasi ilgiau nei santuoka ar gyvenimas kartu su partneriu. Daugybė moterų atsiduria situacijoje, kai reikia tapti pagrindine ar vienintele savo vaikų maitintoja. Profesinė veikla svarbi ir moters tapatumui, nes sudaro sąlygas dalyvauti politinėje bei socialinėje sferose. Be to, profesinis užimtumas atveria galimybes naudotis įvairiomis darbo teikiamomis garantijomis ir teisėmis, nulemia ir lyties aspektu diferencijuotas socialinės bei politinės pilietybės galimybes.

Vyrai, kurių ekonominis aktyvumas laikomas savaime suprantamu dalyku ir pagrindine veikla gyvenime, darbo ir šeimos derinimą suvokia skirtingai. Dar visai neseniai tėvų nedalyvavimas vaiko priežiūroje nekėlė didelių abejonių. Įprastinė vyro kaip tėvo bei vyriškojo tapatumo samprata buvo pagrįsta vyro-šeimos maitintojo įvaizdžiu.

		Apmokamas darbas		
		Du visą darbo dieną dirbantys tėvai	Motina kaip antroji šeimos maitintoja	Tėvas kaip vienintelis šeimos maitintojas
Vaiko priežiūra	Vaiką prižiūri tėvai			
	Individualiai organizuota ne tėvų teikiama vaiko priežiūra			
	Valstybės remiama vaiko priežiūra			

3.1 pav. Profesinio užimtumo ir vaiko priežiūros derinimo būdai

Ankstyvieji lyčių lygybės įstatymai Europoje buvo parengti nevienodose teisinėse sistemose, tačiau apskritai siekta moterims sukurti lygias galimybes darbo rinkos prieinamumo, elgesio bei galimybių darbe atžvilgiu. (Aiškinant tokį požiūrį teigiama, jog įstatymų kūrėjai remiasi dirbančio vyro, kaip norminio moters aspiracijų standarto, pavyzdžiu.) Buvo plačiai diskutuojama, ar lyčių lygybė turi pasireikšti kaip galimybių arba kaip rezultatų lygybė. Kaip rodo nuolatiniai reikalavimai už vienodą darbą mokėti tą patį užmokestį, *Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos* zonos (OECD) šalyse tai tebėra opus klausimas. Kadangi vyrauja nuomonė, jog vyrai arba jau dirba, arba netrukus turėtų dirbti, vaiko priežiūros paslaugų rėmimo valstybės lėšomis svarba siejama su galimybe palengvinti motinų dalyvavimą darbo rinkoje.

Lyčių lygybės sąvoka buvo nuolat atnaujinama. Rekonceptualizuotos lyčių lygybės sudėtinėmis dalimis tapo vyrai ir tėvai bei abiejų tėvų veikla darbo už užmokestį ar neatlyginamo darbo bei globos srityse. Politikos reformos, pateiktos, pavyzdžiui, ES direktyvoje, reglamentuojančioje motinystės ir tėvystės atostogas, bei nacionaliniuose įstatymuose, susitelkė ties klausimu, kaip „išlaisvinti“ vyrus nuo darbo. Didelis dėmesys skiriamas tėvų darbo dekomodifikacijai, kuri leistų imtis vaiko priežiūros. Kuriant platesnį pasirinkimų diapazoną vyrams, atveriamos galimybės naujais būdais išreikšti vyriškąjį bei tėviškąjį tapatumą. Vyrų galimybių suvienodinimas dviejų šeimos maitintojų modelyje gali reikšti ekonominio aprūpintojo vaidmens mažėjimą, galimybę daugiau laiko skirti vaikams bei vienodesnėmis sąlygomis dalyvauti namų veikloje.

Dalijimasis socialinėmis teisėmis nepasirodė lengvas ir sklandus, jeigu kalbėsime apie dirbančių tėvų ir motinų, auginančių mažus vaikus, kasdienės veiklos organizavimą. Kad ir koks paprastas gali pasirodyti Liljeström (1978) modelis (žr. 2 skyrių) XXI a. pradžioje, vis dar iki galo nėra aišku, ką reiškia „lyčių lygybė“ dviejų šeimos maitintojų modelio šeimoje. Diskutuotina, ar lyčių lygybė yra svarbi idėja jauniems tėvams. Be to, lyčių lygybei teikiamą svarbą nulemia įvairūs veiksniai, pavyzdžiui, socialinė klasė, išsilavinimas arba etniškumas. Vis dėlto šeimoje, kurioje yra dirbantys du tėvai ir maži vaikai, lyčių lygybės plotmėje mažiausiai du aspektai yra esminiai: ekonominis aprūpinimas ir vaiko priežiūra. Suvokiant tai gana paprastai, lyčių lygybė darbo ir šeimos derinimo kontekste reiškia būtinybę rasti formulę, pagal kurią būtų dalijamas laikas atlikti apmokamą ir šeimai ar šeimos narių globai skirtą neapmokamą darbą. Aiškinant paprastai, tai reiškia, jog tėvai turi nuspręsti, kuris iš jų

nustatys, pavyzdžiui, „geros“ vaiko priežiūros standartus arba kuris turi pirmumo teisę sprendžiant profesinio užimtumo klausimus. Žiūrint į šeimą kaip į darbo organizaciją, ko gero gali būti naudinga nustatyti lyčių lygybės rodiklius (įdomią diskusiją apie politikos požiūrį į lyčių lygybę galima rasti, pvz., Sainsbury, 1994, 1999; Bergqvist ir kt., 1999).

Motinos ir tėvai profesinio užimtumo srityje

Kintantis lyčių santykis profesinio užimtumo srityje rodo, kad vyksta du skirtingi, bet susiję procesai – augantis motinų dalyvavimas darbo rinkoje bei vyro-šeimos maitintojo privilegijuoto vaidmens mažėjimas. Tačiau nepaisant šių pokyčių, šeimoje ir darbo rinkoje, kurios yra socialinės institucijos, vis dar akivaizdi diferenciacija lyties pagrindu. Vertikali ir horizontali lyčių diferenciacija gana stipriai išreikšta Vakarų Europos darbo rinkose bei dalijantis šeimos funkcijomis. Diferenciaciją pagal lytį taip pat rodo abiejų tėvų laiko sąnaudos, kurį tėvai ir motinos skiria apmokamam darbui, neapmokamai namų ruošai bei su šeima siejamiems darbams ir vaikų priežiūrai (Bonke, 1995; Greve, 2000a; Windebank, 1999; Kitterød ir Lømo, 1996; NORD 1994).

Nuo 7-ojo ir 8-ojo dešimtmečių motinoms, auginančioms mažamečius vaikus, pradėjus dirbti už užmokestį, buvo transformuotas motinos-namų šeimininkės įvaizdis. Visoje Vakarų Europoje motinystė iš esmės pasikeitė. Tai rodo motinų santykis su santuoka ir šeima, apmokamu darbu ir vaiko priežiūra. Motinystės modernėjimas taip pat reiškia daugialypius kultūrinius, socialinius ir politinius pokyčius. Remiantis turimais duomenimis, vyrų santykis su darbo rinka per šį laikotarpį pakito gana nedaug.

1985–1993/1997 metų laikotarpiu motinų ekonominio aktyvumo rodikliai daugelyje Vakarų Europos šalių išaugo. Ilgainiui skirtumai tarp valstybių motinų dalyvavimo darbo rinkoje rodiklių atžvilgiu sumažėjo. Tačiau netgi 10-ojo dešimtmečio pabaigoje skirtumai vis dar buvo nemaži. Tyrimų, atliktų Europos Sąjungos šalyse, duomenys rodo labai aukštą vyrų profesinio aktyvumo rodiklį, kuris įvairiose šalyse įvairiais laikotarpiais nelabai skyrėsi[6]. Minėtu laikotarpiu atskirų šalių motinų dalyvavimo darbo rinkoje rodikliai gerokai skiriasi nuo analogiškų tėvų rodiklių. Šis skirtumas tarp lyčių mažėja, tačiau vis dar ganėtinai nemažas kai kuriose Europos Sąjungos šalyse. Tik keliose jų motinų profesinio užimtumo rodikliai priartėja prie analogiškų tėvų rodiklių (Moss ir Deven, 2000).

Vyrai dažniausiai dirba visą darbo dieną. Įvairiais laikotarpiais pasireiškia tik nedidelės išimtys skirtingose šalyse, o motinos dažniau dirba ne visą darbo dieną. Tačiau čia nemaži skirtumai tarp atskirų šalių. Nedarbo rodikliai taip pat skirtingi įvairiose šalyse, tačiau kai kuriose motinų ir tėvų nedarbo rodikliai skiriasi nedaug. 1997 metais trylikoje Europos Sąjungos šalių tėvų, turinčių bent vieną vaiką iki 15 metų, vidutinis nedarbo lygis buvo 6 proc., motinų – 8 proc. Ispanijoje užfiksuoti didžiausi tėvų ir motinų nedarbo rodikliai – atitinkamai 10 ir 14 proc. Mažiausias tėvų nedarbo rodiklis užfiksuotas Graikijoje – 2 proc., o mažiausias motinų nedarbo rodiklis nustatytas Austrijoje ir Jungtinėje Karalystėje – po 4 proc. (Moss ir Deven, 2000, 1 ir 3 lentelės, p. 345–6).

3.1 lentelėje pateikiami motinų ir tėvų, auginančių vaikus iki 10 metų, dalyvavimo darbo rinkoje rodikliai 1985 ir 1993 metais. Nustatyta, kad

3.1 lentelė. Vyrų ir moterų, auginančių vaikus nuo 0 iki 10 metų, ekonominis aktyvumas* (proc.) ES šalyse narėse ir Suomijoje bei Švedijoje (1985, 1993)

Šalys	Motinos		Tėvai	
	1985	1993	1985	1993
Austrija[a]	Nėra duomenų	64	Nėra duomenų	97
Belgija	66	71	97	96
Danija	85	84	97	99
Suomija	Nėra duomenų	77	Nėra duomenų	95
Prancūzija	62	70	98	98
Vakarų Vokietija	41	50	98	97
Rytų Vokietija	Nėra duomenų	88	Nėra duomenų	97
Graikija	42	51	97	98
Ispanija	38	49	97	97
Airija	26	43	96	94
Italija	42	49	99	97
Liuksemburgas	36	45	99	96
Nyderlandai	28	51	97	95
Portugalija	68	75	97	98
Švedija[b]	Nėra duomenų	83	Nėra duomenų	93
Jungtinė Karalystė	48	59	97	95

* Ekonomiškai aktyviųjų sąvoka apibrėžia asmenis, kurie yra bedarbiai, dirba visą arba dalį dienos.

[a] Informacija pateikiama apie motinas ir tėvus, auginančius vaikus iki 15 metų; duomenys apie bedarbius neįtraukti.

[b] Informacija apie motinas ir tėvus, auginančius vaikus iki 7 metų.

Šaltinis: Europos Komisijos vaiko priežiūros teminis tinklas, 1996, p. 137–139.

1985-aisiais mažiau nei pusė motinų, auginančių vaikus iki 10 metų, buvo ekonomiškai aktyvios. Remiantis turimais duomenimis, tik keturiose iš vienuolikos Europos Sąjungos šalių daugiau nei pusė motinų buvo ekonomiškai aktyvios.

Danijoje motinos pasiekė aukščiausią ekonominio aktyvumo rodiklį – 84 proc. (duomenys pateikiami apie dirbančias visą darbo dieną, dalį dienos ir bedarbes), po to seka Prancūzijos, Belgijos ir Portugalijos motinos, kurių ekonominio aktyvumo rodiklis svyruoja nuo 62 iki 68 proc. Airijos ir Nyderlandų motinų analogiškas rodiklis buvo žemiausias – atitinkamai 26 ir 28 proc. Suomijoje, Švedijoje ir Norvegijoje motinų, auginančių vaikus iki 10 metų, profesinio aktyvumo rodiklis svyruoja nuo 70 iki 80 proc. (Carlsen, 1990).

Iki 1993 metų visose Europos Sąjungos šalyse 51 proc. motinų, auginančių vaikus nuo 0 iki 10 metų, buvo ekonomiškai aktyvios. Danijoje profesinio aktyvumo rodiklis siekė 85 proc., o Portugalijoje, Belgijoje ir Prancūzijoje svyravo nuo 77 iki 70 proc. Mažiausias aktyvumo rodiklis nustatytas Liuksemburge ir Airijoje – atitinkamai 46 ir 43 proc. Suomijoje, Norvegijoje ir Švedijoje motinų, turinčių vaikų nuo 0 iki 10 metų, aktyvumo rodiklis buvo 77–83 proc. (Norvegijos statistika, 1996).

Palyginimui galima pasakyti, kad vyrų, auginančių vaikus iki 10 metų, dalyvavimo darbo rinkoje rodikliai mažai skiriasi. 1985-aisiais aktyvumo rodikliai svyravo nuo 99 proc. Italijoje ir Liuksemburge iki 96 proc. Airijoje, o 1993 metais nuo 98 proc. Portugalijoje, Prancūzijoje ir Graikijoje iki 93 proc. Švedijoje. Iki 1993 metų skirtumas tarp lyčių dalyvavimo darbo rinkoje svyravo nuo 50 procentinių punktų Airijoje iki 10 procentinių punktų Švedijoje.

1997-ųjų trylikos Europos Sąjungos šalių apžvalga rodo, kad 64 proc. motinų, turinčių bent vieną vaiką nuo 0 iki 15 metų, buvo ekonomiškai aktyvios, o tėvų aktyvumas buvo 95 proc. (Moss ir Deven, 2000, 2a ir 3 lentelės, p. 345–346). Prancūzijoje, Belgijoje, Portugalijoje ir Suomijoje, kur aktyvumo rodikliai svyravo nuo 73 iki 79 proc., motinų ekonominio aktyvumo rodiklis labiausiai priartėjo prie analogiško tėvų rodiklio.

Visose Europos Sąjungos šalyse motinų, auginančių vyresnius ikimokyklinio amžiaus vaikus, ekonominis aktyvumas aukštesnis nei tų, kurių vaikams mažiau nei 3 metai. Remiantis 10-ajame dešimtmetyje atliktų tyrimų duomenimis, motinos, turinčios vaikų iki 3 metų, taip pat vis dažniau pasuka į darbo rinką.

3.2 lentelė. Motinų, auginančių vaikus nuo 0 iki 2 metų, profesinio aktyvumo rodikliai (proc.) ES šalyse narėse ir Suomijoje bei Norvegijoje (1991, 1993, 1997)

Šalys	1991	1993	1997
Austrija	Nėra duomenų	Nėra duomenų	72
Belgija	56	62	67
Danija	72	70	Nėra duomenų
Suomija	Nėra duomenų	Nėra duomenų	49
Prancūzija	52	52	50
Vokietija	Nėra duomenų	40	44
Graikija	40	40	44
Airija	31	38	46
Italija	42	42	43
Nyderlandai	35	45	58
Norvegija[a]	70	72	72
Portugalija	62	69	68
Ispanija	30	33	39
Jungtinė Karalystė	38	44	49

[a] Dalyvavimo darbo rinkoje rodikliai.

Šaltiniai: 1991 ir 1993 m. duomenys: Europos Komisijos vaiko priežiūros teminis tinklas, 1996, 2 lentelė, p. 140; 1997 m. duomenys: Moss ir Deven, 2000, 2A lentelė, p. 345. Norvegijos duomenys: Norvegijos statistika 1991, 1993, 1997 m.

Keliose šalyse, kuriose 1991-aisiais užregistruotas žemiausias motinų profesinio aktyvumo lygis (Ispanijoje, Airijoje, Nyderlanduose ir Jungtinėje Karalystėje – mažesnis kaip 40 proc.), 1997 metais nustatytas ryškus aktyvumo padidėjimas. Ten, kur profesinio aktyvumo lygis buvo aukštas 1991 metais, išliko aukštas ir 1997-aisiais arba netgi padidėjo, pavyzdžiui, Belgijoje ir Portugalijoje.

1997 metais net 48 proc. motinų, turinčių vaikų nuo 0 iki 36 mėnesių, dirbo, 7 proc. nedirbo ir 45 proc. buvo ekonomiškai neaktyvios. Austrijoje 72 proc. motinų, kurių vaikams nuo 0 iki 36 mėnesių, dirbo už užmokestį (visą darbo dieną arba dalį dienos). Dirbo ir 68 proc. Portugalijos bei 67 proc. Belgijos motinų, auginančių vaikus iki 3 metų. Mažiausi motinų, turinčių vaikų iki 3 metų, profesinio užimtumo rodikliai užfiksuoti Ispanijoje (39 proc.) ir Italijoje (43 proc.), tuo tarpu Graikijoje, Airijoje ir Jungtinėje Karalystėje 50–53 proc. motinų, auginančių vaikus iki 3 metų, dirbo už užmokestį (Moss ir Deven, 2000, 2A lentelė, p. 345). Duomenys apie tėvus nepateikti.

Vien tik ekonominio aktyvumo rodikliai, be jokios abejonės, neparodo motinų ir tėvų santykio su darbo rinka skirtumų, teigia Hakim ir kt. (1993) bei Jonung ir Persson (1993), kaip, beje, ir daugelis kitų autorių. 10-ajame dešimtmetyje nustatyta, kad tėvai dirbo gerokai daugiau valandų per savaitę nei motinos. 1997 metais trylikoje ES valstybių dirbančios motinos, auginančios vaikus iki 36 mėnesių, dirbo 32,7 val. per savaitę, o tėvai vidutiniškai 42,7 val. Nyderlanduose ir Jungtinėje Karalystėje, kur lyčių diferenciacija darbo valandų skaičiaus atžvilgiu yra didžiausia, tėvai, palyginti su motinomis, apmokamame darbe praleidžia vidutiniškai 20 val. daugiau. Kitokio pobūdžio pavyzdys – Portugalija, kur motinos dirba vidutiniškai 38,2 val., o tėvai – 44,1 val. (Moss ir Deven, 2000, 6 lentelė, p. 348).

Portugalijoje, Suomijoje, Italijoje, Graikijoje ir Ispanijoje dauguma dirbančių motinų dirba visą darbo dieną, o dalinis užimtumas labiau paplitęs likusiose Europos Sąjungoje valstybėse. Nyderlanduose 8 proc. vyrų, turinčių vaikų iki 15 metų, dirba ne visą darbo dieną. Toks rodiklis sudaro išskirtinę išimtį ir neatspindi bendros situacijos vyrų profesinio užimtumo srityje (Moss ir Deven, 2000, 3 lentelė, p. 346). (Jeigu į apžvalgą būtų įtrauktas viršvalandinis darbas, lyčių diferenciacija laiko, skirto darbui už užmokestį, atžvilgiu veikiausiai padidėtų.)

Motinų dalinio užimtumo rodikliai įvairiose valstybėse gerokai skiriasi. 1997 metais Nyderlanduose dauguma motinų, turinčių vaikų iki 15 metų, dirbo puse etato, o Jungtinėje Karalystėje taip dirbo daugiau nei pusė motinų. Mažiausiai ne visą darbo dieną dirbančių motinų yra Graikijoje, Portugalijoje, Suomijoje ir Ispanijoje. Portugalijoje du trečdaliai motinų, kurių vaikams dar nesukakę 3 metai, dirba, tik 5 proc. dirba ne visą darbo dieną (Moss ir Deven, 2000; taip pat žr. OECD, 2001a).

Kai kuriose šalyse dalinis užimtumas nepriklauso nuo vaiko amžiaus, bet yra pastovesnė įsijungimo į darbo rinką forma (pvz., Bjurstrøm, 1993). Moterų dalinis užimtumas yra plačiai diskutuojamas ir dažnai siejamas su įvairiomis paklausos bei pasiūlos ypatybėmis. Namų ūkio pareigos atima daugiau laiko iš motinų nei iš tėvų, o pasiskirstymas neapmokamu darbu lyties pagrindu dažnai naudojamas kaip paaiškinimas, kodėl motinos turi mažiau laiko apmokamai veiklai arba mažiau linkusios siekti visiško užimtumo. Kad ir koks svarbus šiuo atžvilgiu atrodytų lyčių skirtumas, lyčių diferenciacija nepaaiškina minėtų rodiklių tarp atskirų valstybių skirtumų. Tai labiau sąlygoja nevienodos socialinės ir kultūrinės tra-

dicijos, lemiančios motinos vaidmenį. Nevienodas yra ir dirbančios motinos bei dviejų šeimos maitintojų modelio koncepcijų politinis institucionalizavimas. Be abejo, kalbant apie dalinį užimtumą, turi būti atsižvelgta į darbo pasiūlos ypatybes, taip pat ir į politikos kryptis abiejų darbo rinkoje dalyvaujančių lyčių atžvilgiu. Reikėtų atkreipti dėmesį, pavyzdžiui, į iš dalies užimtų darbuotojų ar atsitiktinius arba laikinus darbus dirbančių apsaugą bei socialines teises.

Trylikoje Europos Sąjungos valstybių motinų, auginančių vaikus iki 6 metų, profesinio užimtumo lygis skiriasi priklausomai nuo išsimokslinimo. Motinų, turinčių aukštąjį išsimokslinimą, darbo rinkoje dalyvauja 74 proc., turinčių vidutinio lygio – 55 proc., o turinčių žemesnįjį – 34 proc. (Moss ir Deven, 2000, 4 lentelė, p. 347; taip pat žr. OECD, 2001 a). Pastebėti skirtumai gali reikšti, jog turinčios gerą išsimokslinimą motinos turi daugiau galimybių poindustrinėse darbo rinkose, geresnes uždarbio perspektyvas, jos gali būti labiau orientuotos į profesinę veiklą arba gali būti svarbios abi išvardytos priežastys. Akivaizdu, kad skirtingo išsimokslinimo bei turinčios skirtingą socialinį ir ekonominį statusą motinos renkasi skirtingus motinystės modelius.

Vis dėlto skirtumai atskirose šalyse verčia stebėtis. Portugalijoje nustatyti aukščiausi profesinio užimtumo rodikliai (tiek visiško, tiek dalinio užimtumo srityse) tarp motinų, turinčių įvairaus lygio išsimokslinimą. Ten darbo rinkoje dalyvauja 94 proc. turinčių aukštąjį išsimokslinimą, 76 proc. – vidutinį, 62 proc. – žemesnįjį. Vokietijoje, kur, palyginti su kitomis šalimis, bendras motinų ekonominis aktyvumas yra nedidelis, 64 proc. dirbančių motinų turi aukštąjį išsimokslinimą, 51 proc. – vidutinį, 26 proc. – žemesnįjį. Vokietijoje motinų, turinčių aukštąjį išsimokslinimą, profesinio užimtumo rodikliai yra tokie pat kaip ir Portugalijos motinų, turinčių žemesnįjį išsimokslinimą, o tai rodo skirtingas galimybes minėtose valstybėse ir (arba) jose vyraujančių socialinių bei kultūrinių motinystės modelių skirtumus. Portugalijoje, neatsižvelgiant į išsimokslinimą, dirbančiųjų ne visą darbo dieną yra nedaug. Tarp turinčių aukštąjį išsimokslinimą motinų visą darbo dieną dirba 92 proc. ir tik 2 proc. dirba ne visą dieną. Austrijoje ir Belgijoje 85 proc. motinų, turinčių aukštąjį išsimokslinimą, dalyvauja darbo rinkoje, tačiau didesnė dalis dirba dalį dienos. Tarp labai išsilavinusių motinų žemiausias profesinio aktyvumo lygis užfiksuotas Vokietijoje – 35 proc. dirba visą darbo dieną ir 29 proc. pu-

sę dienos. Vokietijoje 12 proc. turinčių žemesnįjį išsimokslinimą motinų dirba visą darbo dieną, pusę darbo dienos – 15 procentų.

Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos zonoje pastebėti skirtingi vienišų, ištekėjusių ar gyvenančių su partneriu motinų profesinio užimtumo rodikliai (žr. 3.3 lentelę). Iš Bradshaw ir kt. (1996) pateiktų duomenų matyti, kad 10-ojo dešimtmečio pradžioje ištekėjusių ir su partneriu gyvenančių motinų profesinis aktyvumas buvo didesnis, pavyzdžiui, Danijoje, Airijoje, Švedijoje, Jungtinėje Karalystėje ir Norvegijoje, o tuo tarpu Italijoje aktyvesnės vienišos motinos. Vertinant įvairius galimybių aspektus vienišoms ir su partneriu gyvenančioms motinoms, vėlgi reikia atsižvelgti į skirtingų socialinės gerovės valstybių paramos šeimai politikos kryptis. Vienišoms motinoms svarbu, kokiems motinystės modeliams politikoje teikiama pirmenybė: pavyzdžiui, ar remiami globos aspektai – tuomet vienišoms motinoms atsiranda galimybė nedirbti, kol vaikai dar labai maži; ar remiami darbuotojo(-jos) aspektai; ar remiamas tėvo arba motinos-darbuotojo(-jos) derinys (pvz., Sørenson, 1999).

Motinų profesinio užimtumo rodiklių skirtumus atskleidžia keletas veiksnių: bendras dirbančių skaičius, dirbančių visą arba ne visą darbo dieną skaičius, dirbančių motinų skaičiaus priklausomybė nuo išsimokslinimo ir šeimyninės padėties. Reikėtų pažymėti, kad šie veiksniai yra visuomenėje vykstančių kompleksinių procesų išdava. Svarbiausieji yra šie: nacionalinių darbo rinkų bei darbo jėgos pasiūlos ir paklausos struktūros derinimas, siekiant integruoti ne visą darbo dieną dirbančių arba dirbančių atsitiktinius ar laikinus darbus teises į nacionalinius įstatymus ir teisės aktus. Toks struktūrinis derinimas susijęs su dviejų šeimos maitintojų modeliui taikoma mokesčių politika bei kultūros ir šeimos politikos požiūriu į motinas, dirbančias visą ir ne visą darbo dieną.

Nepaisant motinų ekonominio aktyvumo rodiklių gerėjimo, turimi duomenys leidžia manyti, jog dviejų šeimos maitintojų modelio šeimose, auginančiose mažamečius vaikus, tėvas yra pagrindinis šeimos maitintojas, o motinos, kaip materialinių gėrybių teikėjos, vaidmuo vis dar antraeilis. Turinčios gerą išsimokslinimą Portugalijos motinos gali būti išimtis, bent jau pagal dalyvavimo darbo rinkoje rodiklius ir dirbtų valandų skaičių. Tačiau negalima nuvertinti vis plačiau pasireiškiančių naujų požiūrių į tėvystę ir motinystę. Šiame skyriuje aptarti duomenys veikiau parodo tradiciškumo ir tęstinumo įtaką, o kartu atkreipia dėmesį ir į pokyčius, vykstančius darbų tarp lyčių pasidalijime.

3.3 lentelė. Vienišų, ištekėjusių ir gyvenančių su partneriu motinų, dirbančių visą ir ne visą darbo dieną, skaičius (proc.) kai kuriose Europos šalyse

Šalys	Vienišos motinos		Ištekėjusios ir gyvenančios su partneriu motinos	
	iš viso dirbančių	dirbančių visą darbo dieną, proc.	iš viso dirbančių	dirbančių visą darbo dieną, proc.
Belgija (1992)	68	76	61	59
Danija (be datos)	69	86	84	76
Vokietija (1992)	40	70	41	51
Prancūzija (1992)	82	82	68	72
Airija (1993)	23	nėra duomenų	32	nėra duomenų
Italija (1993)	69	84	41	71
Liuksemburgas (1992)	73	82	45	71
Nyderlandai (1994)	40	40	52	25
Austrija (1993)	58[a]	74	46[a]	61
Portugalija (1991)[b]	50	86	55	87
Suomija (1993)	65	94	70	89
Švedija (1994)	70	59	80	53
Jungtinė Karalystė (1990–1992)	41	41	62	34
Norvegija (1991)	61	72	77	52

[a] Neįtraukta 20 proc. vienišų motinų ir 13 proc. ištekėjusių ir gyvenančių su partneriu motinų, kurios išėjusios motinystės atostogų.

[b] Jeigu į vienišų motinų kategoriją būtų įtraukiamos tik netekėjusios, atskirai nuo partnerio-vyro gyvenančios ar išsituokusios motinos (kad būtų atsvara statistiniam tendencingumui, atsiradusiam dėl neproporcingo skaičiaus našlių, kurios Portugalijoje irgi traktuojamos kaip vienišos motinos), vienišų motinų, dirbančių už užmokestį, skaičius Portugalijoje būtų didesnis.

Šaltinis: Bradshaw ir kt., 1996, 1.3 lentelė, p. 8.

Vaiko priežiūros defamilizacija

Vakarų Europoje vyraujantys aukšti vyrų dalyvavimo darbo rinkoje rodikliai ir augantis motinų profesinis aktyvumas neišvengiamai verčia pamąstyti apie vaiko priežiūrą. Kaip rūpinamasi vaikais daugėjant šeimų, kuriose dirba abu tėvai, bei atvejų, kai vaiką augina vieniša motina? Nors vaiko ankstyvojo ugdymo ir priežiūros paslaugų valstybinis finansavimas bei parama yra ankstesni už modernią socialinės gerovės valstybę, apskritai valstybės remiamų vaiko priežiūros paslaugų teikimas nebuvo plačiai paplitęs, kol motinos masiškai nepradėjo dalyvauti darbo rinkoje[7]. Kai 7-ajame dešimt-

metyje sparčiai daugėjo motinų, dirbančių už atlygį, socialinės gerovės valstybės nebuvo tam tinkamai pasiruošusios. Kai kuriose šalyse vaiko priežiūros defamilizacija buvo daug platesnio masto, palyginti su valstybės remiamų paslaugų rodikliais, nes buvo sudaromi privatūs susitarimai dėl vaiko priežiūros paslaugų. Taip buvo kompensuojamas šių paslaugų trūkumas.

Kur valstybės remiamos paslaugos nebuvo plačiai prieinamos, vaiko priežiūros poreikį tenkindavo rinka, savanoriškos organizacijos, šeima ir neformalūs socialiniai ryšiai. Dažnai privatūs susitarimai buvo svarbesnė parama, leidžianti didinti motinų profesinį užimtumą, negu valstybės remiamos paslaugos. Europos Komisijos (EK) vaiko priežiūros teminio tinklo duomenys rodo, kad 9-ojo dešimtmečio pabaigoje Europos Sąjungoje labiausiai stebinantis dalykas buvo valstybės remiamų vaiko priežiūros paslaugų stygius. Atkreipiant pagrindinį dėmesį į dirbančių tėvų ir motinų problemas teigiama, kad vaiko priežiūros paslaugų stygius buvo svarbus veiksnys, skatinantis lyčių nelygybę dalyvavimo darbo rinkoje atžvilgiu. Be to, nurodoma, kad dažniausiai vyrai buvo atleidžiami nuo vaiko priežiūros (Phillips ir Moss, 1988).

Darbo rinkos atsivėrimas moterims savo ruožtu skatino vaiko priežiūros paslaugų poreikį. Tačiau valstybinė šeimos politika dažnai likdavo aiškiai neapibrėžta arba valstybės kišimasis į šeimos sferą, siekiant palengvinti karjeros ir šeimos derinimą, būdavo neryžtingas (Europos Komisijos vaiko priežiūros teminis tinklas, 1990, 1996). Socialinės gerovės valstybės požiūris į motinystės pokyčius nebuvo vienareikšmis, o svyravo tarp nesikišimo ir aktyvaus finansavimo bei aukštos kokybės vaiko priežiūros skatinimo. Vienos valstybės išreiškia gana principingą nepritarimą kišimuisi į šeimos reikalus, kitos rodo mažiau ideologizuotą atsisakymą spręsti priežiūros klausimus arba gina vaikų priežiūrą skatinančias politikos kryptis, teigdamos, kad tokia politika geriausiai atitinka dirbančių tėvų ir motinų, jų vaikų bei ekonomikos interesus, be to, skatina vyrų ir moterų lygias galimybes darbo rinkoje (Europos Komisijos vaiko priežiūros teminis tinklas, 1996). Neatsižvelgiant į tai, kaip pradžioje socialinės gerovės valstybės reagavo į didėjantį moterų profesinį užimtumą, nuolat kintantis lyčių užimtumo santykis paskatino spręsti darbo ir šeimos „harmonizavimo“ klausimą, ragino permąstyti, kaip turėtų būti pasidalyta atsakomybė už vaiko priežiūrą ir išlaidos tarp šeimos bei valstybės. Palaipsniui vaiko priežiūros įstaigų valstybinio finansavimo idėja susilaukė vis didesnio pritarimo. Tai buvo traktuojama kaip kišimasis, galintis padėti spręsti struktūrines proble-

mas, atsiradusias dėl darbo rinkos ir šeimos nesuderinamumo (pvz., ES vaiko priežiūros rekomendacijos, 1992), o galimybė pasinaudoti valstybės remiamomis vaiko priežiūros paslaugomis tapo performuluota į tėvų ir (arba) vaikų socialinę teisę.

Naudojimasis privačiomis vaiko priežiūros paslaugomis, kai, pvz., auklė prižiūri vaikus savo arba vaiko namuose, arba kai auklė gyvena su šeima, arba kai šeima samdo *au-pair*, nėra vien praeities dalykas. Kai kurie privatūs susitarimai yra registruojami, todėl gali būti atliekama vieša jų kokybės kontrolė. Tačiau, kaip pastebi Karlsson (1995), kadangi dauguma šių susitarimų neregistruojami, jie yra „nematomi“. Oficialus kai kurių motinų dalyvavimas darbo rinkoje gali priklausyti nuo neoficialios komodifikacijos kitų moterų, kurios teikia neregistruotas vaiko priežiūros paslaugas. Apskritai neformalūs, individualūs susitarimai funkcionuoja kaip vaiko priežiūros paslaugas teikianti neformali darbo rinka (Leira, 1992). Dėl daugelio priežasčių, pvz., paslaugų kainų ir kokybės arba palankių darbo valandų, tėvai besąlygiškai gali teikti pirmenybę privatiems ir (arba) neformaliems susitarimams, o ne valstybės finansuojamoms paslaugoms. Tačiau dažnai tėvai, kurių vaikams dar nėra trejų, neturi pasirinkimo, nes trūksta valstybės remiamų vaiko priežiūros paslaugų.

Gøsta Esping-Andersenas (1996, p. 8) ko gero yra teisus teigdamas, jog „šiuolaikinei šeimai reikalinga socialinės gerovės valstybė, norint harmonizuoti šeimos ir darbo siekius“, bei sakydamas, kad tai ypač svarbu, kai kalbama apie paramą moterims derinant darbą ir šeimą. Tačiau jis perdeda sakydamas: „Kadangi moterų (arba bent jau motinų) pareigos šeimoje apriboja jų galimybę pasiekti visišką ekonominę nepriklausomybę vien tik darbo dėka, jų defamilizacija, kaip rodo atlikti tyrimai, priklauso būtent nuo socialinės gerovės valstybės“ (1999, p. 45).

Valstybės finansuojamos vaiko priežiūros paslaugos

Valstybės finansuojamos vaiko priežiūros paslaugos virto dirbančių tėvų ir motinų teise arba socialine teise, kai tos paslaugos tapo visiems prieinamos ir kai prireikus tėvai gali jas gauti. Kai kurių šalių vaiko priežiūros politikos tikslas gali būti priežiūros teikimas visiems ikimokyklinio amžiaus vaikams, kurių tėvai pageidauja tokių paslaugų[8]. Abiejų tėvų profesinio užimtumo rodikliai aiškiai rodo didėjantį ne tėvų teikiamos vaiko priežiūros poreikį. 10-ojo dešimtmečio pabaigoje Europos Sąjungos

šalyse valstybės remiamos ikimokyklinių vaikų priežiūros paslaugos buvo dosniau teikiamos vyresniems, o ne vaikams iki 3 metų (Moss ir Deven, 2000). Vis dėlto pasiūla ne visuomet atitinka paklausą. Toliau pateikiami duomenys rodo, kiek minėtos amžiaus grupės vaikų gauna valstybės finansuojamas vaiko priežiūros paslaugas. Tai yra lyg indikatorius, rodantis paslaugų prieinamumo laipsnį. 3.4 ir 3.5 lentelėse procentine išraiška pateikiamas skaičius ikimokyklinio amžiaus vaikų, kurie buvo priimti į valstybės finansuojamus vaiko priežiūros dienos centrus 9-ajame ir 10-ajame dešimtmečiais. (Reikia atkreipti dėmesį į nemažus skirtumus tarp valstybių pagal motinystės, tėvystės ir motinystės ir tėvystės atostogų trukmę. Skirtumai apsunkina vaiko priežiūros paslaugų vaikams iki 3 metų tiesioginį palyginimą. Be to, palyginimą apsunkina ir tai, kad įvairiose šalyse skirtingo amžiaus vaikai pradeda lankyti mokyklą.)

3.4 lentelė. Vietų skaičius valstybės finansuojamose vaiko priežiūros įstaigose, pateikiamas visos amžiaus grupės procentine išraiška; ES šalys narės, Suomija, Norvegija ir Švedija

Šalys	Metai, kada duomenys buvo gauti	Duomenys apie vaikus iki 3 metų	Duomenys apie vaikus nuo 3 metų iki mokyklinio amžiaus pradžios
Belgija	1988	20	95+
Danija	1987	45	65
Suomija	1987	22	52
Prancūzija	1988	20	95+
Vokietija	1987	3	65–70
Graikija	1988	4	65–70
Airija	1988	2	55
Italija	1986	5	85+
Liuksemburgas	1989	2	55–60
Nyderlandai	1989	2	50–55
Norvegija	1987	8	50
Portugalija	1988	6	35
Ispanija	1988	nėra duomenų	67–70
Švedija	1987	31	79
Jungtinė Karalystė	1988	2	35–40

Šaltinis: Europos moterys, 1990, 31 priedas, 3 lentelė, p. 10; Danija, Suomija, Norvegija ir Švedija: NORD, 1992, 219–229 lentelės, p. 316–317.

Iš 3.4 lentelės duomenų matyti kai kurie akivaizdūs skirtumai tarp Europos socialinės gerovės valstybių pagal vaiko priežiūros institucijų vaikams iki 3 metų prieinamumą. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje Danija išsiskyrė iš kitų šalių – valstybės finansuojamos vaiko priežiūros paslaugos buvo suteikiamos beveik pusei šios amžiaus grupės vaikų, o Švedijoje – trečdaliui. Suomija, Belgija ir Prancūzija tokių paslaugų suteikė penktadaliui minėtos amžiaus grupės vaikų. Šie skaičiai rodo aiškų kontrastą, jei palyginsime su vaiko priežiūros paslaugų trūkumu kitose šalyse. Italijoje, Portugalijoje ir Norvegijoje vietos vaiko priežiūros institucijose buvo suteiktos 5–8 proc. vaikų, o šešiose valstybėse – Vakarų Vokietijoje, Graikijoje, Airijoje, Liuksemburge, Nyderlanduose ir Jungtinėje Karalystėje – tik 2–4 proc. aptariamos amžiaus grupės vaikų.

Nors ankstyvojo vaiko ugdymo ir priežiūros valstybinis finansavimas susiformuoja per tam tikrą laiką, vaiko priežiūros paslaugų pasiūla kai kuriose socialinės gerovės valstybėse 10-ojo dešimtmečio pradžioje vis dar buvo nepakankama (Europos Komisijos vaiko priežiūros teminis tinklas, 1996). Iš šešių šalių, 9-ojo dešimtmečio pabaigoje suteikusių minėtų paslaugų mažiau kaip 5 proc. vaikų iki 3 metų, tik Nyderlanduose iki 10-ojo dešimtmečio pradžios 8 proc. padidėjo skaičius vaikų, kuriems buvo suteikta vieta vaiko priežiūros įstaigoje. Portugalijoje šia paslauga naudojosi 12 proc. vaikų, o Norvegijoje – 22 proc. vaikų iki 3 metų. Danija išlieka kaip geriausiai vaiko priežiūros paslaugomis aprūpinanti valstybė. Čia vieta vaiko priežiūros dienos centruose suteikta beveik pusei vaikų; tuo tarpu buvusioje Rytų Vokietijoje vietos vaiko priežiūros dienos centruose suteiktos truputį mažau nei 40 proc. vaikų. Belgijoje ir Prancūzijoje valstybės finansuojamų paslaugų suteikta atitinkamai 30 ir 23 proc. vaikų iki 3 metų. Iš naujųjų Europos Sąjungos narių Švedija suteikė valstybės finansuojamas vaiko priežiūros paslaugas 33 proc. vaikų, Suomija – 21 proc., o Austrijoje suteikta mažiausiai – 3 procentai.

Visose šalyse vyresniems vaikams suteikta daugiau paslaugų, palyginti su vaikų iki 3 metų grupe. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje Prancūzija ir Belgija suteikė paslaugų beveik visiems vaikams nuo 3 metų iki mokyklinio amžiaus, tuo tarpu Italijoje vietas vaiko priežiūros dienos centruose gavo daugiau kaip 80 proc. vaikų. Danijoje, Vakarų Vokietijoje, Graikijoje, Ispanijoje ir Švedijoje 60–79 proc. vaikų buvo priimti į valstybės finansuojamas vaiko priežiūros įstaigas; Suomijoje, Airijoje, Liuksemburge, Olandijoje ir Norvegijoje – 50–59 proc.; Portugalijoje ir Jungtinėje Karalystėje – mažiau kaip 40 procentų.

10-ojo dešimtmečio pradžioje vaiko priežiūros paslaugų prieinamumas buvo nevienodas. Belgijoje, Prancūzijoje ir buvusioje Rytų Vokietijoje vaiko priežiūros paslaugos buvo prieinamos visiems, o Portugalijoje – maždaug 50 proc. Italija šiomis paslaugomis aprūpino daugiau nei 90 proc. aptariamos amžiaus grupės vaikų, o Danija, Vakarų Vokietija, Ispanija ir Švedija – 80 proc. ir daugiau.

3.5 lentelė. Valstybės finansuojamų vaiko priežiūros paslaugų teikimas ES šalyse narėse, Islandijoje ir Norvegijoje

Šalys	Metai, kada duomenys buvo gauti	Valstybės finansuojamomis vaiko priežiūros paslaugomis besinaudojančių vaikų skaičius / siūlomų vietų skaičius (proc.) valstybės finansuojamose[a] vaiko priežiūros įstaigose, kai vaikams	
		0–3 metai	3–6 metai
Austrija	1994	3	75
Belgija	1993	30	95
Danija	1995	48	83
Suomija	1995	18	55
Prancūzija	1993	23	99
Vakarų Vokietija	1996	2	78
Rytų Vokietija	1996	50	100
Graikija	1993	3	70
Islandija	1995	37	64
Airija	1993	2	55
Italija	1991	6	91
Nyderlandai	1993	8	71
Norvegija	1995	22	61
Portugalija	1993	12	48
Ispanija	1993	2	84
Švedija	1995	37	74
Jungtinė Karalystė	1993	2	60

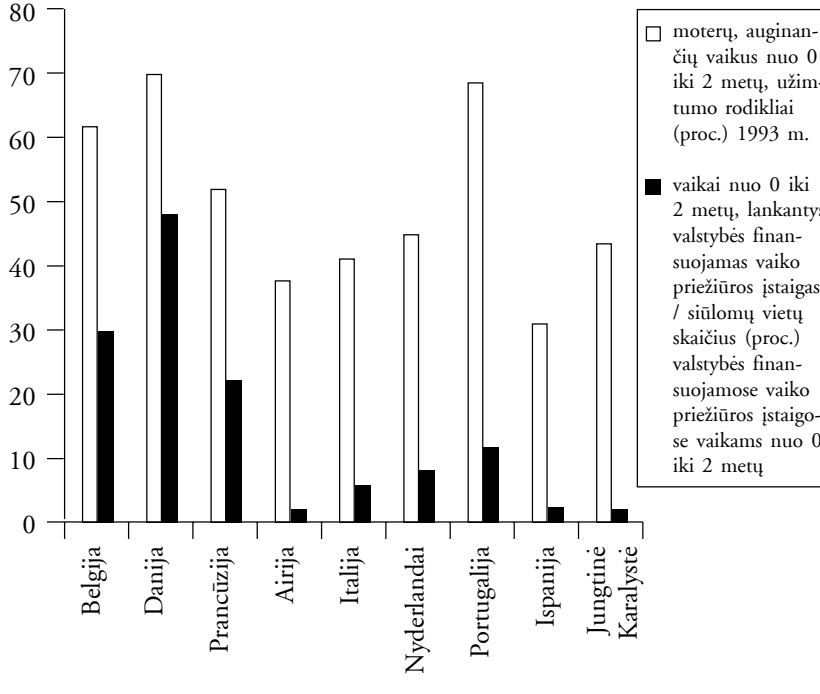
[a] Paslaugos vadinamos valstybės finansuojamomis, kai finansavimo dalis sudaro ne mažiau kaip 75 procentus.

Šaltiniai: Deven, Inglis, Moss, Petrie, 1998, 1.1 lentelė, p. 18; duomenys apie Rytų ir Vakarų Vokietiją bei Airiją: Bettio ir Prechal, 1998, 5 lentelė, p. 32; duomenys apie Daniją, Suomiją, Islandiją, Norvegiją ir Švediją: NOSOSKO, 1999, 4.11 lentelė, p. 53.

Tačiau reikia pažymėti, jog valstybės finansuojamos ankstyvojo ugdymo ir priežiūros paslaugos nėra vienareikšmiškai skirtos palengvinti tėvų (motinos ir tėvo) profesinį užimtumą. Turima omenyje darbo valandos arba amžiaus grupės, kurioms tos paslaugos skirtos. Kai tėvai turi mokėti už vaiko priežiūrą, kai kurioms šeimoms valstybės finansuojamos paslaugos gali būti per brangios.

Nors aprūpinimo šiomis paslaugomis mastas įvairiose socialinės gerovės valstybėse skiriasi, ypač vaikams iki 3 metų, tik labai nedaugelyje socialinės gerovės šalių valstybės finansuojamų paslaugų pasiūla beveik atitinka paklausą. 3.2 paveiksle pateikti motinų, auginančių vaikus iki 3 metų, profesinio užimtumo rodikliai devyniose Europos Sąjungos šalyse narėse 1993 metais bei skaičius šios amžiaus grupės vaikų, lankančių valstybės finansuojamas vaiko priežiūros įstaigas maždaug nuo 1993-iųjų.

Motinų profesinio užimtumo rodiklių ir vietų skaičiaus valstybės finansuojamose vaiko priežiūros įstaigose palyginimas rodo, kad trūksta pa-

3.2 pav. Motinų profesinio užimtumo rodikliai ir vietų skaičius valstybės finansuojamose vaiko priežiūros įstaigose (1993)

slaugų jaunesniems vaikams. Tačiau tai nebūtinai rodo atotrūkį tarp pasiūlos ir faktinės paklausos, nes nėra įtraukti visi duomenys, pavyzdžiui, tėvystės ir motinystės atostogų trukmės skirtumai. Be to, nežinoma, koks yra motinų, auginančių vaikus iki 3 metų, valstybės finansuojamų vaiko priežiūros paslaugų poreikis, kai jos grįžta į darbą.

Privatūs ir (arba) neformalūs susitarimai dėl vaiko priežiūros vis dar papildo oficialiai teikiamas analogiškas paslaugas. Kaip minėta, turima palyginti nedaug sisteminių duomenų apie privačius susitarimus (pvz., Karlsson, 1995), todėl reikalingos tolesnės studijos, kurios atskleistų privačios, ne tėvų teikiamos vaiko priežiūros susitarimų įvairovę. Tai padėtų geriau suprasti procesus, palengvinančius motinų ir tėvų užimtumą.

Palyginamieji duomenys leidžia palyginti paramos šeimai politikos požiūrį į skirtingas socialinės gerovės valstybes tam tikru laikotarpiu, tačiau atskirose šalyse skiriasi reprodukcinė politika, o ilgainiui kinta ir tos politikos kryptys. Todėl darbo rinka restruktūrizuojama, šeimos formos įvairėja, šeimos ideologija ir vertybės kinta, keičiasi valdžios (žr. 4 ir 5 skyrius). Vertinant motinų profesinio užimtumo ir vaiko priežiūros politikos Vakarų Europoje duomenis, reikėtų turėti omenyje, jog masiškas motinų įsiliejimas į darbo rinką atskirose šalyse prasidėjo įvairiais dešimtmečiais. Taigi vertikalią ašį apibūdinantys duomenys taip pat yra svarbūs, jeigu norime geriau suprasti socialinės gerovės valstybių atsaką į motinų profesinį užimtumą. 8-ajame dešimtmetyje motinų dalyvavimo darbo rinkoje rodikliai Šiaurės šalyse buvo aukštesni negu analogiški rodikliai Ispanijoje ir Italijoje maždaug po 20 metų. Informacija apie valstybės finansuojamas vaiko priežiūros paslaugas, pavyzdžiui, 10-ajame dešimtmetyje, rodo skirtingus motinų užimtumo raidos etapus. Užregistruoti duomenys kai kuriose šalyse gali atspindėti socialinės gerovės valstybės atsaką į pirmąją dirbančių motinų kartą, o kitų šalių duomenys – atsaką į antrosios ar net trečiosios kartos profesinį užimtumą.

Kai pirmoji motinų karta masiškai pradėjo dalyvauti darbo rinkoje, valstybės finansuojamos vaiko priežiūros paslaugos vaikams iki 3 metų niekur nebuvo adekvačios. Šiaurės šalys taip pat patyrė didelį atotrūkį tarp pasiūlos ir paklausos. Nors vaikų, kurie pateko į valstybės finansuojamas vaikų priežiūros įstaigas, skaičius išaugo, tačiau dar ir 8-ajame bei 9-ajame, netgi 10-ojo dešimtmečio pradžioje užregistruotas vietų viešosiose vaiko priežiūros įstaigose stygius (Leira, 1987, 1992; taip pat žr. Dahlerup, 1987; Åström, 1990).

Reprodukcija ir viešumas: atsigręžimas į moterį socialinės gerovės valstybėse

Kad visišką užimtumą remianti Skandinavijos paramos šeimai politika būtų sėkmingai vykdoma, buvo svarbus motinų profesinis užimtumas. Šiuo atžvilgiu Skandinavijos socialinės gerovės valstybės yra įdomus pavyzdys, iliustruojantis vaiko priežiūros paslaugų sampratos kaitą. Naujai suvokiama vaiko priežiūra tampa bendra socialinės gerovės valstybės ir tėvų veikla, o galiausiai ir abiejų tėvų teise. Atidžiau pažvelgus į motinų darbo komodifikaciją ir vaiko priežiūros kolektyvizaciją Šiaurės regione, paaiškėja, kad motinystės modernėjimas ir vaiko priežiūros valstybinis finansavimas neprasidėjo vienu metu. Netgi vadinamosiose „moterims palankiose socialinės gerovės valstybėse“, kur darbo ir šeimos derinimas traktuojamas kaip socialinės gerovės politikos kertinis akmuo, motinystės pokyčiai buvo pirmesni už politikos reformas[9].

Nuo 6-ojo dešimtmečio ir 7-ojo pradžios Šiaurės šalių motinos, auginančios mažamečius vaikus, vis dažniau atsisakydavo nuoseklaus „dviejų vaidmenų modelio“, pasirinkdamos ir apmokamą darbą, ir vaiko priežiūrą. Gimus vaikui, po palyginti trumpų atostogų dauguma moterų grįždavo į darbą.

8-ajame dešimtmetyje ir 9-ojo pradžioje įgyvendinant lyčių lygybę Šiaurės šalių socialinės gerovės valstybėse daugiausia dėmesio buvo skiriama moterų integracijos į darbo rinką skatinimui. Darbo rinkos aktyvumo tyrimai parodė, kad tokia strategija davė teigiamų rezultatų: moterų, dalyvaujančių darbo rinkoje, skaičius beveik susilygino su vyrų skaičiumi (Nurmi, 1997; NORD, 1994). Ikimokyklinio amžiaus vaikų mamos tapo viena sparčiausiai augančių darbo rinkos grupių. Keisdamos tradicinį lyčių kontraktą šeimoje bei santykio tarp šeimos ir darbo rinkos tradicijas, moterys suteikė motinystei naują turinį ir reikšmę. Pagal moterų profesinio užimtumo rodiklį Šiaurės šalys labai skiriasi (Allardt, 1975; Skrede, 1986). Skiriasi ir pagal mažamečių vaikų mamų ekonominį aktyvumą (Leira, 1992; Ellingsæter, 1998; NORD, 1994, 1999). Po Antrojo pasaulinio karo Suomijoje, Danijoje ir Švedijoje mamų įsiliejimas į darbo rinką vyko sparčiau nei Norvegijoje[10]. Tačiau po 10-ojo dešimtmečio ir ten situacija labai pagerėjo. 10-ojo dešimtmečio viduryje mamų, turinčių iki 10-ies metų amžiaus vaikų, ekonominis aktyvumas Danijoje buvo 84 proc., Švedijoje – 82 proc., o Suomijoje ir Norvegijoje – po 77 proc. (Europos Ko-

misijos vaiko priežiūros teminis tinklas, 1996; Norvegijos statistika, 1997). Palyginti su moterų, auginančių vaikus, dalyvavimo darbo rinkoje vidurkiu Vakarų Europos šalyse, šie skaičiai yra ganėtinai aukšti. Lyginant Šiaurės šalis, pastebimi įdomūs dalyvavimo darbo rinkoje skirtumai. Suomijoje dauguma dirbančių motinų, turinčių vaikų iki 10 metų, dirbo visą darbo dieną. Panašios tendencijos pastebimos ir Danijoje. Ten visą darbo dieną dirbo dvi iš trijų dirbančių motinų. Švedijoje ir Norvegijoje beveik pusė dirbančių motinų, turinčių vaikų iki 7 metų, dirbo ne visą darbo dieną. Tačiau nors ir buvo dirbama dalį dienos, darbo valandos buvo ilgesnės, t.y. 20–30 val. per savaitę (Europos Komisijos vaiko priežiūros teminis tinklas, 1996; Norvegijos darbo rinkos statistika, 1997). Minėtose šalyse skirtingai traktuojamas sociokultūrinis požiūris į tokį dalinį užimtumą, kuris parodo ir iš dalies užimtų žmonių socialinių teisių skirtingą politinį institucionalizavimą (Bjurstrøm, 1993, Ellingsæter, 1998).

Analizuojant darbo ir šeimos santykį Šiaurės šalyse bei aptariant motinų ir tėvų kaip šeimos maitintojų ir vaikų globėjų vaidmenį, pažymėtini trys svarbūs aspektai. Pirma, nors gana daug moterų dalyvauja darbo rinkoje, tai neužtikrina jų integracijos į rinką lygiomis teisėmis. Priešingai, Danijoje, Suomijoje, Norvegijoje ir Švedijoje ilgą laiką buvo stebima ryški lyčių segregacija (OECD, 1987), kuri ir šiandien yra gana nemaža, nors kai kuriose šalyse yra tam tikrų skirtumų. Iš 27 šalių, kurios buvo vertinamos pagal profesinę lyčių segregaciją (kai vertinamas procentas moterų, kurios būtų turėjusios pakeisti profesiją dėl to, kad vyrų ir moterų santykis būtų lygus), Suomija ir Norvegija atsidūrė 24 ir 23 vietose, Švedija – 21, o Danija – 17-oje (OECD, 2000; taip pat žr. Melkas ir Anker, 2000).

Kai Šiaurės šalių moterys įsiliejo į darbo rinką, jos rinkosi profesijas, kurios dažnai buvo įvardijamos kaip namų sferos tąsa, transformuota į darbą viešajame sektoriuje. Moterys vis dar sudaro daugumą darbuotojų asmeninių ir socialinių paslaugų sferose, švietimo, sveikatos apsaugos bei socialinės rūpybos srityse ir auklėjimo bei globos įstaigose. Jos dar nėra pakankamai atstovaujamos viešojo ir privataus sektoriaus aukštesniuose biurokratijos sluoksniuose, finansų ir bankininkystės sferose, akademinėse institucijose. Pastebėta, kad darbo rinkoje lyčių segregacija vertikalios ir horizontalios dimensijų atžvilgiu nėra linkusi keistis.

Antra, įvertinus apmokamo ir neapmokamo darbo santykį, nustatyta, kad moterys ir vyrai skirtingai naudoja laiką (NORD, 1994, p. 13). Tiriant apmokamo ir neapmokamo darbo laiko sąnaudas nustatyta, kad mo-

terys ir vyrai dirba maždaug tiek pat valandų, tačiau moterims mokama mažiau už tą pačią atlikto darbo dalį. Norvegų moterys išsikovojo 6 valandų darbo dieną (ir atlyginimo kompensaciją), o vyrai daug dirba viršvalandžių. Norvegijoje mažamečių vaikų tėvai, palyginti su kitais darbo rinkos dalyviais, dirba daugiausia valandų (Ellingsæter, 1990). Motinų darbas ne visą darbo dieną yra vertinamas kaip būdas suderinti skirtingo pobūdžio veiklas: atitikti darbo rinkai keliamus reikalavimus ir spręsti namų ūkio organizavimo problemas. Turint omenyje, jog skirtingose Šiaurės šalyse moterys dirba nevienodą valandų skaičių, o ypač tai, kad gana didelė dalis motinų Suomijoje ir Danijoje dirba visą darbo dieną, reikėtų panagrinėti veiksnius, lemiančius motinų užimtumo pobūdį.

Kaip jau buvo minėta, dalinį užimtumą lemia pasiūlos ir paklausos santykis. Kai kurios šakos ir sektoriai dažniausiai siūlo darbą ne visą darbo dieną, sezoninį darbą arba atsitiktinius darbus. Kai kurių specialybių darbuotojos (pvz., slaugytojos ir mokytojos) renkasi dirbti pusę dienos, tačiau nėra įprasta tokiu krūviu dirbti ilgą laiką. Šiaurės šalių moterų organizacijos neturi vieningos nuomonės dalinio užimtumo klausimu. Nekyla abejonių, jog galimybė užsidirbti nors ir nedaug pinigų yra geriau negu neužsidirbti ir, aišku, yra geriau būti „viena koja“ darbo rinkoje, nei visiškai joje nedalyvauti. Palaipsniui iš dalies užimtų dirbančiųjų teisės buvo institucionalizuotos. Darbuotojų socialinei apsaugai skiriant vis daugiau dėmesio, dalinis užimtumas nebūtinai yra siejamas su darbo rinkos paribiu ar tiesiog prastu darbu. Norvegijoje dauguma dirbančių ne visą dieną viršija minimalų darbo valandų krūvį ir užmokesčio normas, kurios garantuoja socialinį draudimą bei lengvatas (Bjurstrøm, 1993). Visiškai akivaizdu, kad daugumai motinų dalinis užimtumas ir galimybė dirbti lanksčiu darbo grafiku leido suderinti darbą ir šeimos funkcijas. Tačiau ekonomine prasme nė viena moteris už tai nemažai sumokėjo.

Trečia, šeimoje, kur abu tėvai dirba už užmokestį, vaiko priežiūra nėra dalijamasi tolygiai, tačiau tėvystės sąvoka keičiasi. Danijoje, Norvegijoje ir Švedijoje toks dviejų šeimos maitintojų modelis tapo vyraujančia šeimos forma netgi šeimose, turinčiose labai mažų vaikų. Taigi ekonomine prasme tėvų ir motinų vaidmuo šeimoje supanašėjo, t.y. jie abu tapo šeimos maitintojais. Tačiau vyrai gana lėtai įsitraukia į kitus šeimos reikalus – vaiko priežiūrą ir neapmokamus namų ruošos darbus, nors reikia pažymėti, kad padėtis akivaizdžiai keičiasi. Pastebėta, kad Skandinavijoje per paskutiniuosius 20–30 metų statistinis tėvas aktyviau dalyvauja vai-

ko globoje, tačiau laikas, kurį tėvai praleidžia globodami vaikus ir atlikdami namų ruošos darbus, jokiu būdu neprilygsta laikui, kurį neapmokamiems buities darbams ir globai skiria motinos (NORD, 1994).

Socialiniai, kultūriniai ir politiniai moteriškumo bei motinystės konstravimo modeliai ilgus dešimtmečius buvo karštų diskusijų objektas. Nemažą vaidmenį suvaidino vis didėjantis motinų ekonominis aktyvumas. Vyrų, vyriškumo ir tėvystės studijos rodo, kad pradeda įsitvirtinti naujos tėvystės sampratos, nors pokyčiai ir nevyksta labai sparčiai (žr. 4 skyrių). Skandinavijos socialiniai analitikai aptarė motinystės transformaciją per socialinės „revoliucijos" prizmę (pvz., Ramsøy, 1987). Pastaruoju metu pasigirsta balsų, kad tėvystės sampratoje taip pat įvyko revoliucija (Bonke, 1995; Løkke, 2000). Nors tai gal ir galėtume pavadinti perdėjimu, tačiau vis dėlto socialinėje plotmėje vyksta motinystės, tėvystės ir vaikystės rekonstrukcija bei transformacija.

Skandinavijoje daug diskutuojama apie moters santykio su darbu ir šeima pokyčio priežastis. Teisinėje sistemoje nauji moteriškumo ir motinystės įvaizdžiai buvo įtvirtinti 8-ojo dešimtmečio pradžioje. Feminizmo atgimimas, o ir šių idėjų integracija bei pritaikymas valstybiniu lygmeniu, sprendžiant lyčių lygybės klausimus, suteikė moterų problemoms tam tikrą politinį statusą. Kitaip negu teigia kai kurie užsienio šalių tyrinėtojai, kad Skandinavijos moterys buvo lyčių lygybės politikos vartotojos, o ne kūrėjos (pvz., Brennan, 1994), Skandinavijoje atlikti feminizmo tyrimai pabrėžia, kad moterų problemų politizavimą skatino moterų grupių ir judėjimų, nepriklausančių formaliųjų politinių jėgų struktūroms, ir moterų, dalyvaujančių politinėse partijose, bendradarbiavimas (Hernes, 1987, 1988). „Valstybinio feminizmo" sąvoka čia vartojama plačiąja prasme įvardyti valstybės veiksmus, kuriais siekiama pagerinti moterų padėtį visuomenėje. Ši sąvoka sujungia eilinių moterų indėlį formuojant moterų reikalavimus „iš apačios", ir moterų, dalyvaujančių didžiojoje politikoje, veiksmus, kurių dėka moterų problemos pradėtos svarstyti nacionaliniu ir politiniu lygmenimis (Skjeie, 1991; Siim, 1993; Bergqvist ir kt., 1999; Borchorst, 1999).

Iš politinių reformų, įvykdytų 8-ajame dešimtmetyje, reikėtų paminėti kai kurias, ypač svarbias moterims: abortų moteriai pageidaujant įteisinimas, lygių galimybių įstatymo priėmimas, valstybės paramos vaiko priežiūrai didėjimas. 9-ajame dešimtmetyje moterys tam tikru mastu galėjo kontroliuoti situaciją darbe ir reprodukcinėje elgsenoje. Tokių galimybių neturėjo ankstesnių kartų moterys. Galimybė vartoti kontraceptikus ir teisė

pasidaryti abortą palengvino reprodukcijos planavimą ir reguliavimą. Mažesnės šeimos ir pagerėjusios sąlygos siekti išsimokslinimo padidino moterų galimybę įsidarbinti. 10-ojo dešimtmečio pradžioje gimstamumo rodikliai Skandinavijoje, palyginti su kitomis Europos Sąjungos šalimis, išaugo. 6-ajame ir 7-ajame dešimtmečiais galiojusios griežtos normos, susijusios su šeimos kūrimu ir abiejų tėvų pareigomis, tapo liberalesnės. Gyvenimas nesusituokus buvo dažnas reiškinys, ypač tarp jaunų žmonių, o nesantuokinių vaikų gimimas, kuris būtų netekėjusias motinas pasmerkęs gėdai 6-ajame ir 7-ajame dešimtmečiais, tapo įprastu dalyku. 10-ajame dešimtmetyje Danijoje, Norvegijoje ir Švedijoje beveik pusė vaikų gimė nesantuokoje gyvenančiose šeimose.

Skandinavijoje vyrauja nuomonė, jog socialinės gerovės valstybė paskatino motinystės modernėjimą, siūlydama motinoms ir darbą, ir socialinės globos paslaugas, palengvinančias profesinį užimtumą. Tam tikra prasme tai tiesa. Tačiau nors socialinės gerovės valstybės, kaip paslaugų struktūros, plėtra sukuria daug darbo vietų, vis dėlto jos nebuvo kuriamos konkrečiai moterims. Nebuvo įdiegta ir kvotų sistema, kuri būtų naudinga moterims. Taigi galimybė dirbti už užmokestį didėjo tose srityse, kurios vadinamos „moterišku darbu“, t. y. švietimo, sveikatos apsaugos ir socialinės rūpybos, žemesniojo ir vidutinio lygio administravimo srityse, dažnai vidaus darbo rinkoje.

Pavyzdžiui, Norvegijoje moterų įsijungimas į dirbančių už atlyginimą gretas buvo labai selektyvus. Tai nekėlė rimtos grėsmės tradiciniam vyriškam darbui, ir galbūt dėl to moterų darbo užimtumui nebuvo stipriau priešintasi (Leira, 1992). Vyrai menkai prisidėjo prie vaiko priežiūros, o socialinės gerovės valstybės politika dirbančių motinų atžvilgiu buvo aiškiai ambivalentiška. Visgi Norvegijos motinoms pavyko įsijungti į darbo rinką naudojant dvi strategijas (arba neformalias socialines reformas): didinant galimybes dirbti ne visą darbo dieną (Strømsheim, 1980) ir plėtojant neformalią vaiko priežiūros darbo rinką (Leira, 1992).

Vaiko priežiūros kolektyvizacija

8-ajame dešimtmetyje į aukštą motinų dalyvavimo darbo rinkoje rodiklį imta žiūrėti kaip į ženklą, jog reikia plėsti valstybės finansuojamų vaiko priežiūros dienos centrų tinklą. Galimybė šalies piliečiams naudotis aukšto lygio vaiko priežiūros įstaigomis buvo įvardijama kaip visos visuome-

nės rūpestis. Šios galimybės Skandinavijos šalyse įgyvendinimas buvo suvokiamas kaip socialinės gerovės valstybės paslaugų sistemos dalis. Visapusiškas finansavimas – vienas pirmųjų tikslų, kuris buvo beveik įgyvendintas 10-ojo dešimtmečio pabaigoje. Suomija pirmoji iš Šiaurės socialinės gerovės šalių suteikė galimybę lankyti valstybės finansuojamus vaiko priežiūros dienos centrus visiems vaikams, kurių tėvai to pageidavo. Danija ir Švedija taip pat netrukus turėtų pasiekti šį tikslą, tačiau Norvegija šiek tiek atsilieka[11].

1990 metais Suomijoje suteikta besąlygiška teisė tėvams, kurių vaikams dar nesukakę 3 metai, pasirinkti, ar leisti vaiką į valstybės finansuojamą vaiko priežiūros įstaigą, ar prašyti piniginių išmokų, t.y. namų priežiūros pašalpos (žr. 5 skyrių). Nuo 1996-ųjų vyresniojo ikimokyklinio amžiaus vaikų tėvai taip pat gali palikti vaikus municipaliniuose vaiko priežiūros centruose (Suomija, 2000).

Danijos politikos siekis – parūpinti vietą valstybės finansuojamuose vaiko priežiūros centruose tiems vaikams, kurių tėvai to pageidauja, ir netrukus tai bus įgyvendinta. 1996 metais 76 proc. Danijos vietos valdžios institucijų garantavo vietas valstybės finansuojamuose vaiko priežiūros dienos centruose visiems vaikams iki 6 metų. Kai kurios vietos valdžios institucijos turi kandidatų, norinčių gauti vietą minėtuose centruose, sąrašus, tačiau apskritai vieta vaiko priežiūros įstaigoje turi būti suteikta per tris mėnesius nuo prašymo įteikimo dienos (Danija, 2000).

Švedijoje 2000 metais patenkinti beveik visi prašymai. 1998-aisiais 95 proc. savivaldybių pranešė, jog vietos vaiko priežiūros įstaigose suteikiamos visiems ikimokyklinio amžiaus vaikams per tris keturis mėnesius nuo prašymo įteikimo dienos (Švedija, 1999).

Iki 2003 metų Norvegija taip pat nori parūpinti vietą valstybės finansuojamose vaikų priežiūros įstaigose visiems vaikams, kurių tėvai to pageidauja. Nuo 1997-ųjų 12–36 mėnesių vaikų tėvai turi teisę gauti pinigines išmokas už vaiko priežiūrą, jeigu vaikas nelanko valstybės finansuojamos vaiko priežiūros įstaigos. Kitaip nei Suomijoje, Norvegijoje tėvai neturi pasirinkimo galimybės tarp vietos vaiko priežiūros centre ir piniginės išmokos. Galbūt piniginės išmokos ir sumažino vietų poreikį valstybės finansuojamuose dienos centruose vaikams iki 3 metų, tačiau vietų vis dar nepakanka visiems pageidaujantiems. Nors aprūpinimas skiriasi atsižvelgiant į regioną, apskritai vyresniojo ikimokyklinio amžiaus vaikai yra aprūpinami geriau (Norvegija, 1998).

Ši raida rodo, kad nuo 7-ojo dešimtmečio padėtis sparčiai kito. Tuo metu išplėtoto valstybės remiamo aprūpinimo vaiko priežiūros paslaugomis dar nebuvo. Priešingai, valstybinis vaiko priežiūros paslaugų finansavimas buvo gana kuklus (Leira, 1987, 1992). Vaiko priežiūros paslaugų poreikis išaugo, kai akivaizdžiai suaktyvėjo motinų dalyvavimas darbo rinkoje.

Nacionalinių programų, skirtų ankstyvajam vaikų švietimui ir priežiūrai, įgyvendinimas bei siekis suteikti valstybės finansuojamas paslaugas visiems vaikams, kurių tėvai to pageidauja, reiškė valstybės kišimąsi į sferą, kuri Skandinavijoje tradiciškai buvo siejama su šeima arba asmeniniu gyvenimu. Be to, valstybės finansuojamų priežiūros paslaugų teikimas atvėrė naujas galimybes moterims įsitraukti į veiklą už namų ribų. Dėl šių dviejų priežasčių 8-ajame dešimtmetyje įstatymai Norvegijoje, reglamentuojantys vaiko priežiūros paslaugas, buvo politiškai kontraversiški, nors Švedijoje ir Danijoje mažiau prieštaringi. Suomijoje vienas aktualių svarstytų klausimų buvo paramos šeimoms, auginančioms mažamečius vaikus, forma. Vaiko priežiūros pašalpos tikslas – suteikti motinoms galimybę likti namuose ir prižiūrėti vaiką arba norėta subsidijuoti vaiko vietą vaiko priežiūros dienos centre, arba siekta abiejų tikslų (žr. 5 skyrių).

Palyginti anksti Danija ir Švedija pradėjo dosniai remti vaiko priežiūros paslaugas, o Suomijoje ir Norvegijoje tai vyko daug lėčiau. Švedijoje, kaip ir Danijoje, valstybės finansuojami vaiko priežiūros centrai buvo suvokiami ne tik kaip vaikų lavinimo įstaigos, bet ir kaip priemonė, patenkinanti ekonominį darbo jėgos poreikį (Leira, 1992; Ellingsæter, 1998; taip pat žr. Greve, 2000b).

Nors socialdemokratinės tradicijos turėjo didelę įtaką socialinės gerovės valstybės raidai visose Šiaurės šalyse, paramos šeimai politika rodo skirtingų šeimos ir motinystės modelių bei vertybių įtaką. Pavyzdžiui, 8-ajame ir 9-ajame dešimtmečiais Skandinavijos politika, susijusi su ankstyvuoju vaikų švietimu ir priežiūra, pasirodė besanti pagrįsta skirtingu vaiko ir motinos ryšio įsivaizdavimu, taip pat skirtingu socialinės gerovės valstybės ir motinos ryšio konceptualizavimu (Leira, 1992, 1996a; taip pat žr. Sainsbury, 1996; Bergqvist ir kt., 1999; Borchorst, 1999). Danijoje ir Švedijoje dirbančioms motinoms ir besimokančioms motinoms buvo teikiama pirmenybė gauti vaiko priežiūros paslaugas. Ši politika buvo orientuota būtent į minėtų motinų poreikių tenkinimą. „Dirbančios motinos“ samprata, t. y. tai, kad motina tuo pat metu yra ir apmokama darbuoto-

ja, ir globėja, turėjo palyginti mažos įtakos Norvegijos nacionalinei vaiko priežiūros politikai (Leira, 1992; Aglen, 1998).

Taigi 8-ajame ir 9-ajame dešimtmečiais trūko koordinavimo tarp ekonomikos politikos, viena vertus, ir paramos šeimai bei socialinės politikos, antra vertus. Skandinavijoje vaiko priežiūros politikos uždavinys – teikti valstybės finansuojamas paslaugas visiems vaikams, kurių tėvai to pageidauja, – buvo ilgalaikis ir perspektyvus tikslas. Danija ir Švedija, dvi šalys, kuriose reprodukcijos politika buvo labiau suderinta su darbo rinkos politika, sėkmingiau galėjo patenkinti dirbančių motinų vaiko priežiūros poreikį nei Norvegija. Šioje šalyje vyravo tendencija valstybės remiamas vaiko priežiūros paslaugas traktuoti kaip ugdymo atžvilgiu gaunamą privalumą ir naudą, o tai, kaip buvo teigiama, geriausiai atitinka vaiko poreikius.

Vėlesni tyrimai rodo, kad dviejų šeimos maitintojų modelis galbūt buvo ne toks populiarus Norvegijoje, palyginti su Danija ir Švedija. Buvo išskirti trys šeimos maitintojo modeliai: abu tėvai lygiaverčiai maitintojai; motina – antroji maitintoja; tėvas – vienintelis šeimos maitintojas. Remdamasi tokia modelių samprata Ellingsæter (1998) tyrė, kuriam modeliui trijų minėtų šalių dirbantys tėvai (motina ir tėvas) teikia pirmenybę. Respondentų taip pat buvo paprašyta apibūdinti visuomenės požiūrį į skirtingus šeimos maitintojo modelius. Dauguma tėvų (motinų ir tėvų) yra už lygiaverčių maitintojų modelį ir mažiau palaiko modelį, kai motina yra antroji maitintoja. Ir tik maža dalis pritaria vyro, kaip vienintelio šeimos maitintojo, modeliui. Švedijoje ir Danijoje dirbantys tėvai neįžvelgia esminių skirtumų tarp vyraujančio visuomenės požiūrio ir to, kam patys teikia pirmenybę. Norvegijoje dirbantys tėvai mato daugiau skirtumų tarp savojo ir visuomenėje vyraujančio požiūrio. Jaučiama, kad visuomenė apskritai labiau palaiko tradicinį vyro, kaip vienintelio šeimos maitintojo, modelį nei lygiaverčių maitintojų modelį, palyginti su pačių tėvų pozicija (Ellingsæter, 1998, 1 ir 2 lentelės, p. 65, 66).

Ellingsæter tyrimas parodo ir keletą įdomių skirtumų tarp Danijos, Norvegijos bei Švedijos motinų ir tėvų. Modelį, kai tėvas yra vienintelis maitintojas, labiau palaiko Norvegijos tėvai (vienas penktadalis) nei Švedijos (15 proc.) ir Danijos (8 proc.). Tokiam modeliui dar mažiau pritaria motinos; jį remia tik 5–7 proc. respondenčių. Visose trijose minėtose šalyse dauguma motinų pritaria tokiam šeimos modeliui, kur šeimos ekonominiu aprūpinimu dalijamasi lygiai: Švedijoje – 62 proc., Norvegijoje – 66 proc., Danijoje – 69 procentai.

Darbas ir šeima – vis dar moteriškoji dilema

Vakarų Europos duomenys, nusakantys tėvų ir motinų, dalyvaujančių darbo rinkoje, santykį ir valstybės finansuojamų vaiko priežiūros paslaugų rodiklius, verčia prisiminti dažnai cituojamą Glorijos Steinem posakį: „Nė karto nesu girdėjusi, kad vyrai turėtų problemų, mėgindami suderinti darbą ir šeimą“. Veikiausiai motinų įsijungimas į darbo rinką neturėjo didesnio poveikio vyrų profesiniam užimtumui. Apskritai motina, palyginti su tėvu, mažiau ir rečiau įsitraukia į darbo rinką, nes dažniausiai nelengva suderinti darbą visą dieną ir šeimos poreikius. Iškilus bet kokioms vaiko priežiūros problemoms, vyrai nemažina darbo krūvio. 10-ojo dešimtmečio pradžioje padidėjusi motinų integracija į Europos darbo rinką tęsiasi, nors šis procesas apskritai neturėjo didesnės įtakos vyrų dalyvavimui darbo rinkoje.

Socialinės gerovės valstybės parama ankstyvajam vaikų ugdymui ir priežiūrai galėtų tam tikra prasme būti interpretuojama kaip pakeičianti abiejų tėvų indėlį. Kaip ne kartą rašyta, vaiko priežiūros poreikio ir paklausos kontekste atsakomybė už priežiūrą nebūtinai perkeliama nuo tėvų ir perduodama valstybei. Valstybė vaiko priežiūros problemai skiria per mažai dėmesio. Dar neužtikrinama, kad motinoms ir tėvams būtų sudarytos vienodos sąlygos dalyvauti darbo rinkoje ir kad motinos galėtų tikėtis vienodų darbo suteikiamų socialinių teisių bei garantijų. Vakarų Europoje vykdoma politika ir viešosios diskusijos rodo, kad politinis „dirbančios motinos“ koncepcijos institucionalizavimas daugelyje šalių yra prieštaringas, arba politika, remianti vaiko priežiūrą, yra neefetyvi, nes jaučiamas valstybės remiamų paslaugų trūkumas vaikams iki 3 metų. Kaip minėta, mastas, kuriuo valstybės remiamos vaiko priežiūros paslaugos palengvino motinų darbo komodifikaciją, Vakarų Europoje yra skirtingas. 9-ojo ir 10-ojo dešimtmečių duomenimis, tarp šalių, kuriose buvo atliekamas tyrimas, tik nedaugelyje pastebėtas ryšys tarp aktyvaus motinų dalyvavimo darbo rinkoje ir dosnios valstybės paramos vaikų iki 3 metų priežiūrai. Tik keletas Europos Sąjungos valstybių gali lygintis su Skandinavijos šalimis, kai kalbama apie skaičių vaikų nuo 3 metų iki privalomo mokyklinio amžiaus, kuriems suteikiamos valstybės finansuojamos paslaugos. Šis lyginimas paneigia nuomonę, kad Šiaurės šalių socialinės gerovės valstybė vykdo ypač intervencinę politiką ankstyvojo vaikų ugdymo ir priežiūros atžvilgiu (Leira, 1993).

Šiaurės šalių regione, kaip ir kitose Vakarų Europos valstybėse, dėl didėjančio motinų profesinio užimtumo įvykusi visapusė motinystės transformacija ir vaiko priežiūros paslaugų valstybinis finansavimas pradžioje nevyko sinchroniškai. Motinystės pokyčiai įvyko anksčiau nei ryškūs tėvystės pasikeitimai, jei kalbėsime apie laiką, skiriamą darbui už užmokestį, ir laiką, praleidžiamą su vaikais. 8-ajame ir 9-ajame dešimtmečiais darbo ir šeimos funkcijų derinimas dažnai buvo suvokiamas išimtinai kaip moterims aktuali problema.

Šiaurės šalyse atlikti empiriniai tyrimai apie kasdienę veiklą ir kasdienio laiko panaudojimą dviejų šeimos maitintojų modelio šeimose parodė, kad pareigų namų ūkyje dalijimasis pagal lytį yra ne toks pastebimas: tėvas ir motina dažnai dalijasi ekonominio aprūpintojo vaidmeniu, o kai kuriais atvejais ir vaikų priežiūros pareigomis (NORD, 1994; Kitterød, 1995; Bonke, 1995; Ahrne ir Roman, 1997). Mažiau pagal lytį diferencijuotas ir dalijimasis apmokamu bei neapmokamu darbu. Nors dar vis norima tėvui priskirti ekonominio aprūpintojo vaidmenį, o motiną sieti su priežiūros funkcijomis, tradicinis pareigų pasikirstymas pagal lytį lėtai, bet nuolat keičiasi.

10-ajame dešimtmetyje profesinės veiklos ir šeimos funkcijų derinimas vis dar yra labiau moteriškoji dilema, o ne iššūkis vyrams. Padėtis akivaizdžiai pasikeitė, socialinės gerovės valstybei ėmus spręsti profesinės veiklos ir šeimos, kurioje auga mažamečiai vaikai, derinimo problemą. Socialinės vyrų teisės į vaiko globą buvo praplėstos, o naujai suformuluotos kultūrinės vyro ir vyriškumo sampratos leido atrasti naujų tėvystės išraiškos būdų. Vis dažniau, kalbant apie darbo ir šeimos derinimą, minimos ne tik motinos, bet ir tėvai bei valstybė. Derinimas vis dažniau reiškia laiko, skiriamo apmokamam darbui ir priežiūrai, pasidalijimą tarp abiejų tėvų. Tačiau darbo ir mažamečių vaikų priežiūros srityje motinystės modeliai panašėja daug sparčiau nei socialinės gerovės valstybių paramos šeimai politika. Dar kartą norisi priminti, kad visose Vakarų Europos valstybėse motinystės išraiška pakito daug anksčiau, negu buvo įvykdyta paramos šeimai politikos reforma.

4 Motinystės ir tėvystės atostogos: vaiko priežiūros refamilizacija

Iš pradžių socialinė, kultūrinė ir ekonominė motinystės transformacija, rodanti vis didėjantį motinų profesinį užimtumą, nedarė jokio didesnio poveikio vyrų požiūriui į darbo ir šeimos problemą. Tačiau 10-ajame dešimtmetyje, sparčiai daugėjant literatūros apie naujas vyriškumo sampratas ir naujas tėvystės formas, paaiškėjo, jog tėvystės išraiška kasdienėje veikloje taip pat kinta (pvz., Connell, 1996; Kimmel ir Messner, 1992; Morgan, 1992; Hobson, 2001). Šeimos teisėje ir socialinės gerovės valstybės paramos šeimai politikoje tėvystės koncepcijos permąstymą sąlygojo vyro-šeimos maitintojo vaidmens silpnėjimas, didėjantis motinų ekonominis aktyvumas, raginimas siekti lyčių lygybės, taip pat tai, kad kai kuriose šalyse formali santuoka nebuvo pagrindinis šeimos kūrimo veiksnys[1]. Kaip teigia Jensen (1999), Europos šeimose pasireiškia akivaizdus tėvo pozicijos silpnėjimas. Priešingą tendenciją rodo valstybės pastangos, siekiančios sustiprinti tėvo kaip globėjo vaidmenį. Tai rodo ir tas faktas, kad nacionaliniai motinystės ir tėvystės atostogų nuostatai, suteikiantys teisę abiem dirbantiems tėvams tam tikrą laiką nedirbti ir prižiūrėti vaiką, numato, kad vyrai taip pat gali pasinaudoti šia teise. Tą galimybę numato ir Europos Sąjungos vaiko priežiūros atostogų direktyva (1996).

Trečiajame knygos skyriuje buvo analizuojama socialinės gerovės valstybės parama motinų darbo komodifikacijai, t. y. finansiškai remiant vaiko priežiūros paslaugas. Šiame skyriuje atkreipiamas dėmesys į kitokią socialinės gerovės valstybės iniciatyvą, būtent priežiūros atsakomybės transformavimą į abiejų tėvų teisę gauti valstybės paramą. Be to, kalbama ir apie teisę gauti motinystės ir tėvystės atostogas. Kitaip nei valstybės finansuojamos vaiko priežiūros paslaugos, kurios išlaisvina motinas (arba abu tėvus) nuo atsakomybės prižiūrėti vaiką visą laiką, motinystės ir tėvystės atostogos įvestos kaip teisė reikalauti atleidimo nuo darbo tam, kad būtų galima prižiūrėti vaiką. Kai tokių atostogų metu mokama didelė atlyginimo kompensacija ir numatoma, kad išmokos gavėjas užsiima vaiko globa, abiejų tėvų darbas yra dekomodifikuojamas, o vaiko priežiūra – familizuojama.

Šiame skyriuje pirmiausia pateikiami kai kurie motinystės ir tėvystės atostogų reformos pagrindiniai bruožai, po to apžvelgiami galimi šių atostogų variantai, kuriais gali pasinaudoti Vakarų Europos šalių dirbantys tėvai ir motinos. Atkreipiamas dėmesys į tėvų ir motinų naudojimosi šiomis atostogomis ypatumus, aptariama Šiaurės šalių patirtis. Ten motinystės ir tėvystės atostogų įstatymai pirmą kartą buvo priimti 8-ajame dešimtmetyje, o 10-ajame vyrų teisė į globą buvo dar labiau įtvirtinta specialiais nutarimais, numatančiais vadinamąją tėvo kvotą, arba „tėčio atostogas“. Pagal minėtus nutarimus dalis motinystės ir tėvystės atostogų rezervuojama tėvui. Tėvas gali arba pasinaudoti šia teise, arba šios atostogų dalies netenkama. Galiausiai šiame skyriuje aptariamas su globa susijusių teisių, tokių kaip pailgintos motinystės ir tėvystės atostogos bei tėvo kvota, poveikis lyčių lygybės problemai.

Motinystės ir tėvystės atostogų schemos rodo svarbius valstybės, rinkos ir šeimos santykio pokyčius. Jų išdava – išplėstos dirbančių tėvų ir motinų teisės į motinystės ir tėvystės atostogas gimus vaikui arba vaiką įvaikinus. Apskritai dirbančių tėvų ir motinų teisė gauti atleidimą nuo darbo vaikui prižiūrėti tarnauja socialinės reprodukcijos, o ne produkcijos interesams, teikia pirmenybę abiejų tėvų pareigai rūpintis vaiku, antroje vietoje paliekant darbo keliamus reikalavimus. Teisės prižiūrėti vaiką suteikimas vyrams pakeičia darbo ir šeimos santykį. Vaiko priežiūra tampa abiejų tėvų rūpesčiu, kurį palengvina socialinės gerovės valstybės parama.

Teisės tapti familizuotais vaiko priežiūros teikėjais suteikimas vyrams rodo naujovišką požiūrį į vaiko priežiūrą: griaunami lyčių stereotipai, kuriais paremta lyties aspektu diferencijuota kūdikio priežiūros samprata. Įgyvendinant minėtą vaiko priežiūros politiką, abiejų dirbančių tėvų vaidmuo siejamas tiek su ekonominiu aprūpinimu, tiek su vaiko priežiūra. Darbo įstatymuose numatydama teisę dirbantiems vyrams prižiūrėti vaikus ir taikydama šią įstatyminę nuostatą tiek privačiame, tiek viešajame darbo rinkos sektoriuose, valstybė reglamentuoja bendrąsias profesinio užimtumo normas, šitaip reguliuodama darbdavio ir darbuotojo santykius, o tai savo ruožtu keičia egzistuojančią lyčių politiką. Kai tėvams, taip pat kaip ir motinoms, suteikiama teisė prižiūrėti vaiką, keičiasi „lyčių lygybės“ sąvokos reikšmė. Į šią sąvoką įtraukiamas ne tik apmokamas darbas, bet ir neapmokamas darbas bei globa. Tokie įstatymai rodo valstybės kišimąsi į šeimos vidinius susitarimus dėl kasdienės veiklos organi-

zavimo. Šių pokyčių kontekste sukuriama nauja „gero“ tėvo samprata. Tuo tarpu valstybės parama tėvui, kuris imasi vaiko priežiūros, rodo, kad atsiranda galimybė kardinaliai keisti tėvų ir motinų susitarimus dėl profesinio užimtumo ir vaiko priežiūros (Leira, 1992, 1994; taip pat žr. Ellingsæter ir Rønsen, 1996; Bekkengen, 1996).

Motinystės ir tėvystės atostogos bei motinai ir tėvui įstatymais numatytos atostogos

Vakarų Europoje motinystės ir tėvystės atostogų įstatymai suteikia teisę dirbančiai motinai arba dirbančiam tėvui gauti atleidimą nuo darbo, kai gimsta vaikas arba kai vaikas įvaikinamas. Kaip nurodoma Tarptautinės darbo organizacijos rekomendacijoje Nr. 165 (angl. *ILO – International Labour Organization* – Tarptautinė darbo organizacija – *vert. past.*), integruotoje į ES direktyvą, „motinystės ir tėvystės atostogos“ reiškia atostogų laikotarpį, kuris prasideda pasibaigus nėštumo ir gimdymo atostogoms (motinystės atostogoms). Tuomet atostogas gali pasiimti tiek motina, tiek tėvas. Ši teisė galioja ir biologiniams tėvams, ir įtėviams (Moss ir Deven, 2000, p. 3). Kai kuriose šalyse į motinystės ir tėvystės atostogų įstatymus žiūrima ir kaip į šeimos politikos priemonę, ir kaip į darbo rinkos veiksnį.

Motinystės ir tėvystės atostogos yra viena galimų atostogų formų, kuriomis gali pasinaudoti dirbantys tėvai. Kai vaikas gimsta arba yra įvaikinamas, Vakarų Europos šalyse motina gali imti nėštumo ir gimdymo atostogas (motinystės atostogas) arba abu tėvai gali pasinaudoti motinystės ir tėvystės atostogomis. Keliose Europos Sąjungos valstybėse (žr. 4.1 lentelę) įstatymas numato tėvystės atostogas, arba „tėčio dienas“. Kai kuriose atostogų schemose numatoma teisė gauti atleidimą nuo darbo, kai reikia prižiūrėti sergantį vaiką. (Anna Escobedo (2000) pasiūlė terminą „abiejų tėvų atostogos“, kuris sujungia abiem tėvams (motinai ir tėvui) įstatymais numatytas atostogas).

Skirtingos atostogų dirbantiems tėvams schemos Europoje susiformavo per daugiau nei 100 metų. Nėštumo ir gimdymo (motinystės) atostogos yra viena anksčiausiai institucionalizuotų dirbančių moterų teisių. Kai kuriose šalyse ši teisė suteikta dar gerokai prieš tai, kai moterims suteikta balsavimo teisė. Nėštumo ir gimdymo (motinystės) atostogų pradžia siejama su XIX a. paskutiniame dešimtmetyje priimtais darbuotojų gynimo įstaty-

mais (Europos Komisijos vaiko priežiūros teminis tinklas, 1996; OECD, 1995). Buvo parengtos nuostatos, kuriose numatyta motinos ir vaiko sveikatos apsauga, darbo sąlygų saugumo garantavimas nėštumo metu, dirbančios motinos teisė gauti atleidimą nuo darbo, kad atgautų jėgas po gimdymo. Tėvystės bei motinystės ir tėvystės atostogos yra naujesnis reiškinys, kaip ir teisė neatvykti į darbą, kai reikia slaugyti sergantį vaiką. Įvedant įvairias vaiko priežiūros atostogų formas, gali būti siekiama ne tik rūpintis tėvų ir vaiko socialine gerove bei propaguoti lyčių lygybę. Vienas tikslų gali būti ir nedarbo mažinimas (žr. Moss ir Deven (2000), kur aptariamos skirtingos Vakarų Europos valstybėse egzistuojančios vaiko priežiūros atostogų schemos; nėštumo ir gimdymo, tėvystės, motinystės ir tėvystės atostogų bei vaiko priežiūros atostogų schemų apžvalga *Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos* zonos šalyse pateikiama OECD, 2001a).

Pirmiausia Švedijoje (1974), o vėliau ir kitose Šiaurės šalyse užtikrinta teisė vyrams į tam tikrą vaiko priežiūros atostogų dalį gimus vaikui ar įvaikinus vaiką. Iki 10-ojo dešimtmečio pradžios panaši politika įteisinta ir daugelyje kitų Europos Sąjungos šalių. Europos Sąjungos direktyva dėl motinystės ir tėvystės atostogų, priimta 1996 metais ir įgyvendinta 1999-aisiais, byloja apie darbo ir šeimos įsipareigojimų rekonceptualizacijos mastą. Naujame požiūryje į darbo ir šeimos įsipareigojimus pabrėžiama, kad tėvas, taip pat kaip ir motina, yra „dirbančių tėvų“ sampratos dalis. Tačiau motinystės ir tėvystės atostogos nebuvo pripažintos pasauliniu mastu ir tik mažuma *Tarptautinės darbo organizacijos* šalių siūlo tokias atostogas (žr., pvz., OECD, 1995; Moss ir Deven, 2000a).

Motinystės ir tėvystės atostogos suteikiamos kaip teisė tėvams dalytis vaiko priežiūros atostogas arba kaip individuali, neperduodama kitam tėvų teisė. Motinystės ir tėvystės atostogos gali būti mokamos arba nemokamos, tačiau apskritai motinystės ir tėvystės atostogų teise besinaudojantis tėvas arba motina išlaiko su profesiniu užimtumu susijusias teises ir darbo garantijas (OECD, 1995). Palyginimui svarbu pažymėti, kad motinystės atostogoms numatytas privalomas laikotarpis, tuo tarpu tėvams palikta teisė rinktis, ar pasinaudoti teise į motinystės ir tėvystės atostogas.

Atostogų schemos, įteisintos skirtingose Vakarų Europos socialinės gerovės valstybėse, yra įvairios ir sudėtingos. 4.1 lentelėje pateikiama keletas bendrųjų charakteristikų, susijusių su įstatymu numatytomis abiejų tėvų teisėmis į įvairias motinystės ir tėvystės atostogų schemas Europos Sąjungos šalyse ir Norvegijoje.

4.1 lentelė. Vaiko priežiūros atostogų įstatyminės nuostatos ES šalyse narėse ir Norvegijoje (1999)

	Mokamos nėštumo ir gimdymo (motinystės) atostogos	Mokamos tėvystės atostogos	Motinystės ir tėvystės atostogos[c]	
			mokamos	nemokamos
Austrija	16 savaičių	Nėra	24 mėnesiai	
Belgija	15 savaičių	3–4 dienos	kiekvienam iš tėvų skiriami 3 mėnesiai	
Danija	18 savaičių	10 dienų	10 savaičių	
Suomija	17,5 savaitės	1 savaitė	26 savaitės	
Prancūzija	16–26 savaitės	3 dienos	kol vaikui sukanka 36 mėnesiai[d]	
Vokietija	14 savaičių	Nėra	kol vaikui sukanka 24 mėnesiai	
Graikija	14 savaičių	Nėra		kiekvienam iš tėvų skiriami 3 mėnesiai
Airija	14 savaičių	Nėra		kiekvienam iš tėvų skiriama 14 savaičių
Italija	5 mėnesiai	Nėra	10–11 mėnesių	
Liuksemburgas	Nėra duomenų	Nėra	kiekvienam iš tėvų skiriami 6 mėnesiai	
Nyderlandai	16 savaičių	Nėra		kiekvienam iš tėvų skiriami 6 mėnesiai
Norvegija	Nėra atskirai išskirtos nėštumo ir gimdymo (motinystės) atostogos[a]	2 savaitės[b]	52/42 savaitės	
Portugalija	90 dienų	Nėra		kiekvienam iš tėvų skiriami 6 mėnesiai
Ispanija	16 savaičių	2 dienos		skiriamos kiekvienam iš tėvų, kol vaikui sukanka treji metai
Švedija	60 dienų	2 savaitės	450 dienų	
Jungtinė Karalystė	18 savaičių	Nėra		kiekvienam iš tėvų skiriama 13 savaičių

[a] Motinystės ir tėvystės atostogų schemoje reglamentuota, kad 3 savaitės iki gimstant vaikui ir 6 savaitės po gimdymo skiriamos motinai.

[b] Įstatymu numatytos tėvystės atostogos yra nemokamos.

[c] Šalia mokamų motinystės ir tėvystės atostogų kai kuriose šalyse suteikiamos ir nemokamos atostogos.

[d] Gimus pirmajam vaikui, atostogos neapmokamos.

Šaltinis: Moss ir Deven, 2000, p. 310–341.

4.1 lentelėje bendrais bruožais nusakomi atostogų ypatumai įvairiose šalyse ir pateikiami kai kurie įdomūs atostogų formos skirtumai tarp šalių (išsamiau apie tai OECD, 1995; Moss ir Deven, 2000b). Visose Europos Sąjungos šalyse suteikiama teisė į specialias mokamas nėštumo ir gimdymo (motinystės) atostogas. Norvegijoje neišskiriama teisė į nėštumo ir gimdymo (motinystės) atostogas, o apibrėžiama kaip abiejų tėvų teisė į motinystės ir tėvystės atostogas. Nėštumo ir gimdymo (motinystės) atostogų trukmė įvairiose valstybėse nevienoda – nuo penkių mėnesių Italijoje iki 60 dienų Švedijoje. Visose šalyse šios atostogos mokamos. Atlyginimo kompensacija yra gana didelė, o tai reiškia motinų darbo dekomodifikaciją ir paramą familizuotai kūdikio globai.

Parama tėvui, t. y. tėvystės atostogos, yra ne tokia paplitusi, o jeigu ir suteikiama, tai palyginti trumpam laikotarpiui. Šešios Europos Sąjungos valstybės – Belgija, Danija, Suomija, Prancūzija, Ispanija ir Švedija – suteikia įstatymo numatytas tėvystės atostogas ir moka darbo užmokesčio kompensaciją. Atostogų trukmė skirtinga – nuo dviejų savaičių Švedijoje iki dviejų dienų Ispanijoje. Norvegijoje, kita vertus, teisėtos atostogos trunka dvi savaites, tačiau įstatymas nenumato užmokesčio kompensacijos. Dėl jos paliekama susitarti darbuotojui ir darbdaviui.

Tapusios privalomomis Europos Sąjungos šalyse, tėvams suteikiamų atostogų formos užtikrina įvairius darbo ir šeimos derinimo būdus. Akivaizdu, jog motinystės ir tėvystės atostogų suteikimo motyvai įvairiose valstybėse buvo skirtingi. Valstybės kišimasis į „darbo kontraktą“ arba bendrai į profesinio užimtumo struktūrą ne visada buvo palankiai sutinkamas. Dažnai nepalankiai buvo žiūrima ir į šeimos vidinių susitarimų bei į „lyčių kontrakto“ reguliavimą. Kaip rodo *Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos* ataskaitos (1995) duomenys, skirtingi požiūriai gali atsirasti dėl atskirų socialinės gerovės valstybių skirtingų bendrųjų ypatybių. „Institucinėse“ Šiaurės šalių socialinės gerovės valstybėse apskritai palankiau žiūrima į valstybės kišimąsi, kai suteikiama parama dirbantiems tėvams ir motinoms, siekiantiems suderinti darbą ir šeimą. Tuo tarpu liberaliosiose arba liktinėse socialinės gerovės valstybėse pasipriešinta valstybės kišimuisi į privačią (šeimos) sferą. Kol nebuvo priimta 1996-ųjų Europos Sąjungos direktyva, Belgijoje, Airijoje, Liuksemburge bei Jungtinėje Karalystėje motinystės ir tėvystės atostogos nebuvo įstatymiškai įteisintos.

Visos Europos Sąjungos šalys dabar užtikrina dirbančioms motinoms ir tėvams tris mėnesius nemokamų atostogų gimus vaikui arba įvaikinimo

atveju. Teise į motinystės ir tėvystės atostogas gali pasinaudoti šeima, abu tėvai bendrai arba individualiai kiekvienas jų. Vis dar ryškūs nacionaliniai atostogų parametrų skirtumai (žr. 4.1 lentelę), pavyzdžiui, dėl atostogų lankstumo, teisės gauti atostogas, atostogų prieinamumo, galimų išmokų bei trukmės. „Darbo garantijos“ įvairiose šalyse yra skirtingai apibrėžiamos. Be to, lyties atžvilgiu neutralios dirbančių tėvų teisės gauti atostogas skiriasi lytiškai diferencijuotu pasinaudojimu šiomis atostogomis (tokią apžvalgą pateikia Bruning ir Platenga, 1999). Europos Sąjungos direktyvoje nustatyta minimali atostogų trukmė, tačiau kai kuriose šalyse atostogų laikotarpis trunka ilgiau. Daugumoje šalių mokamos tam tikros išmokos, kurios gali būti visiems vienodos arba priklausyti nuo darbo užmokesčio dydžio. 1999 metais šešiose Europos Sąjungos valstybėse (Graikijoje, Airijoje, Nyderlanduose, Portugalijoje, Ispanijoje ir Jungtinėje Karalystėje) atostogos buvo nemokamos. Įstatymo numatytų nemokamų atostogų trukmė yra skirtinga, pvz., Ispanijoje atostogos gali būti skiriamos bet kuriam iš tėvų, kol vaikui sukanka 3 metai, o Jungtinėje Karalystėje kiekvienam iš tėvų priklauso 13 savaičių atostogų.

Mokamas vaiko priežiūros atostogas dažniausiai gali gauti motinos ar tėvai, kurie iki gimstant vaikui arba įvaikinant dalyvavo darbo rinkoje. Tai reiškia, kad ne visi tėvai atitinka šį mokamoms atostogoms keliamą kriterijų, pavyzdžiui, studentai(-ės) arba nedirbantys tėvai bei tie, kurie neturi nuolatinio darbo arba esantys darbo rinkos paribyje. Nepriklausomai nuo darbo valandų skaičiaus ir darbo užmokesčio dydžio, tėvai, kurių pajamos yra gautos neoficialioje darbo rinkoje, negali pretenduoti į mokamas atostogas. Kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Suomijoje ir Norvegijoje, motinos, kurioms pagal įstatymą nepriklauso mokamos atostogos, gauna pinigines pašalpas. Danijoje apmokama 10 atostogų savaičių, o Prancūzijoje atostogos apmokamos, kol vaikui sukanka 36 mėnesiai. Ten, kur už atostogas mokama, paprastai mokama už kiekvieną gimusį vaiką pradedant pirmagimiu. Išimtis tik Prancūzija – čia atostogos apmokamos tik gimus antrajam ir paskesniems vaikams. Kai kuriose valstybėse suteikiama teisė po mokamų atostogų gauti nemokamas.

Nėra paprastos formulės, kuria būtų galima apibrėžti išmokų dydį. Atlyginimo kompensacijos dydis gali kisti atsižvelgiant į atostogų trukmę – didesnės išmokos mokamos, kai atostogos trunka trumpiau. Kai yra nustatoma maksimali fiksuota užmokesčio kompensacija, gaunantiems mažesnį atlyginimą skiriamos didesnės išmokos. Pavyzdžiui, Suomijoje dar-

bo užmokesčio kompensacija sudaro nuo 40 iki 80 proc. buvusio atlyginimo. Italijoje paprastai mokama 30 proc. buvusio atlyginimo. Švedijoje išmokų dydis diferencijuotas: 360 dienų skiriama 80 proc. atlyginimo kompensacija (maksimali išmoka), o maža, visiems vienoda išmoka skiriama likusias 90 dienų įstatymo numatytų atostogų (žr. nacionalinių ataskaitų duomenys, pateikiami Moss ir Deven knygoje, 2000).

Danijoje, Norvegijoje ir Švedijoje dalį įstatymo numatytų vaiko priežiūros atostogų sudaro tėvo kvota, t. y. atostogų dalis, skirta tėvui. Dažniausiai ši dalis negali būti perleista motinai. Danijoje įteisintos specialios „vaiko priežiūros atostogos“, kurios pridedamos prie anksčiau aprašytų bendrų tėvams (motinai ir tėvui) priklausančių atostogų. Suomijoje ir Norvegijoje mokamos papildomos piniginės išmokos, jei tėvai nori pratęsti motinystės ir tėvystės atostogas, tačiau tokiu atveju mokama nedidelė visiems vienoda išmoka (žr. 5 skyrių).

Kai kurios Europos šalys į motinystės ir tėvystės atostogų (tėvų atostogų arba atostogų dėl šeimyninių priežasčių) schemą įtraukė įstatymo numatytą teisę gauti atleidimą nuo darbo sergančiam vaikui slaugyti. 10-ojo dešimtmečio pradžioje mokamos arba nemokamos atostogos, skirtos slaugyti sergantį vaiką, buvo suteikiamos Belgijoje, Vokietijoje, Graikijoje, Ispanijoje, Italijoje, Austrijoje, Portugalijoje, Suomijoje, Švedijoje ir Norvegijoje. Atostogų schemos labai įvairuoja pagal slaugai skirtų dienų skaičių, vaiko amžių ir išmokų dydžius (žr. Bradshaw ir kt., 1996, 4.1 lentelė, p. 36).

10-ojo dešimtmečio pradžioje *Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos* zonoje matyti nemaži skirtumai ne tik kalbant apie motinystės ir tėvystės atostogų schemas, bet ir apie šių atostogų panaudojimą (OECD, 1995). Kai kuriose valstybėse, pvz., Šiaurės šalyse, beveik visos šeimos, kurioms įstatymas suteikia teisę pasinaudoti motinystės ir tėvystės atostogomis, jomis pasinaudojo, o tuo tarpu Nyderlanduose ir Prancūzijoje šia teise naudotasi nedažnai. Tikėtina, jog tose šalyse šeimų sprendimą nepasinaudoti teise į atostogas dažnai lėmė išmokų dydis. Tačiau Austrijoje ir Vokietijoje, kur išmokos taip pat nedidelės, atostogos imtos dažniau. Ataskaitoje teigiama, jog tai veikiausiai nulėmė alternatyvų stygius dirbantiems tėvams tose šalyse, kur vaiko priežiūros paslaugų yra per mažai. Nors pasinaudojusiųjų motinystės ir tėvystės atostogomis skaičius įvairiose šalyse skiriasi, dažniausiai būtent motinos naudojosi teise į šias atostogas.

Skirtingų atostogų schemų struktūra kelia mintį, kad tikriausiai motinystės ir tėvystės atostogomis įvairiose šalyse naudojamasi nevienodai. Tėvų apsisprendimą išeiti ar neišeiti atostogų nulemia daug veiksnių. Kaip svarbiausius reikėtų paminėti atitikimą įstatymo numatytus atostogų suteikimo kriterijus, atlyginimo kompensacijos dydį ir „darbo garantijų“ formas. Kai atostogų metu mokamos išmokos dydis beveik atitinka buvusį darbo užmokestį, o darbo garantijos griežtai apibrėžtos, yra didesnė tikimybė, kad atostogomis bus pasinaudota, nors bendrosios darbo rinkos sąlygos, darbo ir karjeros perspektyvos bei nedarbo lygis taip pat gali nulemti, ar tėvai ims šias atostogas. Tais atvejais, kai tėvų atostogos neapmokamos arba finansinė kompensacija labai maža, teisė išeiti atostogų faktiškai gali tapti pasiturinčių šeimų privilegija ir gali būti visiškai nenaudinga vargingiau gyvenančioms šeimoms arba tiems, kurių pajamos mažos arba vidutinės. Lyties aspektu neutralūs motinystės ir tėvystės atostogų įstatymai gali būti taip formuluojami, kad skatintų tėvus dalytis atostogas arba kad motinos imtų atostogas, pavyzdžiui, tais atvejais, kai darbo užmokesčio kompensacija maža ir šeimai ekonomiškai nenaudinga, jei atostogų išeitų tėvas.

Kai motinystės ir tėvystės atostogos nemokamos, tačiau jos imamos, vaiko priežiūra yra familizuojama, tačiau vaiką prižiūrinčių abiejų tėvų darbas nėra dekomodifikuojamas. Dekomodifikacija vyktų, jei tėvams būtų kompensuojamas jų darbo užmokestis. Jeigu motinystės ir tėvystės atostogų išėjęs vienas tėvų nėra pasiturintis(-i), reikia ekonominio aprūpintojo paramos. Tokiu atveju motinystės ir tėvystės atostogų schema palaiko vyro-šeimos maitintojo modelį. Kai atostogų metu mokama didelė darbo užmokesčio kompensacija ir kai abu tėvai suvokiami kaip vaiko globėjai, teisė į motinystės ir tėvystės atostogas sujungia vaiko priežiūros familizaciją ir dirbančio sutuoktinio darbo dekomodifikaciją. Taip vertinant, motinystės ir tėvystės atostogų schema primena šeimos, paremtos šeimos funkcijų pasidalijimo modeliu, kurį aprašė Liljeström, atostogų schemą.

Analizuodama Prancūzijos motinystės ir tėvystės atostogų schemą, Jeanne Fagnani (1998, 2000) pabrėžia tų atostogų dvejopą prasmę. Vaiko priežiūrai skiriamas laikas įvardijamas ir kaip į darbo rinką orientuota priemonė, ir kaip šeimos politika. Fagnani taip pat pažymi, jog teisė į motinystės ir tėvystės atostogas (pranc. *congé parentale d'éducation – CPE*) ir teisė į pinigines išmokas (pranc. *allocation parentale d'éducation – APE*)

yra netapačios. Tėvas ar motina, pagal įstatymą galintis(-i) išeiti atostogų, ne visada gauna pinigines išmokas ir atvirkščiai – piniginės išmokos gavėjas ne visada išeina atostogų. Tačiau kartais galimi ir abu atvejai. Jeigu iki vaiko gimimo motina arba tėvas dirbo, vienodo dydžio piniginė pašalpa mokama šeimai, auginančiai du ar daugiau vaikų, kai jauniausiajam dar nesukakę treji. Abiem tėvams keliama papildoma sąlyga – vienas iš tėvų turi nedirbti arba sumažinti savo darbo valandas. Kaip teigia Fagnani, į mokamas atostogas nevienodai žiūrima skirtingo socialinio bei ekonominio statuso šeimose, o, be to, jos gali padidinti nelygybę tarp dideles ir mažas pajamas gaunančių šeimų. Aukštąjį išsimokslinimą turinčioms ir karjeros siekiančioms motinoms valstybės nustatyta visiems vienodo dydžio pašalpa nėra labai aktuali. Žemesniojo išsimokslinimo motinos, kurių šeimos pajamos mažos, gali ir nepasinaudoti motinystės bei tėvystės atostogomis, jeigu bijo prarasti darbą. Tačiau jei gaunama piniginė išmoka, didesnė tikimybė, kad dirbančios motinos, kurių šeimos pajamos mažos, pasinaudos teise į motinystės ir tėvystės atostogas. Nedirbančios motinos, kurios gauna piniginę išmoką, yra išbraukiamos iš nedirbančiųjų sąrašo valstybiniame registre. Taigi pašalpos mažina nedarbo rodiklius, o tai, anot Fagnani, ir buvo pirmasis reformos tikslas. Absoliučią piniginių išmokų gavėjų daugumą sudaro moterys. Todėl, teigia Fagnani, formaliai pagal lytį neutraliuose įstatymuose negalima nepastebėti tam tikro tendencingumo lyties atžvilgiu.

Danijoje specialios *„børnepasningsorlov“*, mokamos vaiko priežiūros atostogos (pridėtos prie motinystės, tėvystės ir motinystės ir tėvystės atostogų), įteisintos 1992 metais (Andersen, Appeldorn ir Weise, 1996). Įvedus šias atostogas, buvo siekiama dviejų tikslų: įveikti nedarbą, o šeimos politikos kontekste – sušvelninti „laiko spaudimą“ tėvams. Iš pradžių atostogos sumanytos kaip naujoviška ir toli siekianti vaiko priežiūros atostogų forma, skirta sumažinti nedarbo lygį, kuris Danijoje tuo metu buvo aukštas. Reforma reikalavo, kad pavaduojantysis darbuotoją vaiko priežiūros atostogų metu būtų pasirinktas iš bedarbių gretų. Tokia „darbo rotacija“ turėjo suteikti bedarbiams darbo patirties, o vėliau galėtų palengvinti tolesnes jų darbo paieškas. Tam tikslui valstybė skyrė subsidijas. Vėliau, kai vis daugiau tėvų (motinų ir tėvų) pradėjo naudotis šiomis vaiko priežiūros atostogomis, o nedarbo lygis sumažėjo, ta atostogų schema buvo palaikyta per daug dosnia ir brangiai atsieinančia. Reikalavimas, kad bedarbiai(-ės) pavaduotų asmenis, išėjusius vaiko priežiūros atostogų, bu-

vo panaikintas, finansinė parama sumažinta, o atostogų trukmė sutrumpinta. Todėl šios atostogos prarado populiarumą, ypač rečiau jomis naudojosi motinos. Į vaiko priežiūros atostogas imta žiūrėti kaip į priemonę, skirtą pailginti mokamas motinystės ir tėvystės atostogas. Tai tapo prieinama ir dirbantiems, ir nedirbantiems tėvams bei gaunantiems socialinę paramą. Iš dešimties išeinančiųjų vaiko priežiūros atostogų devynios yra motinos (žr. Andersen, Applerdorn ir Weise, 1996; Rostgaard ir Fridberg, 1998; Rostgaard, Christoffersen ir Weise, 2000).

Tėvai ir motinos

Siekimas gerinti motinystės ir tėvystės bei profesinės veiklos derinimo sąlygas tapo svarbiu veiksniu, lemiančiu nacionalinių motinystės ir tėvystės atostogų įstatymų priėmimą, ir svarbia aplinkybe, skatinančia Europos Sąjungos motinystės ir tėvystės atostogų direktyvos priėmimą. Tai, kad vyrams buvo suteikta teisė į tėvystės atostogas, buvo vertinama įvairiai: kaip geriausiai vyrų ir vaikų interesus atitinkantis reiškinys; kaip būdas įtvirtinti lyčių lygybę šeimoje ir darbe; kaip labiausiai atitinkantis dirbančių motinų ir tėvų interesus šeimos funkcijų pasidalijimas. Tėvystės atostogų įstatymas destabilizuoja įsivyravusią nuomonę, kad tėvai natūraliai turi būti atleisti nuo ilgalaikės vaiko priežiūros, o motinos yra gamtos sutvertos natūralios vaiko globėjos. Simboline prasme tėvystės atostogų įstatymas keičia dirbančio už atlygį vyro sampratos turinį. Į šią sampratą įtraukiama ir idėja, kad dirbantis už atlygį vyras gali būti ir vaiko globėjas (Højgaard, 1997). Be to, šeimos politikos reformos sudarė sąlygas įgyvendinti naujas vyriškumo ir tėvystės tapatumo išraiškas, atvėrė galimybes naujai suvokti ir atlikti tėvo funkcijas. Tačiau vyraujantys akivaizdūs lyčių skirtumai tarp besinaudojančiųjų vaiko priežiūros atostogomis skaičiaus rodo, kad nors atostogų schemos skatina abu tėvus išeiti šių atostogų, tas skatinimas nebuvo pakankamai efektyvus ir atostogos nebuvo lygiai pasidalytos.

Galimybės abiem tėvams pasinaudoti motinystės ir tėvystės atostogomis įteisinimas rodo, kad bandoma pakeisti lyčių vaidmenų segregaciją profesinės veiklos ir vaiko priežiūros srityse. Iki šiol buvusi padėtis nelabai pasikeitė. 10-ojo dešimtmečio pradžioje tose *Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos* zonos šalyse, kur buvo įteisintos lyčių aspektu neutralios tėvų atostogos, jomis beveik išimtinai naudojosi tik mo-

tinos (Europos Komisijos vaiko priežiūros teminis tinklas, 1994, 1996; OECD, 1995, 2001a; Moss ir Deven, 2000). Motinystės ir tėvystės atostogos nebuvo labai paklausios tarp vyrų – mažiau nei 5 proc. tėvų pasinaudojo šia teise (OECD, 1995). Pagal minėtos organizacijos ataskaitą, Švedijos vyrai buvo vienintelė išimtis: 1987 metais vienas iš keturių, turinčių teisę į šias atostogas, tėvų pasinaudojo bent dalimi atostogų, o 1992-ųjų pabaigoje jau beveik pusė tėvų, kurių vaikai gimė 1991 metais, pasinaudojo teise į motinystės ir tėvystės atostogas. Imančiųjų atostogas skaičius ilgainiui išaugo, padaugėjo ir tėvų, pasinaudojusių motinystės ir tėvystės atostogomis, vaikui sukakus vieneriems metams (NOU, 1995:27). Palyginti su kitų šalių tėvais, tai tiesiog stebėtina, tačiau vis tiek neprilygsta skaičiui Švedijos motinų, kurios pasinaudojo teise į motinystės ir tėvystės atostogas.

Keletas neseniai įvairiose šalyse atliktų tyrimų rodo, kad tėvai ir motinos skirtingai naudojasi lyčių aspektu neutralia teise į motinystės ir tėvystės atostogas (Moss ir Deven, 2000b). Fagnani (2000) teigia, kad motinystės ir tėvystės atostogų schema išryškina lyties atžvilgiu ambivalentiškas nuostatas, vyraujančias Prancūzijos socialinės gerovės valstybės šeimos politikoje. Atidžiau pažvelgus į šias nuostatas kyla klausimas, ar tai nėra „nuodų taurė“ moterims. Atostogos galbūt ir geras dalykas, tačiau, turint omenyje didelį nedarbo lygį, ilgos atostogos gali pabloginti dirbančių motinų galimybes darbo rinkoje – „gali sumažėti karjeros perspektyva ir galimybė užimti aukštesnes pareigas, apskritai pakenkti karjerai ir sustiprinti diskriminaciją lyties pagrindu darbo rinkoje“ (p. 81). Keli Šiaurės šalyse atlikti tyrimai rodo, kad nevienodas naudojimasis lyties aspektu neutraliomis motinystės ir tėvystės atostogomis gali neigiamai paveikti moterų galimybes darbo rinkoje (Widerberg, 1991; apžvalga pateikiama Bekkengen, 1996; Leira, 1998). Be to, Europos šalyse atlikti tyrimai patvirtina, jog vyrai ne taip jau dažnai naudojasi teise į motinystės ir tėvystės atostogas. Moss ir Deven klausia, ar motinystės ir tėvystės atostogos reiškia pažangą, ar spąstus (Moss ir Deven, 2000). Perspėjama, jog šių atostogų kaip lyčių lygybę skatinačios priemonės reikšmė dažnai pervertinama.

Bruningas ir Platenga (1999) atliko nuodugnesnį motinystės ir tėvystės atostogų įstatymo praktinės reikšmės tyrimą, analizės objektu pasirinkę motinų ir tėvų naudojimosi atostogomis skirtumus. Pasirinkę aštuonias Europos valstybes – Nyderlandus, Austriją, Vokietiją, Prancūziją ir keturias

Šiaurės valstybes – Daniją, Suomiją, Norvegiją ir Švediją, tyrimo autoriai nustatė nemažus skirtumus šalyse, lygindami tėvystės atostogomis pasinaudojusių vyrų santykį, bei tėvų ir motinų, išėjusių motinystės ir tėvystės atostogų, skaičių. Tas skaičius didelis Suomijoje, Norvegijoje, Švedijoje, Austrijoje ir Vokietijoje, mažas – Nyderlanduose ir Danijoje, o tuo tarpu Prancūzijos analogiški duomenys nežinomi. Šiomis atostogomis daug tėvų ir motinų pasinaudojo Suomijoje, Norvegijoje ir Švedijoje. Nustatyta, kad Austrijoje ir Vokietijoje vyrai retai ima minėtas atostogas (žr. 4.2 lentelę).

Visiškai kitokia padėtis, kai kalbama apie tėvų ir motinų atostogų trukmę. Nyderlanduose, kur bendras naudojimosi atostogomis rodiklis yra žemas, kiekvienas tėvų išėjo 39 dienų trukmės motinystės ir tėvystės atostogų (Bruning ir Platenga, 1999, 3 lentelė, p. 204). Palyginti su Švedija, o ypač su Suomija, matyti akivaizdus skirtumas tarp lyčių: Švedijoje tėvai (vyrai) atostogoms vidutiniškai skiria 69 dienas, motinos – 359; Suomijoje tėvai atostogoms vidutiniškai skiria 11 dienų, o motinos – 263 dienas (Bruning ir Platenga, 1999, 3 lentelė, p. 204). Danijoje motinos maždaug 9 iš 10 atvejų pasinaudoja teise į atostogas vaiko priežiūrai. Tačiau trukmės atžvilgiu nustatyta, kad vyrų ir motinų atostogų trukmė yra labai panaši, atitinkamai 223 ir 262 dienos (Andersen, Appledorn ir Weise, 1996, 3.8 lentelė, p. 50). (Naudojimosi tėvystės atostogomis rodikliai Šiaurės šalyse pateikti 4.3 lentelėje).

4.2 lentelė. Nustatyti naudojimosi teise į motinystės ir tėvystės atostogas rodikliai kai kuriose ES šalyse narėse ir Norvegijoje (1995)

Šalis	Metai	Vidurkis (1000-čiui vyrų ir moterų)		Dalijimosi santykis	Paėmusių atostogas skaičius	
		vyrai	moterys	vyrai (proc.)	vyrai	moterys
Danija	1996	2	28	7,4	3	33
Vokietija	1995	7	338	1,7	–	96
Prancūzija	1992	1	94	1,0	–	–
Nyderlandai	1995	9	12	42,9	9	40
Austrija	1995	1	120	0,9	0	96
Suomija	1995	2	47	4,2	54	100
Švedija	1996	7	71	9,0	46	99
Norvegija	1996	3	38	7,3	69	100

Šaltinis: Bruning ir Platenga, 1999, 2 lentelė, p. 200.

Bruningas ir Platenga taip pat aptaria ryšį tarp motinystės ir tėvystės atostogų bei lyčių lygybės. Teigiama, kad „būtų tikslinga įvertinti atostogų nuostatų emancipacinį turinį atsižvelgus į tai, kokiu mastu ši įstatymu numatyta galimybė padeda kuo lygiau pasidalyti apmokamu ir neapmokamu darbu“ (1999, p. 205). Siekiant nustatyti emancipacinį poveikį, atsižvelgiama į tris aspektus: teisiniuose nuostatuose numatytą santykį su darbo rinka; vyrų, pasinaudojusių įstatymo numatyta motinystės ir tėvystės atostogų teise, dalį, palyginti su bendru šiomis atostogomis pasinaudojusiųjų skaičiumi; moterų, kurios po šių atostogų grįžta į darbo rinką, skaičių (procentais). Reziumuojant galima teigti, kad Šiaurės šalyse motinystės ir tėvystės atostogų schemos gana efektyviai padeda įtvirtinti lyčių lygybę. Tai rodo moterų grįžimo į darbą rodikliai. Norvegija, o ypač Švedija, „emancipacijos požiūriu vertinamos gana aukštai“ (p. 206). (Šiame darbe pateikti duomenys surinkti iki ES Motinystės ir tėvystės atostogų direktyvos įteisinimo ir praėjus keleriems metams po to, kai tėvo kvota buvo įtraukta į Norvegijos bei Švedijos motinystės ir tėvystės atostogų schemas.) Nepaisant nacionalinių motinystės ir tėvystės atostogų schemų skirtumų, Bruningas ir Platenga siūlo išvadą, kuri, beje, atitinka ir OECD ataskaitos duomenis (1995, 2001a), jog tėvystės ir motinystės atostogos pirmiausia yra lyg ir motinoms skirta galimybė. Autoriai pabrėžia, jog atostogų schemų lankstumas skatina pertvarkas, kurios atveria erdvę lyčių lygybės plėtrai. Vis dėlto, remiantis turimais duomenimis, sunku nesutikti su viena pagrindine išvada, t. y. motinystės ir tėvystės atostogų įtaka lyčių lygybei neturėtų būti pervertinama.

Šiaurės šalių politikos paketas

Aptariant Šiaurės šalių teisines nuostatas, apibrėžiančias dirbančių tėvų ir motinų teises į motinystės ir tėvystės atostogas, reikia pažymėti, jog tose šalyse pirmiausia ir buvo įteisintos šios vaiko priežiūros galimybės. Šiaurės šalyse galiojančiose atostogų schemose motinystės ir tėvystės atostogos yra mokamos, skiriant didelę atlyginimo kompensaciją. Įstatymas numato, kad atostogomis besinaudojąs tėvas ar motina yra vaiko priežiūros teikėjas(-a).

Nacionalinės motinystės ir tėvystės atostogų schemos yra kompleksinių vaiko priežiūros politikos paketų, įstatymų ir su priežiūra siejamos paramos sudedamoji dalis. Šios priemonės didesniu ar mažesniu mastu padeda derinti profesinę veiklą ir vaiko priežiūrą. Danijoje, Suomijoje, Švedijoje ir

Norvegijoje dirbantiems tėvams (motinai ir tėvui) suteikiama įstatymu numatyta teisė į nėštumo ir gimdymo (motinystės), tėvystės bei motinystės ir tėvystės atostogas. Minėtose šalyse motinoms skiriamas tam tikras atostogų periodas, paprastai laikotarpiu iki vaiko gimimo, taip pat numatytos „tėčio dienos“, kuriomis tėvas gali pasinaudoti gimus vaikui. Be to, įstatymas numato teisę abiem tėvams dalytis motinystės ir tėvystės atostogomis. Danija įteisino jau minėtas specialias vaiko priežiūros atostogas. Norvegija, Švedija ir Danija palieka tam tikrą motinystės ir tėvystės atostogų dalį tėvams, t. y. vadinamąją tėčio kvotą[2]. Panaši schema svarstyta ir Suomijoje, nors įteisinta nebuvo (Salmi ir Lammi-Taskula, 2000). Suomijoje, Norvegijoje ir Švedijoje įstatymiškai apibrėžta abiejų tėvų teisė gauti atleidimą nuo darbo, kai reikia slaugyti sergantį vaiką, ir kartu gauti atlyginimo kompensaciją. Be to, kiekvienos šalies politikos paketas numato ir vaiko priežiūros paslaugų finansavimą, kurio tikslas – padengti įvairias vaiko priežiūros išlaidas (žr. 3 skyrių). Suomijoje ir Norvegijoje įstatymo numatytos vaiko priežiūros pašalpos skiriamos kaip alternatyva valstybės finansuojamai vaiko priežiūrai. Kurį laiką piniginių pašalpų schema buvo įteisinta ir Švedijoje (žr. 5 skyrių), tačiau dėl paslankaus darbo grafiko dirbantys tėvai vis dažniau pradėjo rinktis dalinį užimtumą.

Šiaurės šalyse teikiamos paramos dirbantiems tėvams panašumai dar nerodo, kad reprodukcinė politika suformuota visoms šalims taikant apibendrintą planą. Pavyzdžiui, lyginant šalis pastebėta kai kurių akivaizdžių skirtumų organizuojant mažamečių vaikų, t. y. jaunesnių nei 3 metai, priežiūrą. Tarkime, Danijoje motinoms ir tėvams suteikiamas sąlyginai trumpas atostogų laikotarpis gimus vaikui, po to dar ir vaiko priežiūros atostogos. Be to, siūloma labai įvairių vaiko priežiūros iki 3 metų paslaugų. Tokia vaiko priežiūros defamilizacija remia motinų darbo komodifikaciją. Kita vertus, Švedijoje suteikiamos ilgesnės motinystės ir tėvystės atostogos, tačiau yra mažiau vaiko priežiūros paslaugų, skirtų patiems mažiausiems. Taigi Švedijoje labiau siekiama darbo dekomodifikacijos ir vaiko priežiūros familizacijos. Suomijoje ir Norvegijoje santykinai ilgas atostogų laikotarpis, skirtas tėvui ir motinai, auginantiems vaikus iki 3 metų. Šį laikotarpį galima pratęsti, tuomet vaiko priežiūrai skiriama pašalpa. Suomijoje ir Norvegijoje vaiko priežiūros paslaugos suteikiamos mažesniam skaičiui vaikų iki 3 metų, palyginti su Danijos ir Švedijos analogiškais duomenimis. Kaip teigiama trečiajame knygos skyriuje, Šiaurės šalyse nevienodos motinų dalinio užimtumo tradicijos. Suomijoje ta tradicija nėra gaji, o Švedijoje ir

Norvegijoje ši profesinio užimtumo forma labai dažna, nes suteikia motinoms galimybę dirbti ir prižiūrėti vaikus. Nors minėtose šalyse sąvokos „dirbantys tėvai“ reikšmė yra nusistovėjusi, politikos reformos, reglamentuojančios darbo ir vaiko priežiūros derinimą, įgavo ir panašių, ir skirtingų formų ir ne visuomet buvo įvestos tuo pačiu laiku.

Lyginant su kitomis Šiaurės šalimis, Švedijoje įvesta įvairiapusiškiausia motinystės ir tėvystės atostogų schema. Nors 10-ajame dešimtmetyje ši schema ir buvo tam tikru mastu redukuota, tačiau jei vertinsime tarptautiniame kontekste, ji vis dar labai dosni. Kaip minėta, pagal Švedijoje galiojančius įstatymus nėštumo ir gimdymo (motinystės), tėvystės bei motinystės ir tėvystės atostogoms iš viso skiriama 450 dienų, iš jų 360 dienų mokama 80 proc. dydžio atlyginimo kompensacija, o likusias atostogų dienas mokama mažesnė visiems vienoda pašalpa (išsamiau apie tai žr. Näsman, 1998; Haas ir Hwang, 2000). Motinystės ir tėvystės atostogos gali būti imamos lanksčiai, t. y. naudojantis dalinio užimtumo teikiamomis galimybėmis, kol vaikui sukanka aštuoneri. Motinos ir tėvai turi teisę į neperduodamą (kitam iš tėvų) mėnesį atostogų. Švedijoje siekiama visiems ikimokyklinio amžiaus vaikams suteikti vietą valstybės finansuojamuose vaiko priežiūros dienos centruose, jei abu tėvai to pageidauja. Šis siekis beveik įgyvendintas.

Danijoje abu dirbantys tėvai turi teisę į 18 savaičių nėštumo ir gimdymo (motinystės) atostogas, 2 savaites tėvystės atostogų ir 10 savaičių motinystės ir tėvystės atostogų. 1999 metais prie visų atostogų buvo pridėtos dvi papildomos savaitės, skirtos tėvui, o vaiko priežiūros atostogos, įteisintos 10-ojo dešimtmečio pradžioje, suteikia galimybę pratęsti motinystės ir tėvystės atostogas (išsamiau apie paramą vaiko priežiūrai Danijoje žr. Rostgaard, Christoffersen ir Weise (2000). Tarp Skandinavijos šalių Danijoje daugiausia finansuojama vaikų iki 3 metų priežiūra (žr. 3 skyrių), o Švedijoje šios amžiaus grupės vaikų priežiūra beveik visiškai finansuojama. Suomijoje iš viso skiriamos 263 darbo dienos (įskaitant šeštadienius) nėštumo ir gimdymo (motinystės) bei motinystės ir tėvystės atostogų. Papildomai skiriama 6–18 dienų tėvystės atostogų. Pasibaigus mokamoms motinystės ir tėvystės atostogoms, tėvai renkasi, ar gauti išmoką už vaiko priežiūrą, „namų priežiūros pašalpą“, ar pasinaudoti valstybės finansuojamų vaiko priežiūros dienos centrų paslaugomis. Piniginės išmokos leidžia tėvams pratęsti atostogas. Suomijoje nemažai tėvų pasirenka piniginę išmoką, todėl valstybės finansuojamuose vaiko

priežiūros dienos centruose vaikų iki 3 metų skaičius sumažėjo (žr. Salmi ir Lammi-Taskula, 2000).

Norvegijoje abu dirbantys tėvai turi teisę į 52 savaičių mokamas nėštumo, gimdymo ir naujagimio priežiūros atostogas. Jų metu mokama 80 proc. dydžio atlyginimo kompensacija. Galima rinktis 42 savaičių mokamas atostogas su 100 proc. atlyginimo kompensacija (yra nustatytos maksimalios išmokos ribos). Galimos ir alternatyvos, leidžiančios lanksčiau derinti dalinį užimtumą ir dalines atostogas, bet ne ilgiau kaip 2 metus (pašalpa nesumažinama, tačiau išdėstoma lygiomis dalimis ir mokama ilgesnį laikotarpį). 3 savaitės iki gimdymo ir 6 savaitės po gimdymo skiriamos motinai. Tėvo kvota (4 savaitės) paprastai neperduodama motinai. Pasibaigus mokamoms motinystės ir tėvystės atostogoms, kiekvienas tėvų turi teisę į vienerius metus nemokamų atostogų. Piniginė išmoka, skirta vaikams nuo 12 iki 36 mėnesių, neįtraukta į motinystės ir tėvystės atostogų įstatymą, tačiau, gavęs(-usi) šią išmoką, vienas iš dirbančių tėvų (motina arba tėvas) gali tęsti nemokamas atostogas ir gauti nustatyto dydžio piniginę kompensaciją (apie pinigines išmokas žr. 5 skyrių).

Be Šiaurės šalių politikos panašumų, galima pastebėti ir nemažų skirtumų: gali skirtis „reprodukcinės politikos paketo“ turinys; įstatymo numatyti reikalavimai, kuriuos turi atitikti vaiko priežiūrai skiriamos paramos ir paslaugų gavėjas(-a); išlaidų padengimo ir vaiko priežiūrai skiriamos paramos struktūrinis išdėstymas. Analizuojant motinų profesinį užimtumą ir valstybės remiamas vaiko priežiūros paslaugas Danijoje, Norvegijoje ir Švedijoje 8-ajame bei 9-ajame dešimtmečiais, buvo teigiama, kad reikia patikslinti bendro skandinaviškojo reprodukcijos politikos modelio idėją (Leira, 1992; žr. taip pat 3 skyrių). Bruningas ir Platenga (1999) aptaria motinystės ir tėvystės atostogų derinimą su ne tėvų atliekama vaiko priežiūra ir pažymi, jog Danija, Suomija ir Švedija atstovauja trim skirtingiems socialinės paramos šeimai politikos modeliams. Kadangi Norvegija yra vienintelė šalis, kurioje galioja ir tėvo kvota, ir vaiko priežiūros pašalpa, galima būtų teigti, kad tai ketvirtasis modelis.

Kai vaiką prižiūri tėvas

8-ajame dešimtmetyje Šiaurės šalyse vyrams buvo suteikta teisė imtis vaiko priežiūros, panaudojant dalį motinystės ir tėvystės atostogų. Tačiau ši galimybė, priklausanti nuo tėvo apsisprendimo, susilaukė menko atsako. Skir-

tingo atsako susilaukė ir „tėčio dienos“, kuriomis gali būti pasinaudota gimus vaikui. Ši atostogų forma iškart tapo populiari. 10-ojo dešimtmečio pradžioje beveik pusė Suomijos vyrų pasirinko tėvystės atostogas (arba tėčio dienas), tačiau tik labai nedaugelis pasinaudojo teise į motinystės ir tėvystės atostogas bei namų priežiūros pašalpa (Europos Komisijos vaiko priežiūros teminis tinklas, 1994). 1993 metais šiek tiek daugiau nei pusė Danijos vyrų pasinaudojo teise į dvi savaites tėvystės atostogų, tačiau tik 3 proc. pasiėmė keturias ar daugiau iš skiriamų 10 savaičių, kurias galima dalytis su vaiko motina (NOU 1995: 27, p. 33). Norvegijoje tėvystės atostogos buvo labai populiarios, nors įstatymas ir nenumato atlyginimo kompensacijos. Iki 10-ojo dešimtmečio pradžios mažiau kaip 5 proc. vyrų, turinčių teisę į atostogas, pasinaudojo lyties atžvilgiu neutraliomis motinystės ir tėvystės atostogomis, ir iki šiol tų atostogų išeina tik maža dalis vyrų. Šiuo požiūriu Švedija yra vienintelė išimtis; vyrų, besinaudojančių dalimi motinystės ir tėvystės atostogų, nuolat daugėja (Haas ir Hwang, 2000). (Išsamesnė vyrų pilietinių teisių analizė pateikiama Orloff (1997).

Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos 1995-ųjų ataskaitoje atsispindi Šiaurės šalių vyrų, savanoriškai pasinaudojusių teise į dalį motinystės ir tėvystės atostogų, socialinės ir ekonominės charakteristikos: visi turi aukštąjį išsimokslinimą, nuolatinį darbą ir gauna dideles pajamas. Vyrų naudojimasis atostogomis rodo glaudžią priklausomybę nuo motinų santykio su darbo rinka (1995, p. 187). Norvegijoje buvo atlikti porų elgsenos tyrimai lyties atžvilgiu neutralių motinystės ir tėvystės atostogų požiūriu. Nustatyta, kad „motinystės ir tėvystės atostogų naudotojų grupės panašios tuo, kad ir motina, ir tėvas turi aukštąjį išsimokslinimą ir geras pajamas. [...] motinos gerai įsitvirtinusios darbo rinkoje ir turi geras galimybes gauti dideles pajamas... [o] tai sustiprina jų derybinę poziciją šeimoje“ (Brandth ir Kvande, 1993, p. 231). Tačiau tyrimą atlikę mokslininkai įspėja, kad vyrų pasirinkimas imti atostogas neturėtų būti traktuojamas kaip vienintelis rodiklis, nusakantis tėvo dalyvavimo vaiko priežiūroje mastą. Kaip pažymi Søren Carlsen (1993), tėvystės atostogų statistika neparodo realios padėties, todėl tėvo ir motinos susitarimas dėl vaiko priežiūros bei reglamentuotos motinystės ir tėvystės atostogos priklauso atskiroms susitarimų sferoms.

10-ojo dešimtmečio pabaigoje lyties atžvilgiu neutralias motinystės ir tėvystės atostogas vis dar dažniau ima moterys. Nors gana daug vyrų pasinaudojo bent dalimi įstatymo numatytų atostogų (tėvystės, motinystės

ir tėvystės, tėčio kvota), lyginant su bendra atostogų trukme, skaičiai nėra įspūdingi (4.3 lentelė).

Atsižvelgiant į svarbą, teikiamą lyčių lygybei tuo metu, kai motinystės ir tėvystės atostogos buvo įteisintos Šiaurės šalių regione, nenuostabu, kad skirtingi motinų ir tėvų naudojimosi šiomis atostogomis rodikliai buvo įvairiai interpretuojami ir dažnai tapdavo diskusijų bei tyrimų objektu. Pavyzdžiui, buvo teigiama, kad motinos nenori įsileisti tėvų į savo tradicinės veiklos sferą. Kiti pabrėždavo vyrų nenorą savo erdvę apriboti vaiko kambariu. Kitaip tariant, pasireiškė vyrų nenoras perimti kūdikio globą, kuri tradiciškai buvo traktuojama kaip moteriškoji veikla. Akivaizdžiai svarbus pasirodė pirmenybės aspektas – ar abu tėvai teikia pirmenybę motinystės ir tėvystės atostogoms, ar nori grįžti į darbą. Ne mažiau svarbu – kas turi pirmumo teisę priimant šiuos sprendimus.

Kelių didelės apimties tyrimų metu buvo apklausti tėvai ir motinos norint išsiaiškinti, kaip dalijamasi atostogomis ir kas nulemia abiejų tėvų susitarimus. Kai kurie tyrimai daugiau dėmesio skyrė individualioms tėvų charakteristikoms ar tėvų požiūriui, kiti – organizaciniams ir struktūriniams veiksniams. Linda Haas, tyrinėdama Švedijos poras (1992), nustatė, kad motinos nulemia dalijimąsi motinystės ir tėvystės atostogomis. Jeigu moteris nenori dalytis arba to nesiekia, visos įstatymo numatytos motinystės ir tėvystės atostogos lieka motinai. Panašių duomenų gauta ir atlikus nedidelės apimties tyrimus Norvegijoje (pvz., Petersen, 2000). Negalima nepaisyti socialinių ir kultūrinių normų, sąlygojančių „geros motinystės“ ir „geros tėvystės“ sampratas. Šios kultūriškai determinuotos nuostatos taip pat gali turėti įtakos motinų ir tėvų atostogų pasirinkimui. Tą pasirinkimą, be abejo, gali nulemti ir kiti veiksniai, pavyzdžiui, abiejų tėvų išsilavinimas, socialinė padėtis, tautybė.

4.3 lentelė. Tėčių pasinaudojimas teise į „tėvų (motinų ir tėvų) atostogas“ Šiaurės šalyse, t. y. į abiem tėvams įstatymais numatytų atostogų visumą (proc. visų apmokamų atostogų, skiriamų dėl nėštumo, gimdymo ir įsivaikinimo, dienų per vienerius metus)

Metai	Danija	Suomija	Norvegija	Švedija
1990	4,1	2,4	Nėra duomenų	8,8
1995	4,4	3,6	5,8	10,3
1996	4,3	3,6	6,3	11,7
1997	4,3	3,8	6,7	11,7

Šaltinis: NOSOSKO 1999:11, 4.6 lentelė, p. 44.

1990-aisiais Mogens Christoffersen atliko nacionalinį tyrimą, kurio objektu pasirinkti vaikų, gimusių 1984–1989 metais, motinos ir tėvai. Respondentų buvo klausta apie naudojimąsi motinystės ir tėvystės atostogomis, kurioms tuo metu buvo skirta tik 10 savaičių bendros visos 24 savaičių atostogų trukmės. Daugumoje šeimų visas šias atostogas išnaudojo motinos. Pasiteiravus apie priežastis, 20 proc. respondentų pateikė vienodus atsakymus į 4 klausimus, o skirtumai tarp motinų ir tėvų atsakymų buvo nedideli. Dažniausiai buvo pateikti tokie atsakymai: motina maitina krūtimi; tėvas neturi galimybės palikti darbo; tėvo atostogos sukeltų ekonominių sunkumų šeimoje. Stebėtina, tačiau nė vienas tėvų net nesusimąstė apie galimybę tėvui išeiti atostogų (Rostgaard, Christoffersen ir Weise, 2000).

Be tėvų asmeninių prioritetų, labai svarbūs ir struktūriniai bei organizaciniai veiksniai. Šeimos finansinė padėtis neabejotinai turi įtakos motinų ir tėvų sprendimui dėl atostogų pasirinkimo. Kadangi motinų atlyginimas dažniausiai neprilygsta tėvų atlyginimui, paprastai finansiškai šeima praranda daugiau, jeigu vaiką prižiūri tėvas. Nustatytas maksimalus atlyginimo kompensacijos dydis, pavyzdžiui, Suomijoje, Norvegijoje ir Švedijoje bus ekonomiškai nenaudingas kai kurioms šeimoms, kur tėvas norėtų pasiimti didesnę atostogų dalį. Situacija darbe taip pat svarbi. Keletas Švedijoje atliktų tyrimų rodo darbdavių intereso stygių skatinant vyrus eiti vaiko priežiūros atostogų (Haas, 1992; Näsman, 1998; Haas ir Hwang, 2000). Be to, apklausus nemažai Švedijos porų paaiškėjo, kad tėvai dažniau nei motinos susiduria su sunkumais darbe, jei nutaria pasinaudoti motinystės ir tėvystės atostogomis (Widerberg, 1991). Danijoje atliktos studijos taip pat rodo panašius sunkumus, su kuriais susiduria vyrai (Rostgaard, Christoffersen ir Weise, 2000). Vyrai, dirbantys valstybiniame sektoriuje Danijoje, Norvegijoje ir Švedijoje, susiduria su mažesnėmis problemomis, palyginti su tėčiais, kurie dirba privačiame sektoriuje. Tai atitinka analogiškus kitų šalių duomenis, kurie rodo, kad darbo organizavimas ir darbo aplinkos kultūra gali turėti įtakos tėvų sprendimui imti atostogas (Europos Komisijos vaiko priežiūros teminis tinklas, 1994; OECD, 1995).

Kai susiduriama su atostogų trukmės klausimu, „palankumo šeimai“ aspektas tėvų darbovietėse yra, be jokios abejonės, svarbus tuo, kad nuo šio veiksnio priklauso ankstyvas arba vėlyvas motinos arba tėvo grįžimas į darbą. Svarbiausia yra tai, kad socialinės ir kultūrinės nuostatos, išreiškiančios „ankstyvą“ arba „vėlyvą“ grįžimą, nėra neutralios lyties atžvilgiu. Jei

motina grįžta į darbą po 6 ar 8 savaičių, tai laikoma neįprastu dalyku ir paprastai įvardijama kaip ankstyvas (netgi pernelyg ankstyvas) grįžimas. Nėra įprasta, kad vyrų atostogos truktų ilgiau nei 6–8 savaites, ir yra manoma, kad tokiomis atostogomis besinaudoją tėvai vėlai grįžta į darbą. Motinos ir jos partnerio kultūrinės normos, individualūs prioritetai, susiję su darbo ir motinystės bei tėvystės derinimu, bei ištekliai, kuriais tėvai (motina ir tėvas) gali disponuoti tariantis dėl profesinės veiklos ir šeimos derinimo, – visi šie veiksniai turi įtakos motinystės ir tėvystės atostogų organizavimui, sprendimo dėl atostogų priėmimui, trukmei ir atostogų dalijimosi tarp tėvų pobūdžiui. Tėvai ir motinos gali norėti, kad vaikas kuo ilgiau būtų prižiūrimas namuose, tačiau nuomonės gali skirtis dėl to, kaip pasidalyti atostogas tarpusavyje (Magnussen, Godal ir Leira, 2001).

Tačiau esama nemažų skirtumų tarp to, kaip motinos ir jų partneriai pasinaudoja įstatymo numatytomis atostogų schemomis, kurios tam tikra prasme parodo, kad moterų ir vyrų interesai, kaip beje ir galimybės, skiriasi. Keletas nedidelės apimties Norvegijoje atliktų tyrimų analizuoja lyčių vaidmenų pokyčius šeimose, kuriose tėvas tampa pagrindiniu atostogų naudotoju ir (arba) toliau atlieka svarbiausius namų ūkio darbus, pasibaigus atostogų laikotarpiui (Breivik, 1993; Rør, 1994). Apskritai tokių šeimų yra labai mažai, todėl joms didelės apimties tyrimuose skiriama mažai dėmesio. Daug populiaresnis yra „standartinis“ variantas. Tačiau kaip alternatyva įsigalėjusioms normoms toks netradicinis dalijimasis šeimos funkcijomis yra įdomus, atskleidžia naujas motinystės ir tėvystės formas.

Tėčio kvota: tėvystė „švelniai pastūmėjus“*

Nors įstatymas vyrams numato teisę prižiūrėti vaikus, tai savaime nėra transformuojama į pareigą imtis vaikų priežiūros. Kadangi vyrai nedažnai naudojasi teise dalytis motinystės ir tėvystės atostogomis, Norvegija, Švedija ir Danija ėmėsi dar vieno tėčių aktyvesnį vaidmenį vaiko priežiūroje skatinančio eksperimento, kuris vėliau išbandytas ir Islandijoje. Siekiant pakeisti lyčių santykį vaiko priežiūros srityje, dalis atostogų buvo skirta tėvui. Ši strategija vadinama tėvystės skatinimu „švelniai pastūmėjus“. Tėvo kvotos įteisinimas Norvegijoje, Švedijoje ir Danijoje rodo labai įdomią politinės mąstysenos raidą, susijusią su ryšiais tarp šeimos,

* Angl. *fatherhood by „gentle force“* (vert. past.).

darbo rinkos ir valstybės. Kadangi įstatymas numato, kad į dalį motinystės ir tėvystės atostogų turi teisę tik tėvas, nepaliekama galimybė abiem tėvams pasirinkti, kaip jie norėtų dalytis atostogomis (Leira, 1998). Tėvo atostogomis akcentuojama vyrų teisė būti globėjais, naujai apibrėžiama „gero“ tėvo samprata, taigi norėtųsi tikėtis, kad tuo prisidedama prie moralinės vyrų pareigos eiti vaiko priežiūros atostogų propagavimo. Be to, tai skatina ir lyčių lygybę, kuri turėtų pasireikšti apmokamo bei su šeimos funkcijomis siejamo neapmokamo darbo srityse. Taip modeliuojant, šeimos gyvenimas suprantamas kaip sfera, kuri galėtų prisidėti prie lyčių lygybės skatinimo.

Siūlymai įteisinti tėvo kvotą buvo iškelti Švedijoje 8-ajame dešimtmetyje, laikotarpiu, kai buvo įvestos motinystės ir tėvystės atostogos, tačiau tuo metu tėčio kvota nebuvo įteisinta. Pasak Gunnel Karlsson (1996), Švedijoje, valdant socialdemokratų partijai, ši idėja buvo prieštaringai vertinama. Idėją palaikė parlamento narės, tačiau nesulaukta visuotinio pritarimo. 9-ojo dešimtmečio pradžioje siūlymas įteisinti tėčio kvotą svarstytas Danijoje ir Norvegijoje, tačiau jam nepritarta, kai buvo priimami įstatymai dėl motinystės ir tėvystės atostogų. Ambicingas siekis pakeisti lyčių dalijimąsi vaiko priežiūros srityje buvo atidėtas, prie jo grįžta tik 10-ajame dešimtmetyje, kai suaktyvėjo diskusijos dėl naujos vyro vaidmens apibrėžties. Švedijos ir Norvegijos vyriausybės sudarė komisijas šiam klausimui spręsti.

10-ojo dešimtmečio pradžioje vyravo nuomonė, jog jeigu pastangos įgyvendinti lyčių lygybę nepasistūmės toliau šeimos paradinių durų, jos gali žlugti ir kitose srityse. Norvegijoje, siekiant pagrįsti tėvo kvotos įstatymo priėmimą, buvo pateikta keletas argumentų. Tėvystės atostogos ir tėvo teikiama globa buvo skatinami kaip atitinkantys visų interesus: abiejų tėvų teikiama vaiko priežiūra namuose naudinga vaikui; tam tikras atostogų laikotarpis, skirtas vyrams, padidina vaiko teisę patirti ryšį su abiem tėvais. Siekiant sustiprinti tėvo reikšmę vaiko gyvenime, manyta, jog svarbu, kad tėvas dalyvautų vaiko priežiūroje ir ugdyme nuo pat šio kūdikystės. Manyta, kad tėvo teikiama globa padeda jam pajusti ryšį su vaiku(-ais), o tai ypač svarbu tėvo ir vaiko ryšio stiprinimui. Be to, buvo manoma, kad tėvystės atostogos gali suvaidinti svarbų vaidmenį įgyvendinant lyčių lygybę. Tuo metu nebuvo svarstomi su šiomis priežastimis susiję interesų konfliktai. Norvegijoje leiboristų vyriausybė pasiūlė įvesti „fedrekvote“ (tėčio kvotą), kuri galioja nuo 1993-iųjų, o Švedijoje „pap-

pamånad“ (tėčio mėnuo) – nuo 1995 metų, Danijoje tėvystės atostogos buvo įteisintos po kelerių metų.

Norvegijoje vykusių svarstymų apžvalga rodo, kaip atsirado siūlymas įteisinti tėvystės atostogas ir kaip šios atostogos padėjo pertvarkyti vaiko priežiūrą ir išplėsti tėvo teises. 1986 metais vyriausybės nurodymu sudarytas komitetas tirti su vyriškąja lytimi siejamų vaidmenų reikšmes ir biologinius bei kultūriškai determinuotus vyriškumo aspektus, įskaitant ir tėvystę. Pirmininkaujant jaunam socialdemokratų partijos lyderiui, kuris vėliau tapo ministru pirmininku, 1989 metais komitetas motinystės ir tėvystės atostogų schemoje rekomendavo skirti tam tikrą laikotarpį vyrams. Siekdama įvykdyti šią programą, socialdemokratų vyriausybė pasiūlė pailginti motinystės ir tėvystės atostogas iki 12 mėnesių, iš jų 3 mėnesius skiriant tėvui. Keliose vyriausybės ataskaitose nemokamos globos dalijimasis tarp lyčių buvo traktuojamas kaip lyčių lygybės problema, o vyriausybės pozicijoje buvo akcentuojama, jog svarstant politikos, siejamos su vaikais ir šeima, klausimus svarbu atsižvelgti į lyčių lygybės aspektą.

Siūlymas įvesti tėčio kvotą suformuluotas tuo laikotarpiu, kai politiniuose ir visuomeniniuose sluoksniuose kilo gana aštrios diskusijos apie šeimos vertybes, ypač tėvo ir vaiko ryšį. (Tėčio kvota yra viena iš kelių reformų, kurios praplečia biologinių tėvų teises ir pareigas). Tačiau kai specialios atostogos, skirtos tėčiams, pagaliau buvo įteisintos, trys atostogų mėnesiai, kurie siūlyti iš pradžių, buvo sutrumpinti iki keturių savaičių, o tėvo teisė į globą traktuojama kaip priklausoma nuo motinos profesinio užimtumo (*Ot. prp.* 13, 1992–1993).

Reikėtų atsižvelgti ir į tai, kaip siūlymas įteisinti tėvo kvotą buvo sutiktas politinėje sferoje ir kad šis siūlymas buvo palankiai visuomenės vertinamas. Tuo tarpu politikos kryptys, skatinančios naujus motinystės modelius, dažnai Norvegijoje tapdavo įvairių nesutarimų priežastimi ir todėl dažnai buvo delsiama įvesti socialinės gerovės reformas, kurios būtų lyg atsakas į šeimos formų ir veiklos pokyčius (Leira, 1993). Pavyzdžiui, pastaraisiais dešimtmečiais suaktyvėjus motinų profesiniam užimtumui, politinių partijų nuomonė vaiko priežiūros centrų finansavimo klausimu labai skyrėsi, o 8-ojo dešimtmečio pradžioje socialdemokratų partijai pasiūlius pailginti motinystės atostogas, šiam siūlymui buvo pasipriešinta ir jis buvo atmestas (Sørskår, 1990).

Tėvo kvota nuo motinystės ir tėvystės atostogų skiriasi tuo, kad kvota yra politikos reforma, skatinanti šeimos ir tėvystės pokyčius. Tokiu vals-

tybės kišimusi į privačią sferą siekiama pakeisti kasdienius šeimos susitarimus. Nebuvo stipriai pasipriešinta atlyginimo kompensacijų iš valstybės iždo mokėjimui tėvams, kad jie galėtų prižiūrėti vaikus namuose, veikiausiai todėl, kad tėvystės atostogoms buvo priskiriama konceptuali, o ne praktinė reikšmė. Kai parlamentas svarstė siūlymą įteisinti tėčio atostogas, konservatorių partija pasipriešino. Buvo teigiama, kad tėvo kvota neturėtų būti neperduodama ir kad abiem tėvams turi būti palikta teisė apsispręsti, kaip jie nori pasidalyti atostogas. Tačiau partija neprieštaravo tėvo teisei į tėvystės atostogas. Priešingai, ši partija netgi pasiūlė sustiprinti vyrų poziciją, pasisakydama už laisvą apsisprendimą pasinaudoti teise į atostogas neatsižvelgiant į tai, kokia yra motinos padėtis profesinio užimtumo sferoje (*Innst. S. nr.* 148, 1992–1993, p. 16).

10-ojo dešimtmečio pradžioje Norvegijoje paramos šeimai politikoje nebuvo akcentuojami politiniai ir socialiniai tėvystės konstravimo veiksniai. Galbūt taip atsitiko todėl, kad vyravo tendencija tėvo kvotą traktuoti kaip „simbolinę politiką“, o ne kaip svarbų veiksnį, leidžiantį įgyvendinti lyčių simetriškumą apmokamo ir neapmokamo darbo atžvilgiu. Tai galėjo nulemti ir tai, kad tiek šeimos aplinkoje, tiek profesinio užimtumo sferoje įsivyravo nauja vyriškumą apibrėžiančių normų samprata, paruošusi dirvą atsirasti naujoms teisinėms galimybėms ir naujoms sąlygoms formuotis tėčių ir vaikų santykiams.

Po kelerių metų vyriausybės nurodymu sudarytas komitetas, kuris turėjo įvertinti galiojančius įstatymus, ypač laisvu apsisprendimu paremtą vyrų teisę į mokamas tėvystės atostogas. Vėlgi klausimai dėl labai mažų vaikų priežiūros buvo įtraukti į lyčių lygybės aptarimus: komitetui buvo aiškiai nurodyta siūlyti pakeitimus, kurie padėtų įgyvendinti didesnę lyčių lygybę vaikų priežiūros srityje. Ataskaitoje (NOU 1995:27) nurodyta keletas veiksnių, trukdančių vyrams pasinaudoti tėvystės atostogomis. Problemos, kurias iškėlė darbdaviai, buvo palaikytos perdėtomis. Ši darbo grupė taip pat atsargiai vertino tvirtinimus, esą dėl biologinių reprodukcinių skirtumų motinos geriau negu tėvai gali pasirūpinti vaikais. Buvo akcentuojama, jog, sprendžiant lyčių lygybės klausimus, reikia vengti biologinio determinizmo. Komitetas rekomendavo įteisinti laisvu apsisprendimu pagrįstą vyrų teisę pasinaudoti mokamomis tėvystės atostogomis. Buvo nustatytos naudojimosi tokia galimybe sąlygos. Šį pakeitimą aprobavo ir įteisino vyriausybė, jo įsigaliojimo data – 2000-ųjų birželis.

Tėčio kvota Norvegijoje – sėkmė akimirksniu

Tėčio kvota, kaip subtilus tėvystės primetimas, ligi šiol pasirodė besanti ganėtinai sėkmingas eksperimentas Norvegijoje – 70–80 proc. vyrų, turinčių teisę į tėvystės atostogas, jomis pasinaudojo.

Norvegijos vyrų pozicija tėčio kvotos atžvilgiu skiriasi nuo padėties Švedijoje, kurią aprašo Sundtröm ir Duvander (1997). Šių autorių darbe pažymima, kad įteisinus kvotą tėčių naudojimasis tėvystės atostogomis nelabai pakito. Tėčių, pasinaudojusių tėvo kvotos atostogomis, truputį padaugėjo, o besidalijančiųjų su motinomis motinystės ir tėvystės atostogomis – šiek tiek sumažėjo. Elisabeth Näsman (1998) pastebėjo, kad per ilgesnį laikotarpį, t. y. per 1986–1997 metus, padaugėjo išėjimo tėvystės atostogų atvejų, taip pat išaugo vidutinis skaičius dienų, kurias iš bendrai motinystės ir tėvystės atostogoms skirto laikotarpio imdavo Švedijos vyrai. 1986 metais vienas iš keturių tėčių paėmė mokamas atostogas, o 1997-aisiais šis rodiklis išaugo – atostogomis pasinaudojo vienas iš trijų. 1986 metais vyrai išnaudojo 5,9 proc. atostogų dienų, 1997 metais – 9,9 proc. Taigi tiek naudojimosi tėvystės atostogomis atvejai, tiek vidutinis skaičius dienų, kurias iš bendrai motinystės ir tėvystės atostogoms skirto laikotarpio panaudojo Švedijos vyrai, pakito nedaug (1 lentelė, p. 137).

Ekonominis nuosmukis, kuris labiau buvo jaučiamas Švedijoje nei Norvegijoje, gali būti viena priežasčių, kodėl Švedijos tėčiai atostogas ima rečiau negu Norvegijos tėvai. Tačiau, kaip teigia Näsmani, sąlyginai didelis nedarbo lygis Švedijoje 10-ajame dešimtmetyje neturėjo didelės įtakos dalijimosi tėvystės ir motinystės atostogomis tendencijoms. Be to, Švedijos visuomenėje pasireiškė gana daug prieštaravimų ir kilo diskusijų dėl kvotos įteisinimo, buvo abejojama dėl valstybės pasirengimo daryti įtaką privatiems šeimos susitarimams. Galima būtų teigti, kad ši pasipriešinimo forma aktyviau reiškėsi tuo laikotarpiu, kai „abiejų tėvų pasirinkimas“ dėl vaiko priežiūros buvo tapęs karštų diskusijų objektu.

Kvotos populiarumą Norvegijoje galima būtų paaiškinti tuo, kad ją įteisinus buvo pailgintos motinystės ir tėvystės atostogos. Specialių atostogų tėčiams įteisinimas nereiškė, jog atimamas laikas iš motinos. Priešingai, tėčio kvota leido pailginti bendrą atostogų trukmę. Kvota skirta išimtinai tėvui. Jeigu šia teise nepasinaudojama, atostogos prarandamos. Kita vertus, Švedijoje siūlymas įteisinti „tėčio mėnesį“ nepailgino atostogų, o reiškė įsikišimą į šeimos susitarimus pasiskirstant atostogas. Įve-

dus tėčio kvotą, kiekvienam tėvų tenka vienas mėnuo. Iki „tėčio mėnesio“ įteisinimo Švedija pirmavo pagal tėvų, savanoriškai pasirenkančių tėvystės atostogas, skaičių. Taigi vieno mėnesio atostogų skyrimas vyrams didelio skirtumo nepadarė.

Norvegijos vyrų atsakas į kvotą pasižymėjo kitokiais ypatumais – bendra abiejų tėvų teisė dalytis atostogomis nebuvo pakankamai viliojanti ir neskatino vyrų likti namie prižiūrėti vaiką. Tačiau baiminimasis, kad vyrai gali prieštarauti „stūmimui“ į tėvystę, iki šiol nepasiteisino; priešingai, tėčio atostogos iškart išpopuliarėjo. Ši tendencija labai skiriasi nuo užregistruoto reto naudojimosi dalimi motinystės ir tėvystės atostogų savanoriškais pagrindais. Atostogų dalies „paženklinimas“ ir negalėjimas lengvai perduoti tos atostogų dalies motinai paprastai laikomas labai efektyviu, nes padeda pasiekti, kad vyrai dažniau naudotųsi atostogomis. Dar nuostabiau pagalvojus, kad reforma nebuvo stambių grupių arba įtakingų organizacijų, kuriose dominuoja vyrai, atsakas į eilinių žmonių reikalavimus (Leira, 1998).

Galbūt jau buvo pribrendęs laikas pokyčiams. Bet kokiu atveju dauguma vyrų, turinčių teisę į atostogas, nusprendė imti keturias savaites tėvams skirtų atostogų. Užregistruoti atostogų trukmės skirtumai rodo, kad vyrai su atostogomis sieja nevienodus tėvystės lūkesčius. 1995 metais 70 proc. pasinaudojusiųjų dalimi mokamų atostogų išnaudojo keturias savaites (20 darbo dienų) atostogų; 22 proc. – mažiau nei keturias savaites, o 8 proc. – daugiau nei skirta pagal lytį diferencijuotam „tėčio“ dienų ar „tėčio“ kvotos periodui, t. y. 30 darbo dienų. Taigi šie 8 proc. vyrų pasinaudojo ir lyties atžvilgiu neutralių motinystės ir tėvystės atostogų dalimi (NOU, 1996:13, p. 148). Anksčiau labiau siejamas su pareiga, vėliau su teise, dabar laikotarpis, skirtas labai mažų vaikų priežiūrai, pamažu tampa „geros“ tėvystės norma.

Mažos apimties tyrimas, atliktas praėjus keleriems metams po tėvo kvotos įstatymų priėmimo, rodo, kad Norvegijoje vyrai palankiai priėmė „švelniai“ taikomą spaudimą išeiti tėvystės atostogų. Šis tyrimas parodo skirtingus tėvystės realizavimo būdus. 10-ojo dešimtmečio viduryje Borghild Godal apklausė 20 vyrų, auginančių mažamečius vaikus. Norėta išaiškinti, kaip šie pasinaudoja savo teisėmis, ar pasinaudojo tėvo kvota, ar ne, kas lėmė jų vienokį ar kitokį pasirinkimą (Godal, 1997). Beveik visi tėvai – tiek pasinaudoję kvota, tiek ne – reformą vertino teigiamai sakydami, jog pastūmėjimas imtis vaiko priežiūros yra priimtinas. Apskri-

tai jie manė, jog tėvui taip pat svarbu praleisti daugiau laiko su savo mažu vaiku. Taigi atsižvelgus į tai, kad atostogos buvo skirtos išimtinai tėvams, norintys išeiti atostogų lengviau susitardavo su darbdaviu.

B. Godal duomenimis, nė vienam tėvų, kurie kreipėsi dėl tėvo kvotos atostogų, nebuvo atsakyta. Tačiau kaip ir daugelis kitų Skandinavijoje atliktų tyrimų, šios autorės tyrimas rodo, kad padėtis darbe turi įtakos sprendimui dėl atostogų ir veikia atostogomis besinaudojančių tėvų situaciją. Aišku, išeiti atostogų gali būti paprasčiau didesnėse firmose, ypač tose, kur vyrauja „šeimai palanki" politika, palyginti su mažesnėmis firmomis, kur vieno darbuotojo keitimas gali sukelti nemažų problemų. Kai kurie apklausti vyrai teigė, kad darbdaviai nėra patenkinti reforma. Dėl įvairių priežasčių kai kurie vyrai nedrįso prašyti atostogų ir neprašė. Be to, kai kurios šeimos gavo mažiau pajamų, nes buvo nustatyta didžiausios kompensacijos riba, tačiau pirmenybę vis tiek teikė laikui, praleistam su vaiku, o ne didesnėms pajamoms.

Minėtas tyrimas parodo keletą labai įdomių skirtumų tėvų ir motinų susitarimuose dėl atostogų organizavimo. Kai kuriose šeimose motinos grįžo į darbą, o vyrai buvo atsakingi už kūdikio priežiūrą. Kiti tėvai (motinos ir tėvai) prijungė motinystės ir tėvystės atostogas prie savo kasmetinių atostogų ir jas praleido visi drauge. Kai kurie vyrai, išėję tėvystės atostogų, buvo pagrindiniai vaiko globėjai, kai kurie buvo motinų pagalbininkai, o kai kurie tėčiai, nepasinaudoję atostogomis, prižiūrėjo vaiką pakaitomis su motinomis, t. y. buvo susitarta dėl „abiejų tėvų pamainų", kai tėvas pavaduoja motiną ir tam tikrą laiko tarpą namuose prisiima pagrindinę atsakomybę už vaiko(-ų) priežiūrą (taip pat žr. Carlsen, 1993). Nepaisant išvardytų faktų, autorė perspėja nedaryti skubotų išvadų. Kitaip tariant, pasinaudojimas kvota nebūtinai parodo laiką, kurį tėvas praleidžia su vaiku.

Norvegijoje buvo atliktas tyrimas, kurio metu vertintas vyrų požiūris į kvotą ir į įvairias įstatymu numatytas atostogas. Tyrimui buvo pasirinkta 3 tūkst. Norvegijos vyrų, kurie tapo tėvais 1995 metais. Į klausimus atsakė 63 proc. respondentų (Brandth ir Øverli, 1998). Du šio tyrimo metu nustatyti faktai ypač stebina. Pirma, plačiai paplitęs palankus požiūris į tėvo, kaip vaiko priežiūros teikėjo, vaidmenį ir palankus valstybės kišimosi į šeimos vidinius susitarimus vertinimas. Antra, nesikeičiantis dalijimosi motinystės ir tėvystės atostogomis netolygumas, nors įstatymas numato, kad motinos ir tėvai šias atostogas savo nuožiūra gali dalytis tarpusavyje.

70 proc. tėvų turėjo teisę pasinaudoti tėčio kvota bei motinystės ir tėvystės atostogomis, beveik 80 proc. iš jų šia teise pasinaudojo. 7 proc. respondentų išimties tvarka buvo leista perleisti nustatytą kvotos laikotarpį motinai. Apskritai tėvai palankiai vertino tai, kad tėvystės atostogos skirtos konkrečiai tėvui ir neprieštaravo „švelniam spaudimui“ imtis savo vaikų priežiūros. Iš išėjusiųjų atostogų tik 11 proc. tėvystės atostogoms skyrė daugiau nei 6 savaites ir prie tėčio kvotos arba tėčio dienų prijungė dalį motinystės ir tėvystės atostogų. Tai rodo, kad lyčių atžvilgiu neutraliomis motinystės ir tėvystės atostogomis vis dar dažniau naudojasi motinos. Vidutiniškai tėčiai išnaudojo beveik 4 atostogų savaites, o jų partnerės – net 10 kartų daugiau, t. y. vidutiniškai 44 savaites. Paklausus, kodėl vyrai daugiau laiko neskyrė tėvystės atostogoms, daugiau nei 40 proc. tėvų atsakė, jog motinos norėjo panaudoti likusią atostogų dalį. Maždaug vienas iš keturių respondentų atsakė, jog baiminosi dėl darbo, todėl nepasirinko ilgesnio tėvystės atostogų laikotarpio (Brandth ir Øverli, 1998). (Deja, neatlikta apklausa, kurios metu motinoms būtų pateikiami panašūs klausimai.)

Atsižvelgiant į laiką, kurį vyrai skyrė atostogoms, juos galima suskirstyti į kelias grupes: nepasinaudoję atostogomis, pasinaudoję kvota ir pasinaudoję ilgomis atostogomis. Demografinės charakteristikos, pvz., amžius ar vaikų skaičius, nėra svarbios kalbant apie vyrų atostogas, tačiau pasinaudojimas teise į atostogas koreliuoja su socialiniu ir ekonominiu statusu bei profesiniu užimtumu. Pasirinkimas nesinaudoti kvota dažnai siejamas su profesinio užimtumo situacija ir ekonominiais interesais. Tėčiai, paėmę atostogas, dažniausiai kaip pagrindinę priežastį, nulėmusią sprendimą pasinaudoti teise į atostogas, nurodė norą daugiau laiko praleisti su savo vaiku ir geriau jį pažinti. Be to, vyrai pageidavo, kad mažas vaikas būtų prižiūrimas namuose ir nenorėjo prarasti nė trupučio atostogų laiko, skirto šeimai. Tie, kurie nepaėmė atostogų, daugiausia dirbo privačiame sektoriuje, dažnai užimdavo vadovaujamas pareigas, be to, ilgai užtrukdavo darbe. Gaunantys didesnes arba mažesnes už vidutines pajamas tėčiai rečiau išeidavo atostogų, rečiau išeidavo ir dirbantys laikinus darbus. Neišėję atostogų dažniausiai turėjo partnerę, dirbančią ne visą darbo dieną ir gaunančią mažas pajamas, t. y. jų šeima rėmėsi vyrošeimos maitintojo modeliu.

Dauguma tėvų, kurie pasinaudojo kvota, ėmėsi pagrindinio vaiko globėjo vaidmens, o motina grįžo į darbą dirbti visą arba ne visą darbo die-

ną. Tuo tarpu vienas iš trijų vyrų pasinaudojo kvota tuo metu, kai motina dar nedirbo. Dažniau kvota pasinaudojo vyrai, dirbantys viešajame sektoriuje, gaunantys vidutines arba dideles pajamas, turintys nuolatinį darbą ir dirbantys įprastą valandų skaičių. Tačiau didžiausios įtakos turėjo pajamos ir motinos darbo valandos. Vyrai dažniau naudojasi kvota, jeigu motinos gauna didesnes nei vidutinės pajamas ir dirba daugiau nei 30 valandų per savaitę. Tie, kurie išėjo ilgų atostogų, t. y. 11 proc. iš pasinaudojusiųjų kvota ir tėvystės atostogoms skyrusių ilgiau nei šešias savaites, turėjo aukštąjį išsimokslinimą ir pakankamas arba dideles pajamas, gana aukštą statusą turinčius darbus ir dažniausiai dirbo viešajame sektoriuje. Be to, jų partnerės buvo tarnautojos, dažnai užimančios atsakingas pareigas, arba vertėsi privačia praktika, dirbo visą darbo dieną arba ilgiau ir gaudavo gana dideles pajamas. Įdomu tai, kad vyrai, kurie išėjo ilgesnių tėvystės atostogų, namų ruošos darbais ir vaiko priežiūra buvo labiau linkę dalytis su motina. Taigi ilgesnį laikotarpį skiriančiųjų tėvystės atostogoms šeimos organizacija labiausiai panaši į dviejų šeimos maitintojų ir globa besidalijančiųjų šeimos modelį. Toks lyčių vaidmenų simetriškumas pasireikšdavo bent jau sąlyginai trumpą laiką.

Apskritai vyrai nurodė tik keletą problemų, kurios gali kilti darbe dėl tėvystės atostogų. Tačiau didesnė dalis ilgiau atostogavusiųjų, palyginti su trumpiau atostogavusiais, sutiko su tuo, jog naudojimasis atostogomis gali kelti grėsmę karjeros galimybėms (Brandth ir Øverli, 1998). Akivaizdu, jog kvota vis plačiau imama suvokti kaip tėvystės atostogų norma: nedidelė vaiko priežiūros „dozė“ yra vertinama teigiamai ir būtent tokias tėvystės atostogas renkasi dauguma įstatymo numatytą teisę turinčių tėvų. Ilgesnės trukmės tėvystės atostogos suvokiamos kaip nenaudingos darbo rinkai. Tokie vertinimai neišvengiamai iškelia lyčių lygybės klausimą.

Norvegijoje manoma, jog tėvo kvota turi įtakos vyrų pasinaudojimo teise į vaiko priežiūrą kaitai, tačiau, be abejonės, nepaaiškina visų tėvystės kaitos kontekste vykstančių procesų. 9-ajame ir 10-ajame dešimtmečiuose nauji tėvystės įvaizdžiai veikiausiai turėjo įtakos tėvų ir motinų požiūriui į tėvo vaidmenį vaiko priežiūroje. Tyrimai, atlikti keliose šalyse, rodo, kad normų, apibrėžiančių „gerą tėvystę“ ir vyriškumą, pokyčiai jau vyko, kai imta propaguoti tėvo kvotą (žr., pvz., Europos Komisijos vaiko priežiūros teminis tinklas, 1993; Leira, 1998). Norvegijoje kito kasdienėje veikloje realizuojama tėvystė. Laiko požiūriu vyrai 10-ajame dešimtmetyje praleido daugiau laiko su savo vaikais, palyginti su analogiškais

8-ojo dešimtmečio duomenimis (Kitterød ir Lømo, 1996). Vyriausybės ministrai išeidavo viešai išreklamuotų tėvystės atostogų, o žiniasklaida itin teigiamai tai nušviesdavo. Akivaizdu, jog įstatymu reglamentuotų, specialių, neperduodamų atostogų, skirtų išimtinai vyrams, įvedimas palengvino tėvų, kurie nori daugiau laiko skirti vaiko priežiūrai, padėtį. Lengviau buvo gaunami atleidimai nuo darbo prižiūrėti vaiką. Įstatymas, kuriame aiškiai pasakyta, jog tuo atveju, kai tėvas neišnaudoja jam skirtų atostogų, šeima praranda keturias savaites motinystės ir tėvystės atostogų, labai sustiprina tėvo pozicijas derantis su darbdaviu, nenorinčiu jo išleisti. Gali būti, jog kvota taip pat turi įtakos abiejų tėvų tarpusavio ryšiui, nes nebereikia derėtis, kaip tėvystės atostogoms skirtos savaitės bus panaudotos (Leira, 1998).

Apibendrinant galima pasakyti, kad kvotos sėkmė ateityje, kalbant apie pasinaudojimo tėvystės atostogomis dažnumą, tikriausiai priklausys tiek nuo darbo rinkos plėtros, tiek nuo motinų ir tėvų ekonominio aktyvumo rodiklių. Tol, kol padėtis darbo rinkoje yra palanki – kaip šiuo metu yra Norvegijoje – ir kol išėjimas tėvystės atostogų, atrodo, neiškreipia „gero darbuotojo“ sampratos, tikėtina, jog vyrai pasinaudos teise į jiems skirtas atostogas. Paradoksalu, tačiau kvotos institucionalizavimas ir pratęstas atostogų laikotarpis ko gero prisidėjo prie to, kad abu vaiko tėvai nevienodai praleidžia laiko tėvystės ir motinystės atostogose. Vyrai, besinaudojantys teise į išimtinai tėvams įvestas atostogas, atitinka nustatytus „geros tėvystės“ standartus, ir jau tapo norma, kad likusioji atostogų dalis atitenka motinoms.

Tėvų pasirinkimas ir lyčių lygybė

Motinystės ir tėvystės atostogų institucionalizavimas 8-ajame dešimtmetyje tapo dviejų svarbių pokyčių priežastimi: buvo pailginta atostogų trukmė ir vyrai taip pat gavo teisę į atostogas, skirtas prižiūrėti kūdikį. Motinai ir tėvui suteikiama teisė atostogas pasidalyti savo nuožiūra. Paliekant tam tikrą atostogų laikotarpį vyrams, išplečiamos jų teisės rūpintis savo vaiku. Išskirtinai tėvui numatytas laikotarpis tapo labai populiarus: „tėčio dienomis“ plačiai naudojamasi Šiaurės šalyse, o dauguma Norvegijos vyrų naudojasi tėvo kvota.

Motinų ir tėvų pozicija lyties aspektu neutralių motinystės ir tėvystės atostogų atžvilgiu yra labai skirtinga. Išskyrus Švediją, kaip minėta anks-

čiau, kitose šalyse vyrai nedažnai naudojasi teise imti tėvystės atostogas, o, be to, ir retai renkasi ilgesnį atostogų periodą. Pagrindinė lyties aspektu neutralių motinystės ir tėvystės atostogų pasekmė – pailginta motinų dekomodifikacija ir mažamečių vaikų priežiūros familizacija, kuriai sąlygas sudaro motinos teikiama globa.

Švedijoje ir Danijoje, galbūt netgi labiau nei Norvegijoje, buvo manoma, kad jeigu motina naudojasi teise į motinystės ir tėvystės atostogas ir ilgą laiką nedirba, sumažėja jos galimybės darbo rinkoje, pavyzdžiui, karjeros galimybių ir pajamų požiūriu (apie Švediją žr., pvz., Bekkengen, 1996; Haas ir Hwang, 2000; apie Daniją – Rostgaard, Christoffersen ir Weise, 2000). Kita vertus, Ellingsæter ir Rønsen (1996) teigia, jog ilgai trunkančios motinystės ir tėvystės atostogos paskatino bei palengvino Norvegijos motinų dalyvavimą darbo rinkoje (taip pat žr. Rønsen ir Sundström, 1996, 1999). Nors nuomonės gali pasirodyti prieštaringos, iš tikrųjų jos atspindi skirtingus lyčių lygybės aspektus. Pirma, klausimas susijęs su vyrų ir moterų galimybėmis darbo rinkoje. Antra, klausimas parodo santykį su darbo rinka ir įsijungimą į ją po motinystės atostogų. Akcentuojami motinų ir tėvų profesinio užimtumo rodiklių skirtumai, o tai leidžia palyginti skirtingų kategorijų moterų dalyvavimą darbo rinkoje.

Lyginant motinystės ir tėvystės atostogų trukmės vidurkį aiškėja, kad Danijoje, Suomijoje, Norvegijoje ir Švedijoje motinos renkasi daug ilgesnes motinystės atostogas, palyginti su laikotarpiu, kurį tėvystės atostogoms skiria vyrai. Nors ir įvesta teisė dalytis motinystės ir tėvystės atostogomis, motina išlieka svarbiausia atostogų naudotoja, o pailgintų atostogų įvedimas dar labiau sustiprino šią situaciją. Jaunos moterys, kaip potencialios motinos ir atitinkamai ilgų atostogų naudotojos, darbdaviams gali būti mažiau patrauklios. Todėl šiai kategorijai priklausančios moterys gali atsidurti ne itin palankioje padėtyje dėl darbo pasiūlos, karjeros bei galimybių gauti daugiau pajamų.

Kita vertus, anot Ellingsæter ir Rønsen, tai, kad dalyvavimas darbo rinkoje iki vaiko gimimo yra išankstinė sąlyga, nulemianti motinos teisę į mokamas atostogas, gali skatinti motinas įsilieti į darbo rinką iki kūdikio gimimo ir grįžti į darbą po motinystės atostogų (taip pat žr. NOU, 1996:13). Rønsen ir Sundström (1996) tyrė Švedijos ir Norvegijos motinų grįžimą į darbą, gimus pirmajam vaikui 1968–1988 metais. Prieita prie išvados, kad moterys, kurios turėjo teisę į mokamas atostogas, daug dažniau nei kitos grįždavo į darbą. Tyrimo, atlikto Suomijoje, Norvegijoje ir Švedijoje, duo-

menimis, 1972–1992 metais gimus pirmajam ir antrajam vaikui, moterys, kurios turėjo teisę į mokamas atostogas, daug greičiau grįžo į darbą nei tos, kurios tokios teisės neturėjo (Rønsen ir Sundström, 1999). Tačiau pailginus atostogų laikotarpį skirtumas tarp šių dviejų grupių sumažėjo, o tai rodo, kad galimybė išeiti ilgesnių atostogų pailgina ir pasitraukimo iš darbo rinkos laikotarpį. Tai gali turėti neigiamos įtakos motinų karjerai ir uždarbio galimybėms (taip pat žr. Gupta ir Smith, 1999).

Negalima nepastebėti, kad lyčių atžvilgiu neutralios motinystės ir tėvystės atostogos siejamos su skirtingais ypatumais Danijos, Suomijos, Norvegijos ir Švedijos darbo rinkose, kuriose pasireiškia nemaža lyčių segregacija. Motinoms, dirbančioms darbo rinkos segmentuose, kur vyrauja moterys, pasirinkus ilgesnes atostogas gali ir nekilti didelių kliūčių grįžti į darbą po ilgesnės pertraukos. Kai kuriuose darbuose, kurie tradiciškai laikomi moteriškais ir kuriuose nėra didesnių karjeros galimybių*, dažniausiai neatsiranda trukdžių grįžti į darbą ar kilti karjeros laiptais, grįžus po ilgesnių motinystės atostogų. Tokią padėtį lemia kol kas tebeegzistuojanti darbo jėgos paklausa minėtuose darbo rinkos segmentuose. Tai pasakytina ne tik apie vadinamuosius žemos kvalifikacijos darbus, bet ir apie daugybę kitų, ypač viešojo sektoriaus darbo rinkoje, kur reikalingas profesinis pasirengimas, t. y. švietimo, sveikatos, socialinės gerovės ir socialinių paslaugų srityse. Šiam darbo rinkos segmentui priklauso, pvz., ikimokyklinio amžiaus vaikų auklėtojos, mokytojos, medicinos slaugytojos ir jų padėjėjos, kurių, beje, labai trūksta. Teigiama, kad profesinio užimtumo srityse, kuriose vyrauja moterys, palankiau žiūrima į ilgas motinystės atostogas, palyginti su sritimis, kuriose vyrauja vyrai. Daugelyje vadinamųjų vyriškų darbų, kuriuose nėra galimybių kilti karjeros laiptais, kiti veiksniai, kaip darbovietės organizacijoje pasireiškianti tėvystės atostogų rėmimo stoka ir kultūros įtaka, gali tapti kliūtimis, trukdančiomis vyrams išeiti ilgalaikių tėvystės atostogų.

Kadangi dažniausiai vyrų darbo užmokestis yra didesnis nei moterų, šeimos pajamos, matyt, sumažėja labiau, jeigu vyras išeina ilgalaikių tėvystės atostogų. Taigi namų ūkiui gali būti naudingiau, kai didžiąją motinystės ir tėvystės atostogų dalį pasiima motina. Tačiau tai nereiškia, kad ilgalaikėje perspektyvoje šis sprendimas yra labai palankus ir motinai. Jei-

* Pavyzdžiui, medicinos slaugytojos, turinčios aukštesnįjį išsilavinimą, karjeros galimybės yra ribotos. Ji daugiausia gali būti paskirta vyresniąja medicinos slaugytoja (vert. past.).

gu moterys ilgesniam laikotarpiui pasitraukia iš darbo rinkos, lyčių nelygybė, pasireiškianti įsidarbinimo galimybių atžvilgiu, veikiausiai nesumažės, o išėjimas ilgų atostogų gali turėti ilgalaikį neigiamą poveikį moters profesiniam užimtumui. Skirtumas tarp moterų, kurios į darbą grįžta palyginti anksti, ir tų, kurios grįžta vėliau, greičiausiai dar labiau padidės. Labai tikėtina, kad pasireikš poliarizacija tarp motinų, tėvų ir šeimų laiko, skiriamo darbui ir vaiko priežiūrai, atžvilgiu. Čia vertėtų pamąstyti apie seną problemą: ar ilgalaikėje perspektyvoje, gerinant moterų kaip motinų padėtį, gerėja jų kaip moterų pozicija.

Žinoma, nevienodas motinystės ir tėvystės atostogų tarp lyčių dalijimasis nepadeda sukurti lygių galimybių darbo rinkoje. Veikiau nevienodas motinystės ir tėvystės atostogų dalijimasis palaiko ir skatina lyčių segregaciją apmokamo bei neapmokamo darbo plotmėje, nors turėtų veikti priešingai. Kaip nustatyta kelių nacionalinių tyrimų metu, motinystės ir tėvystės atostogų, kaip lyčių lygybę skatinančios priemonės, reikšmę galima nesunkiai pervertinti. Čia vertėtų prisiminti, kad politikos reformos buvo įvestos anksčiau nei įvyko ryškūs tėvystės pokyčiai. Tai, kaip motinos ir tėvai dalijasi motinystės ir tėvystės atostogomis, laiko, skirto darbui ir vaiko priežiūrai, požiūriu neskatina lyčių lygybės įsigalėjimo. Savo ruožtu tai parodo, kad motinystės ir tėvystės atostogų kontekste vaiko priežiūra išimtinai tebėra siejama su motinos atliekama globa. Kadangi motinystės ir tėvystės atostogų schemos yra skirtingos, o padėtis nacionalinėse darbo rinkose taip pat nevienoda, reikia atsargiai daryti bendras išvadas. Būtina atlikti veiksnių, skatinančių ar stabdančių motinų ir tėvų naudojimąsi atostogomis, tyrimus nacionalinėse ir vidaus rinkose, jeigu norima įgyvendinti potencialias atostogų schemų galimybes. Nacionalinių rinkų tyrimai rodo, kad kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Nyderlanduose ir Švedijoje, padėtis skiriasi nuo vyraujančių tendencijų. Be to, galima teigti, jog motinystės ir tėvystės atostogų, kaip lyčių lygybę skatinančios priemonės, galimybės dar nepakankamai išnaudotos.

5 Nuo motinos uždarbio iki tėvų pasirinkimo: piniginės išmokos už vaiko priežiūrą

Vaiko priežiūros sąvokos plėtra ir socialinio pilietiškumo kontekste įvykusi motinos ir tėvo pareigos prižiūrėti vaikus transformacija į teisę gauti valstybės paramą vaiko priežiūrai įgavo įvairių formų. Šalia valstybės finansuojamų vaiko priežiūros paslaugų bei motinystės ir tėvystės atostogų schemų įvairovės kai kurios valstybės įteisino tėvų teisę gauti piniginės išmokas ikimokyklinio amžiaus vaikų priežiūrai. Pašalpų schemose atsispindi skirtingos mokėjimo už vaiko priežiūrą priežastys. Išmoka, pavyzdžiui, gali būti skiriama kaip priemonė, skatinanti tėvus prižiūrėti vaiką, arba kaip atlygis už vaiko priežiūrą. Kai kurie iš šių finansinės paramos būdų jau anksčiau buvo naudojami skirtingose nacionalinėse kampanijose, skirtose siekti atlygio motinai. Net jei ir traktuojama kaip lyties atžvilgiu neutrali priemonė, piniginė išmoka dažnai suprantama kaip pašalpa motinai arba užmokestis už vaiko priežiūrą, o tai vėlgi siejama su motinos globa. Taigi nestebina, jog išmoka dažnai suvokiama remianti tradicinę sampratą, kad motinos vieta yra namuose su vaikais. Piniginės išmokos įvardijamos kaip remiančios sampratą „abiejų tėvų pasirinkimas“, turint omenyje darbo ir vaiko priežiūros derinimo susitarimus. Naujausios pašalpų schemos labiau atitinka nuomonę, kad socialinės gerovės valstybė turėtų sudaryti sąlygas didesniam individualizavimui bei vartotojo pasirinkimui socialinės rūpybos organizavimo srityje. Kai kurios schemos gali įtraukti ir vaiko priežiūros paslaugų teikimo rinkos plėtrą.

Piniginės išmokos, kurių tikslas suteikti tėvams galimybę rinktis vaiko priežiūros būdą, kelia ir tam tikrų rūpesčių, pavyzdžiui, dėl privačios priežiūros kokybės kontrolės. Be to, pagal lytį diferencijuotas pašalpos naudojimas gali iškelti problemų dėl moters profesinio užimtumo galimybių. Juolab kad dabartinėse diskusijose apie pinigines išmokas neformaliems globėjams lieka neaptartas vienas dalykas, kurį reikėtų atidžiau panagrinėti, – tai ryšio tarp tokių išmokų ir vidutinio piliečių atlyginimo problema.

Pirmojoje šio skyriaus dalyje apžvelgiami kai kurie vaiko priežiūrai skirtų piniginių išmokų schemų Europoje skirtumai. Siekiama ne pateikti išsamią apžvalgą, bet veikiau iliustruoti motyvų bei priežasčių įvairovę kai kuriose socialinės gerovės valstybėse, kurios pašalpas už vaiko priežiūrą įtraukė į savo politikos paketus. Toliau pateikiama išsamesnė schemų, įteisintų Šiaurės šalyse 10-ajame dešimtmetyje, analizė. Ypatingas dėmesys skiriamas Suomijoje ir Norvegijoje galiojančioms schemoms. Paskutiniame skyrelyje grįžtama prie „abiejų tėvų pasirinkimo“ klausimo. Aptariama, kokias pasekmes susitarimams dėl vaiko priežiūros turi lyčių atžvilgiu neutrali vaiko globą reglamentuojanti reforma, numatanti vaiko priežiūrai skiriamų atostogų pratęsimo galimybes.

Piniginių išmokų skyrimas mažamečius vaikus auginantiems tėvams nėra naujas reiškinys paramos šeimai politikoje. Priešingai, *Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos* zonos šalyse vaiko pašalpos ir išmokos šeimai buvo mokamos gana seniai (bendrą piniginių išmokų mokėjimo apžvalgą pateikia Daly, 1997). Nepateikiama visų išmokų, kurias gali gauti abu tėvai, auginantys mažamečius vaikus, analizė, o susitelkiama ties tomis, kurios skirtos ikimokyklinio amžiaus vaikų priežiūrai paremti[1]. Pašalpos šeimai ir išmokos vaikui neanalizuojamos. Motinystės ir tėvystės mokamų atostogų schemos, kurios kai kuriais atžvilgiais panašios į vaiko priežiūros pašalpą, aptartos ketvirtajame skyriuje.

Vaiko priežiūros pašalpa

Europoje piniginių išmokų už vaiko priežiūrą įteisinimą lėmė skirtingi tikslai. Pagrindiniai siejami su šeimos ir darbo rinkos interesais (žr., pvz., MISSOC, 1999). Pavyzdžiui, piniginės pašalpos už vaiko priežiūrą gali būti įteisintos kaip lengvata tėvams, prižiūrintiems namuose vaiką. Įteisinimą gali nulemti ir nuostata, kad pašalpa leidžia tėvams prižiūrėti vaiką namuose, o tai geriausiai atitinka jo interesus. Pašalpa gali būti siekiama sumažinti motinų nedarbą. Tačiau pašalpos mokėjimą gali nulemti tiek su šeima, tiek su darbo rinka siejami veiksniai. Išmokos gali būti naudojamos kaip parama privatiems susitarimams dėl vaiko priežiūros ir kaip priemonė, skatinanti vaiko priežiūros susitarimų įvairovę, kadangi profesinio užimtumo srityje susitarimai tampa vis lankstesni (Mikkola, 1991; Fagnani, 1998). Piniginių išmokų schemos taip pat yra darbo rinkos priemonė, skatinanti darbo vietų kūrimo galimybę, plečiant privačios vaiko

priežiūros sferą, pavyzdžiui, bedarbiams siūlant užimtumo galimybes arba profesinį parengimą (žr., pvz., Fagnani, 1998; Andersen, Appeldorn ir Weise, 1996). Visai neseniai vaiko priežiūros pašalpa bandyta skatinti „abiejų tėvų pasirinkimą“ ir mažinti valstybės finansuojamų paslaugų poreikį.

Piniginių išmokų už vaiko priežiūrą įteisinimas – tai dar vienas pavyzdys, rodantis, kad vaiko priežiūra traktuojama kaip bendras valstybės ir tėvų rūpestis. Valstybė finansiškai remia kai kurias globos išlaidas, o atsakomybė už globos prieinamumą ir teikiamos globos kokybės kontrolė tenka tėvams. Toliau aptariamos schemos, kurios remia dvi vaiko priežiūros teikimo formas: tėvų atliekamą ir individualiai organizuotą ne tėvų atliekamą vaiko priežiūrą. Kai piniginę išmoką gauna dirbantys motina ir tėvas, kurie prižiūri vaiką, jų darbas dekomodifikuojamas, o vaiko priežiūra (re)familizuojama. Kai valstybėje naudojamos schemos, kuriose numatytos nedidelės piniginės išmokos, skiriamos už vaiko priežiūrą vienam iš tėvų, tokiu atveju veikiausiai vienareikšmiškai manoma, jog egzistuoja papildomas šeimos pajamų šaltinis arba yra pagrindinis šeimos maitintojas, nepretenduojantis į išmokas. Kai išmoka mokama dirbantiems tėvams, kurie individualiai organizuoja kitų atliekamą vaiko priežiūrą, tėvų darbas išlieka komodifikuotas, o vaiko priežiūra defamilizuojama ir tam tikra prasme paverčiama rinkos dalimi. Jeigu tėvai nedirba ir gauna pašalpą už vaiko priežiūrą, tėvų darbas komodifikuojamas, o vaiko priežiūra yra šeimos rūpestis. Galiojančios schemos parodo didžiulę lyčių segregaciją naudojimosi teise į vaiko priežiūros pašalpą ir pašalpos naudojimo plotmėje. Neatsižvelgiant į tai, ar pinigai skiriami sumokėti už individualiai organizuotą ne tėvų atliekamą vaiko priežiūrą, ar gaunami kaip parama tėvams, prižiūrintiems vaikus, vis tiek dažniausiai vaikus prižiūri moterys.

Europoje piniginės išmokos už vaiko priežiūrą dažniausiai skiriamos už ikimokyklinio amžiaus vaikų priežiūrą, tačiau gali būti ir tam tikrų apribojimų. Pavyzdžiui, išmoka skiriama tik šeimoms, auginančioms labai mažus vaikus, pavyzdžiui, iki 3 metų. Be amžiaus, egzistuoja ir kitokie teisės į išmokas atitikimo kriterijai, kurie įvairiose schemose skiriasi. Įstatymas gali numatyti arba nenumatyti išmokos, jei vaiką prižiūri tėvai (motina ir tėvas), arba gali būti reikalaujama abiejų tėvų tęstinio ekonominio aktyvumo (arba vieno iš tėvų, kaip būtų vienišos motinos arba vienišo tėvo atveju). Kai kuriose šalyse įstatymas numato, kad išmoka gali būti

skiriama tik sumokėti už privačią vaiko priežiūrą (pavyzdžiui, *Allocation de garde d'enfant á domicile* Prancūzijoje). Ir priešingai, sąlyga gauti pinigines išmokas gali būti tokia, kad ekonomiškai aktyvus tėvas ar motina negali grįžti į mokamą darbą visai darbo dienai – tokia padėtis buvo Vengrijoje 9-ajame dešimtmetyje. Suomijoje ir Norvegijoje teisė į vaiko priežiūros pašalpą nesiejama nei su profesiniu užimtumu, nei su tėvų atliekama globa. Tačiau nustatoma sąlyga, kad vaikas, už kurio priežiūrą mokama pašalpa, nesinaudotų valstybės finansuojamomis vaiko priežiūros paslaugomis[2]. Nors pašalpų schemų formos gali pasirodyti panašios, jos gali sukelti ir visiškai skirtingų padarinių, atsižvelgiant į nacionalinius politikos paketus, kurių dalimi šios schemos yra, bei į socialinę, politinę ir ekonominę padėtį. Taigi pašalpų schemas reikėtų vertinti nacionalinės šeimos, darbo rinkos ir socialinės politikos kontekste (žr., pvz., Ferge, 1978; Fagnani, 1998, 2000; Kamerman ir Kahn, 1991).

Kitame skyrelyje aptariami įvairių įteisintų arba svarstytų vaiko priežiūros pašalpų schemų panašumai ir skirtumai labai skirtingose socialinės gerovės valstybėse – Vengrijoje, Prancūzijoje ir Vokietijoje, nors nepateikiama tose šalyse galiojančių paramos šeimai politikos paketų apžvalga, išsamiau neanalizuojami naudojimosi teise į vaiko priežiūros pašalpą ir pašalpos naudojimo ypatumai.

Keletas Europos šalyse naudojamų pašalpų schemų

Tarp geriausiai žinomų Europos šalyse naudojamų vaiko priežiūros pašalpų schemų tikriausiai reikėtų paminėti 7-ajame ir 8-ajame dešimtmečiuose Rytų Europoje įvestas schemas, kurios buvo sukurtos kaip daugialypės politikos, orientuotos į motinas, vaikus ir šeimas, sudėtinė dalis. Vaiko priežiūros išmoka padėjo pasiekti keletą tikslų: motinai leido pratęsti įprastines motinystės ar motinystės ir tėvystės atostogas, neprarandant darbo vietos; šeima gavo papildomų pajamų, kol motina nedirba; visuomenei buvo naudinga tuo, kad pašalpos leido „absorbuoti" darbo jėgos perteklių. Finansiniu požiūriu išmoka kainavo mažiau nei kokybiškų valstybės finansuojamų vaiko priežiūros paslaugų teikimas. Tam tikra prasme tai buvo sumanyta kaip gimstamumą skatinanti priemonė. (Apie ankstyvąją Vengrijos paramos šeimai politiką žr., pvz., Ferge, 1978; Adamik, 1991; Slovakijos – Vergeiner, 1978; Lenkijos – Sokolowska, 1978). Vaiko priežiūros išmoka ir atostogos, įteisintos Vengrijoje, tapo politikos

modeliu, kuris ta pačia ar modifikuota forma imtas taikyti visoje Rytų Europoje (Kamerman ir Kahn, 1991). Teigiama, jog šis modelis inspiravo pašalpų schemą, įvestą Norvegijoje 10-ajame dešimtmetyje. Nuo 10-ojo dešimtmečio didžiulėje paramos šeimai politikos, įgyvendintos Rytų Europoje, įvairovėje (įskaitant išmokas vaiko priežiūrai) įvyko didelių pokyčių (UNICEF, 1997; Moss ir Deven, 2000a). Tolesnėje analizėje pateikiama Vengrijoje taikoma išmokų už vaiko priežiūrą pašalpų sistema, tačiau neaptariama paramos šeimai politika šiame regione.

Zsuzsa Ferge (1978) pateikia paramos šeimai politikos, vykdytos Vengrijoje po Antrojo pasaulinio karo, analizę. Joje teigiama, jog vaiko priežiūros pašalpos mažamečius vaikus auginančioms motinoms buvo vienas svarbesnių paramos šeimai šaltinių. Įteisinta 1967 metais, ši išmoka suteikė galimybę motinoms, iki vaiko gimimo dirbusioms mažiausiai vienerius metus (įskaitant ir studentes), pasirinkti, ar pasibaigus 20–25 savaičių visiškai apmokamoms nėštumo ir gimdymo atostogoms jas pratęsti ir likti namie, ar grįžti į darbą. Pašalpa mokama kas mėnesį, kol vaikui sukanka 3 metai. Be to, motinai išsaugoma darbo vieta ir su pensija siejamos teisės. 1977 metais ši išmoka prilygo maždaug pusei vidutinio atlyginimo dydžio, kurį uždirba motinos, auginančios vaikus iki 3 metų.

Išmokos populiarumą rodo tai, jog net 70 proc. motinų, turinčių teisę ją gauti, tuo pasinaudojo. Ferge išvardija nemažai teigiamų šio reiškinio aspektų: išmoką gavusios motinos teikė pirmenybę mažamečių vaikų priežiūrai namuose; sumažėjo vaiko priežiūros paslaugų paklausa, taigi paslaugų patiems mažiausiems stygius nebuvo labai jaučiamas. Vaiko priežiūrai skiriama pašalpa papildė šeimos biudžetą tuo metu, kai motina nedirbo apmokamo darbo. Be to, Vengrijoje ši išmoka buvo suvokiama kaip gimstamumą skatinančios politikos dalis. Ferge išreiškia apgailestavimą dėl to, kad pašalpa paskatino tradicinių „stereotipų, susijusių su moters vaidmeniu ir pareigomis“, sugrąžinimą (p. 76). Tačiau autorė numatė, kad pašalpą ir atostogas galima paversti abiejų tėvų teise, o tai leidžia tikėtis didelių pokyčių vaiko priežiūros organizavime. Atsakydama į Vakarų moterų emancipacijos šalininkų nepritarimą vaiko priežiūros pašalpai, Ferge teigė, kad aukštos kokybės vaiko priežiūros paslaugų stygius faktiškai nepaliko motinoms didelio pasirinkimo. Ferge buvo visiškai teisi sakydama, jog ši problema būdinga ne tik Vengrijai. Su ja susidūrė ir dirbančios Vakarų regiono valstybių motinos. Kadangi vaiko priežiūros pašalpa garantavo darbo vietos išsaugojimą ir buvo atitinkama finansinė pa-

rama, autorė mano, kad pašalpa yra geresnis pasirinkimas negu (laikinas) profesinės veiklos nutraukimas arba grįžimas į darbą ir bandymas naudotis vos patenkinamos kokybės vaiko priežiūros paslaugomis. Ferge tvirtai įsitikinusi, jog:

> kol visuomenė bando už namų ribų sukurti aukštos kokybės vaiko priežiūros paslaugas, kurios būtų prieinamos praktiškai visiems atitinkamo amžiaus vaikams, vaiko priežiūros pašalpa, teikiama kaip abiejų tėvų teisė, garantuojant darbo vietos išsaugojimą ir kitas socialines garantijas, yra geresnis būdas, leidžiantis derinti prieštaringus tikslus, negu kitos moterims siūlomos alternatyvos (Ferge, 1978, p. 77).

10-ojo dešimtmečio pradžioje Maria Adamik (1991) išanalizavo vėlesnės Vengrijos politikos, orientuotos į motinas, vaikus ir šeimas, raidą (šiame skyriuje svarstomas tik vaiko priežiūros pašalpų klausimas). 1982 metais teisė gauti vaiko priežiūros pašalpą suteikta abiem tėvams, tačiau vyrams tai nebuvo labai aktualu. Nors šią išmoką galėjo gauti dauguma tėvų, vis dėlto ji nebuvo skiriama neturintiems jokio darbo stažo. 1985-aisiais šalia jau mokamos nustatyto pastovaus dydžio pašalpos (žr. aukščiau) įvesta papildoma nuo atlyginimo dydžio priklausanti išmoka. Ekonominiu požiūriu ši pašalpa buvo geresnis pasirinkimas. 9-ajame dešimtmetyje reali nustatyto pastovaus dydžio pašalpos vertė sumažėjo, o 1987 metais smuktelėjo iki 24 proc. nacionalinio darbo užmokesčio vidurkio.

Palyginti su pašalpa už vaiko priežiūrą, teisė gauti piniginę išmoką buvo labiau ribojama, nes reikalauta ilgesnio dalyvavimo darbo rinkoje iki gimstant vaikui. Piniginė išmoka buvo mokama trumpesnį laikotarpį, tačiau galėjo būti derinama su nustatyto pastovaus dydžio pašalpa, kol vaikui sukanka 3 metai (Adamik, 1991). 1986 metais išmokos ir pašalpos buvo labai paplitusios. Maždaug pusė motinų, turinčių teisę į šias išmokas ir pašalpas, likdavo namie visą įstatymo numatytą laikotarpį, t. y. kol vaikui sukakdavo 3 metai. Adamik ne taip teigiamai kaip Ferge vertina pašalpas. Adamik netgi kalba apie „pašalpų už vaiko priežiūrą neurozę“. Ši būsena dažna tarp motinų, kurios, likusios namie su vaiku, patiria tam tikrą izoliaciją. Autorė teigia, kad „neurozė“ neturėtų būti siejama su pašalpa, o su šeimos ir socialinių santykių pobūdžiu.

Adamik tyrimas atliktas tuo metu, kai vyko spartūs politiniai ir socialiniai pokyčiai, lydimi sudėtingų ekonomikos ir restruktūrizacijos procesų bei didžiulio persiorientavimo darbo rinkoje. Šių įvykių fone buvo

vykdoma šeimos ir socialinė politika ne tik Vengrijoje, bet ir kitose Rytų Europos šalyse. Tuo metu piniginės išmokos šeimoms, auginančioms mažamečius vaikus, buvo svarus indėlis į šeimos biudžetą ir dažnai apsaugodavo vaikus nuo skurdo, kaip ir vaiko priežiūros paslaugos, kurios padėjo motinoms derinti darbo ir šeimos funkcijas (Eberhardt, 1991). UNICEF (1997) ataskaitoje apibendrinti kai kurie pokyčiai, įvykę iki 10-ojo dešimtmečio vidurio, kai senoji sistema buvo restruktūrizuota ir iš esmės sugriauta. Teigiama, jog galimybę vaikus iki 3 metų leisti į vaiko priežiūros įstaigas ėmė keisti motinystės ir tėvystės atostogos. Ataskaitoje pažymima, jog atostogų schemos buvo derinamos su pašalpomis, „kurios dažniausiai sudaro tik nedidelę buvusio uždarbio dalį, o tai didina jaunų šeimų skurdo riziką“ (UNICEF, 1997, p. 97).

Šeimos politikos reformų, įteisintų Prancūzijos šeimos teisėje 1994 metais, analizė atskleidžia visai kitokio pobūdžio ypatumus, siejamus su piniginėmis išmokomis už vaiko priežiūrą. Tyrime akcentuojama, kad piniginės išmokos skatina profesinį užimtumą. Jeanne Fagnani (1998) parodo, kaip kai kurių piniginių išmokų už vaiko priežiūrą formų ir mokesčių lengvatų skyrimas skatina darbo vietų kūrimą privačios vaiko priežiūros sektoriuje, o tuo tarpu kitos piniginės išmokos gali skatinti moterų (laikiną) pasitraukimą iš darbo rinkos. Abiem atvejais reformos skatina bedarbių skaičiaus mažėjimą. Autorė pateikia tris nuostatas, atspindinčias skirtingus piniginių išmokų skyrimo motyvus. Dvi iš jų skatina ekonomiškai aktyvius tėvus ir motinas tęsti profesinį užimtumą, remiant vaiko auklės įdarbinimą; trečioji skatina motinas, kurios susilaukia antrojo vaiko, nutraukti profesinę veiklą. Tokiu atveju siūlomos pailgintos mokamos motinystės ir tėvystės atostogos (taip pat žr. Fagnani, 2000 ir 4 skyrių). Nuo 1994 metų Prancūzijoje ekonomiškai aktyviems tėvams, kurie savo vaikų iki 6 metų priežiūrai namuose samdo auklę, skiriama išmoka (pranc. *Allocation de garde d'enfant á domicile*). Be to, tokiai vaiko priežiūros formai taikoma padidinta mokesčių lengvata. Kitokia piniginė išmoka (pranc. *Aide á la famille pour l'emploi d'une assistante maternelle agrée*) mokama dirbantiems tėvams, kurie vieno ar daugiau vaikų iki 6 metų priežiūrai samdo duomenų banke užsiregistravusią profesionalią auklę. Apibendrinant galima pasakyti, kad didelę išlaidų už tokią vaiko priežiūrą dalį prisiima valstybė, o pasinaudojusiųjų tokia parama 1993–1997 metais skaičius išaugo. Nedarbo mažinimas išlieka svarbus „slaptas“ šių (ir kitų) šeimos politikos reformų tikslas, tei-

gia Fagnani (1998, p. 309). Ji taip pat pabrėžia, kad minėtomis valstybės paramos vaiko priežiūrai formomis dažniau naudojasi pasiturinčios šeimos ir motinos, kurios nutraukia profesinę veiklą tik trumpam laikui arba visai nenutraukia. Trečioji priemonė (trumpai aptarta 4 skyriuje) *allocation parentale d'education* – tai fiksuoto dydžio išmoka, mokama gimus antrajam ir paskesniems vaikams, su sąlyga, kad vienas tėvų laikinai nutrauks profesinę veiklą. Ta teise dažniausiai naudojasi moterys iš mažas pajamas gaunančių šeimų. Šios politikos reformos gali tapti vienu veiksnių, didinančių poliarizaciją tarp mažas ir dideles pajamas gaunančių šeimų, mano Fagnani.

Vokietijoje visos šeimos, auginančios vaikus iki 2 metų, turi teisę gauti vaiko auginimo pašalpą (vok. *Erziehungsgeld*), kuri priklauso nuo išmokų, mokamų ryšium su motinystės ir tėvystės atostogomis. Ši pašalpa nepriklauso nuo to, ar motina ir tėvas dirbo iki vaiko gimimo ir ar jie buvo išėję motinystės ir tėvystės atostogų. Pašalpos dydį nulemia šeimos pajamos (Pettinger, 2000; MISSOC, 1999).

Vokietijos socialiniai analitikai pasiūlė mokėti atlyginimą už vaiko priežiūrą. Kaip atramos tašku remdamiesi idėja, kad apmokamas darbas ir vaiko priežiūra yra vienodos vertės darbai, Leipert ir Opielka (1999) teigia, jog auginantys(-čios) vaikus turėtų būti apsaugoti nuo skurdo, taigi už vaiko priežiūrą turi būti mokamos piniginės išmokos. „Vienoda apmokamo darbo ir vaiko priežiūros vertė turėtų būti išreiškiama nauju socialiniu kontraktu“ (Leipert ir Opielka, 1999, p. 13)[3]. Atlyginimas taip pat galėtų padėti mažinti konkurenciją darbo rinkoje ir tapti nepriklausomų pajamų šaltiniu nedirbantiems tėvams. Pažymima, kad atlyginimas turėtų būti įvestas palaipsniui, pirmiausia orientuojantis į šeimas, auginančias vaikus iki 3 metų, vėliau įtraukiant ir vaikus iki 7 metų, o galiausiai apimant amžiaus grupę nuo 0 iki 18 metų. Šiame projekte numatoma ir vaiko priežiūrą atliekančiųjų socialinė apsauga. Nors teigiama, kad toks projektas būtų naudingas tiek tėvams, tiek motinoms, abejojama, kad Vokietijoje vyrai aktyviai naudosis tokia teise, kadangi tai reikštų, jog nebeliktų lyties aspektu diferencijuoto gana didelio atotrūkio tarp motinų ir tėvų užimtumo (žr. 3 skyrių). Dabartinėje situacijoje toks siūlymas praktiškai reiškia atlyginimą motinai arba kažką panašaus į „piliečio(-ės) atlyginimą“, mokamą vaiką auginančiai motinai. Reikėtų atlikti išsamesnę analizę, kad būtų pasiekta didesnė lygybė tarp mokamo darbo ir mokamos vaiko priežiūros.

Situacija Šiaurės šalyse

Nuo 8-ojo dešimtmečio Šiaurės šalyse politikos reformos, kuriomis siekta palengvinti profesines veiklos ir šeimos funkcijų derinimą, buvo labai veikiamos dviejų atskirų, tačiau susijusių krypčių: kintančio lyčių santykio profesinio užimtumo srityje ir įsivyravusios lyčių lygybės skatinimo politikos. Įstatymai, remiantys lyčių lygybę darbo rinkoje, buvo priimti visose Šiaurės regiono šalyse. Moterų problemos atsidūrė politinės dienotvarkės sąrašo viršuje. Šiaurės šalių moterys atkakliai siekė įsijungti į politinio elito gretas. Nuo 8-ojo dešimtmečio buvo įrodinėjama, kad profesinės veiklos ir šeimos įsipareigojimų derinimo palengvinimas tiek moterims, tiek vyrams geriausiai atitiktų motinų, tėvų ir vaikų interesus. „Lyčių lygybės“ sąvoka išplėtota įtraukiant lygesnį pasiskirstymą neapmokamu darbu ir vaiko priežiūra, o su vaiko priežiūra siejamos abiejų tėvų teisės padidintos. Ypač svarbus pokytis įvyko, kai vyrų teisės į vaiko priežiūrą buvo įtrauktos į motinystės ir tėvystės atostogų schemas (žr. 4 skyrių). Šiame politiniame kontekste piniginės išmokos mokėjimas už vaiko priežiūrą buvo suvokiamas kaip kontraversiškas lyčių lygybės bei motinų profesinio užimtumo požiūriu.

Nepaisant Skandinavijos šalių reprodukcinės politikos panašumų, politinės partijos Suomijoje, Norvegijoje ir Švedijoje pasirinko skirtingas politikos kryptis tėvų, auginančių mažamečius vaikus, atžvilgiu. Pastaraisiais dešimtmečiais socialdemokratai ir kitos kairiosios partijos vieningai pasisako už besąlygišką moterų teisę į ekonominę nepriklausomybę ir vaikų teisę gauti valstybės finansuojamas priežiūros paslaugas. Remdamos savo konceptualią poziciją, šios partijos pasisakė už valstybės finansuojamų vaiko priežiūros paslaugų teikimą bei mokamas abiejų tėvų atostogas, o centro ir dešiniosios partijos – už tiesioginių finansinių subsidijų didinimą šeimoms, auginančioms mažamečius vaikus. Tuo buvo siekiama dviejų tikslų – sudaryti tėvams sąlygas pasirinkti ir paskatinti abu tėvus prižiūrėti vaiką namuose.

Dvi politikos naujovės, įvestos 10-ajame dešimtmetyje, – tėčio atostogos ir piniginė išmoka už vaiko priežiūrą – parodo skirtingų ideologijų bei politinių partijų požiūrių į abiejų tėvų profesinį užimtumą ir vaiko priežiūrą „susiliejimą“ arba „persipynimą“ nacionaliniuose politikos paketuose. Reformos taip pat atskleidžia įvairias „lygybės“ sampratos reikšmes arba skirtingas teisingumo paskirstymo tarp lyčių dimensijas. Kai-

riosios partijos pasisakė už vaiko priežiūros paslaugas ir išmokas, taip siekiant didesnio lyčių lygiateisiškumo. Tuo tarpu centro ir dešiniosios partijos propaguoja vienodą paramą visoms šeimoms, auginančioms mažamečius vaikus, neatsižvelgiant į tai, kokia vaiko priežiūros forma pasirenkama.

Suomijoje vaiko priežiūros atostogos (suom. *hoitopavaa*) ir namų priežiūros pašalpa (suom. *hemvårdsstöd*) pradėtos įvedinėti palaipsniui nuo 1985 metų, o nuo 1990-ųjų įsigaliojo visoms šeimoms, auginančioms vaikus iki 3 metų. Agrarinė centro partija ypatingai rėmė šias paramos šeimai formas (Mikkola, 1991). Kaip remti vaiko priežiūrą, kokias formas ši parama turėtų įgauti ir kas iš to turės naudos – tai buvo aktualūs socialinės paramos šeimai politikos klausimai Švedijoje 9-ojo dešimtmečio pabaigoje, kai buvo plačiai aptarinėjamas išmokų už vaiko priežiūrą įteisinimo klausimas (Bay, 1988). Centro-konservatyvioji vyriausybė 1994 metais šią teisę įteisino, tačiau įstatymas galiojo gana trumpai. Socialdemokratai (ypač partijos moterys) šioje schemoje įžvelgė pavojų valstybės finansuojamoms vaiko priežiūros įstaigoms, todėl pasipriešino reformai. Taigi 1995-aisiais, socialdemokratams grįžus į valdžią, ši teisė panaikinta. Norvegijoje piniginė vaiko priežiūros pašalpa (norv. *kontantstøtte*) įvesta 1997 metais, pasiūlius centro mažumos koalicinei vyriausybei, ir patvirtinta palaikant dešiniosioms partijoms (Leira, 1998). Socialdemokratai – vėlgi moterų iniciatyva – pasipriešino reformai. Leiboristų partija, grįžusi į valdžią 2000-ųjų pavasarį ir parlamente svarstant šį klausimą sudaranti mažumą, pažadėjo jo nenagrinėti bent iki 2001 metų rinkimų.

Siekiant aiškiau nušviesti kai kurių piniginių išmokų politinį kontekstą ir „logiką“, reikėtų panagrinėti schemas, patvirtintas Suomijoje ir Norvegijoje. Abiem šalims būdinga maternalistinio (motiniškojo) mąstymo įtaka, pirmenybę teikiant vaiko priežiūrai namuose ir tradicinėms šeimos vertybėms. Prie pastarųjų vėliau prijungta idėja apie „abiejų tėvų pasirinkimą“. Minėtose šalyse piniginių pašalpų schemos sukurtos kaip alternatyva valstybės finansuojamoms vaiko priežiūros paslaugoms; taigi teisė pasinaudoti šia schema priklauso nuo to, ar neteikiamos valstybės finansuojamos vaiko priežiūros paslaugos. Kitaip nei mokamos motinystės ir tėvystės atostogų schemos, kuriose paprastai numatoma, jog vienas iš tėvų, kuris pasinaudoja teise į šias atostogas, bus pagrindinis vaiko globėjas. Mokant pašalpas netaikoma išlyga, kad pašalpos gavėjas turi prižiūrėti vaiką.

Kova su nedarbu nebuvo svarbus veiksnys tuo metu, kai piniginės išmokos buvo įteisintos Suomijoje ir Norvegijoje; priešingai, motinų dalyvavimo darbo rinkoje rodikliai tuo metu buvo aukšti. Netrukus po to, kai buvo įteisinta namų priežiūros pašalpa, Suomijoje labai padidėjo nedarbas, kuris ko gero turėjo įtakos išmokos populiarumui. Norvegijoje tuo metu, kai buvo įteisinta išmoka, kai kuriuose darbo rinkos segmentuose trūko darbo jėgos. Susirūpinta, kad piniginė pašalpa gali pabloginti užimtumo problemas vadinamųjų moteriškų darbų sektoriuje, t. y. sveikatos, ugdymo ir socialinio aprūpinimo paslaugų srityse. Kaip ten bebūtų, šia paramos šeimai politikos reforma nebuvo ketinama spręsti darbo jėgos trūkumo problemas. Dėl šios ir daugelio kitų priežasčių nėra lengva palyginti, kaip Suomijoje ir Norvegijoje naudojamasi piniginėmis išmokomis. Reikia išsamesnės analizės, kuri ir bus pateikiama kituose skyreliuose.

Suomija

Tarp geriausiai žinomų Šiaurės šalių piniginių išmokų schemų – teisė į priežiūros atostogas ir namų priežiūros pašalpa, įteisintos Suomijoje. Pasak vieno analitiko, tai buvo svarbiausia šeimos politikos reforma, apie kurią diskutuota 8-ojo dešimtmečio viduryje (Lindgren, 1978) ir kuri subrendo per ilgą laiką. Lindgren pastebi šios reformos maternalistines ištakas, sukėlusias polemiką 6-ajame ir 7-ajame dešimtmečiais, kai Suomijoje buvo bandoma institucionalizuoti „motinos atlyginimą“. Šia priemone buvo siekiama skatinti motinas prižiūrėti vaikus namuose. Buvo manoma, kad reforma turi privalumų ir ugdymo, ir ekonominiu požiūriu. Motinos globa buvo vertinama ir suvokiama kaip labiausiai atitinkanti vaiko interesus. Be to, pašalpoms buvo skiriama mažiau pinigų, nei vaiko priežiūros dienos centrų finansavimui. Remiant motinos atlyginimo, o vėliau ir namų priežiūros pašalpos klausimus, buvo siekiama atlyginti motinoms, prižiūrinčioms vaikus namuose, už iki tol neapmokamą darbą. Pasisakyta už teisingą paskirstymą, t. y. buvo teigiama, kad valstybė turėtų remti visų vaikų priežiūrą, o ne tik rūpintis tais, kurie lanko valstybės finansuojamas vaiko priežiūros įstaigas (Lindgren, 1978, p. 290, 291).

Du svarbūs komitetai pasisakė už „motinos atlyginimą“: Šeimos rūpesčių suvienodinimo komitetas (angl. *Committee of Equalisation of Family Burdens*) 1966 metais siūlė motinos atlyginimą mokėti visoms motinoms, auginančioms mažamečius vaikus, su sąlyga, kad motina nedirbs

apmokamo darbo. Vėliau Vaiko priežiūros dienos centrų komitetas (angl. *Committee on Children's Day-care*), paskirtas centro-dešiniųjų koalicinės vyriausybės, gynė dvilypį požiūrį: motinos atlyginimo institucionalizavimą ir valstybės finansuojamų vaiko priežiūros dienos centrų plėtrą. 1973 metais priimtas nutarimas dėl vaiko priežiūros dienos centrų (angl. *Day-care for Children Act*), kurį pasiūlė socialdemokratų vyriausybė, rėmė paslaugų teikimo plėtrą, bet ne motinos atlyginimą. Tačiau netrukus buvo sudarytas naujas komitetas, kuris, be kitų klausimų, turėjo svarstyti ir motinos atlyginimo klausimą, siekiant paremti motinų mažamečiams vaikams teikiamą globą. Šis komitetas rekomendavo piniginę išmoką už vaikų, kuriems dar nesukakę treji, priežiūrą. 1976 metais Socialinių ir sveikatos reikalų ministerija nutarė vykdyti trejus metus truksiantį eksperimentą, kurio metu kai kuriuose vietos valdžios segmentuose būtų skatinamas piniginių išmokų už vaiko priežiūrą mokėjimas (Lindgren, 1978).

Skyriuje „Suomija: remiant tėvų pasirinkimą" (angl. *Finland: Supporting parental choice*) Mikkola (1991) aptaria Suomijos dvejopą politiką. Ji vertinama kaip strategija, kuri, galima sakyti, atlieka tarpininko vaidmenį arba rodo kompromisą tarp politinių partijų propaguojamų skirtingų šeimos ideologijų ir motinystės modelių. Politika sujungia įvairių partijų interesus: kairiųjų, kurios 8-ajame ir 9-ajame dešimtmečiais rėmė viešųjų paslaugų teikimą, ir centro bei dešiniųjų, pasisakiusių už priežiūrą namuose ir privačius susitarimus dėl vaiko priežiūros.

Nuo 1990-ųjų visos Suomijos šeimos turi besąlygišką teisę į valstybės paramą vaiko iki 3 metų priežiūrai. Egzistavo dvi galimos alternatyvios paramos formos: vieta valstybės finansuojamame vaiko priežiūros dienos centre arba piniginė išmoka – namų priežiūros pašalpa, remianti vaiko priežiūrą namuose. Kai baigiasi nėštumo ir gimdymo (motinystės), tėvystės bei motinystės ir tėvystės atostogos, motinos ir tėvai gali tęsti atostogas, kol vaikui sukanka treji. Atostogų metu mokama namų priežiūros pašalpa su sąlyga, kad vaikas, kurio vardu prašoma pašalpos, nelanko valstybės finansuojamo vaiko priežiūros dienos centro. Šios atostogos ir išmoka nepriklauso nuo buvusio tėvų dalyvavimo darbo rinkoje. Nors dirbantiems tėvams motinystės ir tėvystės atostogos reiškia ilgą profesinės veiklos nutraukimą, darbo vieta tuo metu išsaugoma. Piniginė išmoka – tai apmokestinamos pajamos, kurias sudaro bazinė fiksuota dalis, nuo vaikų skaičiaus priklausanti išmoka ir nuo pajamų priklausantis priedas. Dirbantys tėvai turi teisę į dalines atostogas ir išmokas,

jei prieš tai jie dirbo (Mikkola, 1991). Be to, vietos valdžia gali skirti papildomas išmokas. Taigi ekonominiu požiūriu namų priežiūros pašalpa buvo patrauklesnė, negu naudojimasis valstybės finansuojamų vaiko priežiūros įstaigų paslaugomis.

Namų priežiūros pašalpa greitai išpopuliarėjo. 1994 metais beveik 80 proc. šeimų, kurių vaikai priklausė įstatymo numatytai amžiaus grupei, kreipėsi dėl pašalpos. Motinos buvo pagrindinės išmokos gavėjos. Pasirinkta motinystės ir tėvystės atostogų trukmė įvairi. Daugumos atostogos tęsėsi trumpesnį laikotarpį, pvz., kol vaikui sukako 12–18 mėnesių, o 15 proc. išnaudojo visą įstatymu numatytą laikotarpį, t. y. kol vaikui sukako treji (Rostgaard ir Fridberg, 1998, p. 249).

Namų priežiūros pašalpos esmė išlieka ta pati, tačiau išmokos dydis 10-ajame dešimtmetyje kito keletą kartų, o pasinaudota šia išmoka nevienodai. Nuo 10-ojo dešimtmečio vidurio išmoka gali būti mokama vyresniems ikimokyklinio amžiaus vaikams tose šeimose, kurios gauna pašalpą vaikų iki 3 metų amžiaus priežiūrai. Šeimos gali gauti atskirą individualią pašalpą, kurią gali skirti užmokesčiui už individualiai organizuotą vaiko priežiūrą, tačiau su sąlyga, kad šeima negauna namų priežiūros pašalpos ir vaikas nelanko valstybės finansuojamos vaiko priežiūros įstaigos (Suomija, 2000). Pasak Simonen ir Kovelainen (1998), įstatymų pokyčiai rodo, jog Suomijoje pastebimos tendencijos, liudijančios, kad daugėja į rinką orientuotų vaiko priežiūros įstaigų.

Abu tėvai namų priežiūros pašalpą ima pirmiausia norėdami prižiūrėti vaiką namuose. Daugiau kaip devynios iš dešimties išmokų gavėjų yra moterys ir dažniausiai iš šeimų, gaunančių mažas pajamas, taip pat motinos, kurių išsimokslinimo lygis santykinai žemas (Suomija, 2000). 1998 metų pabaigoje namų priežiūros pašalpa išmokėta 43 proc. Suomijos vaikų, kuriems nesukakę treji, o individualias vaiko priežiūros išmokas gavo 2 proc. suomių. Vienas iš keturių vaikų lankė municipalines vaiko priežiūros įstaigas, o vienas iš keturių buvo prižiūrimas tėvų, kurie gavo tėvams (motinoms ir tėvams) mokamas pašalpas (Suomija, 2000, 5 pav., p. 26).

Sparčiai augantis nedarbo lygis tarp moterų ir vyrų 10-ojo dešimtmečio pradžioje ko gero turėjo įtakos namų priežiūros pašalpos populiarumui. Tam tikrą laikotarpį buvo galima vienam iš tėvų gauti ir išmoką už vaiko priežiūrą, ir bedarbio pašalpą. Taigi, pastebi Simonen ir Kovelainen (1998), kai kuriems bedarbiams tėvams ekonomiškai labiau apsimokėjo

gauti šias dvi pinigines išmokas, negu dirbti mažai apmokamą darbą. Tokiais atvejais, pasak skandinaviškojo posakio, „dirbti neapsimokėjo“. Siekiant pakeisti šią nuomonę, išmokų sistema buvo restruktūrizuota.

Suomijos socialinės politikos analitikai apsvarstė įvairius namų priežiūros pašalpos aspektus. Buvo tirta jos įtaka „tėvų pasirinkimui“, moterų dalyvavimui darbo rinkoje, pasekmės skirtingų lyčių atžvilgiu. Pavyzdžiui, Jorma Sipilä (1995) iškėlė klausimą, ar tėvų teisė prižiūrėti vaiką namuose neprieštarauja vaiko teisei lankyti gerą vaiko priežiūros įstaigą. Keliuose tyrimuos akcentuojama nemaža lyčių segregacija vaiko priežiūros plotmėje, t. y. akivaizdus motinų, gaunančių namų priežiūros pašalpą, vyravimas (pvz., Sipilä, 1995; Salmi ir Lammi-Taskula, 2000). Ar tai susiję su motinų noru pasitraukti iš profesinės veiklos tam, kad galėtų prižiūrėti vaiką, ar su skirtingomis tėvų ir motinų užimtumo galimybėmis, ar su abiem šiais dalykais – sunku vertinti.

Suomiškosios schemos analizėje Sipilä ir Korpinen (1998) aptaria išmokų už vaiko priežiūrą įtaką motinų dalyvavimui darbo rinkoje ir pastebi laikiną motinų, dirbančių visą darbo dieną, skaičiaus mažėjimą. Šiame darbe taip pat pažymėta, jog tyrimas atskleidė „įdomų faktą, kad labai dosnios piniginės išmokos gali pakeisti tradicinį skandinaviškąjį apmokamos darbuotojos ir motinos derinimo modelį“ (Sipilä ir Korpinen, 1998, p. 276). Galbūt ir gali pasirodyti perdėta, teigia Salmi ir Lammi-Taskula (2000), tačiau lyg ir nėra pagrindo manyti, kad Suomijos moterys palaipsniui tampa namų šeimininkėmis. Remiantis duomenimis apie išmokėtų namų priežiūros pašalpų skaičių ir jos gavimo trukmės analize, minėtame darbe prieinama prie išvados, jog piniginė išmoka imama nevienodai: viena grupė motinų išmoką ima trumpam laikotarpiui, o kita grupė – visą įstatymo numatytą laiką. Dažnai išmoka imama ilgesnį laikotarpį dėl darbo stokos. Tačiau pažymima, kad moterų pasitraukimas iš darbo rinkos ilgesniam laikotarpiui kelia grėsmę lyčių lygybei ir skatina lyčių aspektu diferencijuotą veiklos pasiskirstymą.

Suomijoje gauti duomenys rodo motinų, auginančių vaikus iki 3 metų, aktyvumo darbo rinkoje per 1985–1996 metus sumažėjimą (Salmi ir Lammi-Taskula, 2000, 2.15 a ir b lentelės). Vyresnių vaikų motinų aktyvumo darbo rinkoje lygis per minėtą laikotarpį išliko aukštas. Taigi šeimoms, kurių vaikai pagal amžių gali gauti namų priežiūros pašalpą, ši išmoka, Sipilä ir Korpinen teigimu, tam tikram laikui, atrodytų, paskatino motinas šeimininkauti namuose, nors tai trunka kartais ir neilgai.

Namų priežiūros pašalpos analizė parodo keletą įdomių faktų, pvz., galimą abiejų tėvų ir vaikų teisių konfliktą; lyties aspektu diferencijuotas pasekmes, kurias sukelia neutralios lyčių teisės; skirtingą tėvų ir motinų požiūrį į apmokamo darbo bei vaiko priežiūros derinimą ir įvairias motinų motinystės sampratas.

Kaip rodo naudojimasis formaliai neutralia namų priežiūros pašalpa ir kiti duomenys, ši išmoka lyg ir skirta motinoms, nors tai nėra „motinos atlyginimas“, kaip tai buvo įvardijama 6-ajame ir 7-ajame dešimtmečiais. Suomijoje taip pat įtvirtinta tėvų (motinos ir tėvo) socialinė teisė pasirinkti ar vaiko priežiūros paslaugas, ar išmokas už vaiko priežiūrą (žr. 3 skyrių). Naudojant tokią strategiją, Suomijos vaiko priežiūros politikams pavyko visoms šeimoms sukurti platesnes vaiko priežiūros pasirinkimo galimybes. Šitaip palengvinami įvairūs darbo ir šeimos derinimo būdai (netgi tais atvejais, kai nedarbas varžo darbo pasirinkimą). Pasiryžimas tėvams suteikti realią galimybę pasirinkti vaiko priežiūros formą yra vienas esminių skirtumų tarp vaiko priežiūros schemų, galiojančių Suomijoje ir Norvegijoje.

Norvegija

10-ajame dešimtmetyje Norvegijoje socialinės gerovės valstybės kišimasis į darbo ir šeimos derinimo problemą įgavo naujų formų. Leiboristų partijos vyriausybė 10-ojo dešimtmečio viduryje turėjo tikslą iki 2000 metų priimti į vaiko priežiūros dienos centrus visus vaikus, kurių tėvai to pageidavo. Atitinkamai vaiko priežiūros dienos centruose buvo skatinamas naujų vietų kūrimas. Gimus vaikui, mokamų atostogų laikotarpis buvo pailgintas, o „tėčio kvota“ sustiprino tėvo teises į mažamečio vaiko globą (žr. 4 skyrių). Naujausia politikos priemonė, papildžiusi „vaiko priežiūros politikos paketą“, remiant centro ir dešiniųjų partijoms, yra piniginė išmoka už vaiko priežiūrą. Jau nuo XX a. pirmųjų dešimtmečių buvo svarstomas įvairių išmokų už vaiko priežiūrą įteisinimas. Siūlymas įvesti „motinos atlyginimą“ labiausiai sietinas su žinomos feministės Katti Anker Møler darbu. Agitavusi už „motinystės išlaisvinimą“ ir už „savanorišką motinystę“, ji išgarsėjo kaip kovotoja už moterų teises į kontracepciją ir abortą, tai nelaikant nusikaltimu. Be to, ji siekė, kad motinų darbas auginant ir auklėjant vaikus būtų vertinamas. Taigi Møler pasisakė už visų motinų teisę gauti individualias pajamas, kurios nepriklausytų nuo

sutuoktinio pajamų (jei tokios pajamos gaunamos), ir už motinos atlyginimo institucionalizavimą (Blom, 1991; Seip ir Ibsen, 1991). 3-iajame ir 4-ajame dešimtmečiais politinėse diskusijose apie ekonominę vaikus auginančių šeimų padėtį buvo pasisakoma už tai, kad motinoms būtų mokamas atlyginimas. Išreikšta ir kita pozicija – reikalauta mokėti „priedus šeimai“ prie dirbančio už atlygį (dažniausiai) vyro uždarbio (Haavet, 1994). 4-ajame dešimtmetyje maternalistinė ideologija ir retorika susilpnėjo, tačiau tuo metu leiboristų partija į savo programą įtraukė „barnetrygd“, t. y. vaiko pašalpą arba išmoką šeimai.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, įstatymo dėl vaiko pašalpos svarstymas atidėtas iki 1946 metų. Pripažįstant, kad naujų kartų reprodukcija yra bendras valstybės ir šeimos reikalas, išmokos buvo vienos pirmųjų pavyzdžių, rodančių, kaip valstybės subsidijomis buvo remiama privati šeimos atsakomybė už vaikų auginimą ir priežiūrą. Finansuojama iš apmokestinamų pajamų, piniginė išmoka reiškė pinigų perskirstymą tarp tų, kurie vaikų neturi, ir tų, kurie turi. Vaiko pašalpa, prieinama visoms šeimoms, kuriose gimsta antras ir paskesni vaikai, bei tėvams, kurie vieni augina net ir vieną vaiką, tapo pirmąja realia teise, įvesta Norvegijos socialinės gerovės valstybėje (Seip ir Ibsen, 1991).

Praktiškai pašalpa neprilygo darbo užmokesčiui, užtikrinančiam pragyvenimo minimumą. Tačiau parlamente buvo akcentuojama, kad pašalpa, mokama motinai, reiškė, jog visuomenė taip išreiškia „motinų darbo auginant vaikus pripažinimą“ (cit. iš Seip ir Ibsen, 1991, p. 52). Šiam sprendimui veikiausiai įtakos turėjo ankstesni pasisakymai už atlyginimą motinai (Haavet, 1994). Daugumai motinų tai buvo vienintelis grynųjų pajamų šaltinis, kurį jos gaudavo pačios, t. y. nepriklausomai nuo sutuoktinio-šeimos maitintojo. Vėliau, kai dar dauguma motinų buvo namų šeimininkės, bandymas vaiko pašalpą transformuoti į mokesčių lengvatą vyrui, pagrindiniam šeimos maitintojui, susidūrė su dideliu moterų pasipriešinimu, ir kuriam laikui šios idėjos buvo atsisakyta.

Norvegijoje 8-ajame ir 9-ajame dešimtmečiais idėja apie atlyginimą už vaiko priežiūrą vis iškildavo įvairiuose kontekstuose (Dahl, 1987; Bay, 1988) ir kartais buvo painiojama su diskusijomis dėl atlygio namų šeimininkėms. Parlamente vykusiuose debatuose apie ankstyvąjį vaiko ugdymą ir globą, šeimos namų ūkį bei mokesčių sistemą centro ir dešiniosios politinės partijos primygtinai tvirtino, jog atlyginimas už globą arba piniginės išmokos už vaiko priežiūrą geriausiai atitinka vaiko, motinos ir šeimos inte-

resus. Tuo metu, kai parlamentas 1975-aisiais diskutavo dėl Vaiko priežiūros dienos centrų įstatymo, vienas agrarinės centro partijos narys pasiūlė mokėti atlyginimą už vaiko priežiūrą (norv. *omsorgslønn*) kaip alternatyvą valstybės finansuojamoms vaiko priežiūros paslaugoms (Leira, 1992).

8-ajame ir 9-ajame dešimtmečiais kai kurie politikos analitikai akcentavo Norvegijos dešiniųjų ir kairiųjų partijų susiskaldymą politinių reformų, sprendžiančių motinos ir vaiko klausimus, atžvilgiu (pvz., Bay, 1988; Leira, 1989; Skjeie, 1991). Labiausiai nesutarta dėl to, kokią priežiūros formą reikėtų subsidijuoti: profesionalią, teikiamą vaiko priežiūros centruose, ar namuose tėvų teikiamą priežiūrą. Klausimas, ar visos šeimos turėtų būti vienodai remiamos neatsižvelgiant į pasirinktą vaiko priežiūros formą, sukėlė daug diskusijų. Krikščioniškoji liaudies partija siūlė mokėti piniginę išmoką kaip pripažinimą, jog visuomenė vertina abiejų tėvų teikiamą vaiko priežiūrą namuose. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje ši partija pasiūlė visiems tėvams (motinoms ir tėvams), auginantiems(-čioms) vaikus iki 3 metų, mokėti piniginę išmoką, prilygstančią sumai, kurią moka valstybė už vaiko priežiūrą vaiko priežiūros dienos centruose (Bay, 1988). (Tačiau nebuvo svarstyta, kaip reikėtų elgtis, jei naudojamasi neoficialių vaiko priežiūros įstaigų, klestėjusių tuo laikotarpiu, paslaugomis (Leira, 1992). Neoliberalizmui įgyjant vis didesnį populiarumą politiniame mąstyme, socialinės gerovės valstybės dienotvarkėje atsirado klausimas, kaip praplėsti vartotojo pasirinkimą. Dėl to 10-ojo dešimtmečio pradžioje politinėse diskusijose vėl pradėtas nagrinėti vaiko priežiūros paslaugų pakeitimo piniginėmis išmokomis klausimas. Ypač remiamas krikščioniškosios liaudies partijos ir konservatyviųjų partijų, piniginių išmokų už vaiko priežiūrą įteisinimas buvo svarbi problema kampanijoje, vykusioje prieš parlamento rinkimus 1993, 1997 ir 2001 metais. Iš esmės diskusija vyko dėl to, kokias šeimos formas ir motinystės modelius remti – šeimas, kuriose motina dirba, ar šeimas, kuriose motinos yra namų šeimininkės. Turint omenyje, kad 10-ajame dešimtmetyje 75–80 proc. motinų, auginančių ikimokyklinio amžiaus vaikus, įsijungė į darbo rinką, centro ir dešiniųjų partijų politikos ambivalentiškumas, pasireiškiantis dėl valstybės subsidijų mokėjimo vaiko priežiūrai, yra tikrai stebinantis (Leira, 1993).

10-ajame dešimtmetyje visos politinės partijos galiausiai pritarė vaiko priežiūros finansavimui valstybės lėšomis. Tačiau klausimas, ar valstybės parama už vaiko priežiūrą turėtų būti grynųjų pinigų išmokos, ar tam tikra paslaugų forma, vis dar liko ginčytinu. Esminiai nesutarimai,

susiję su tuo, kokius šeimos modelius, vertybes ir ideologijas reikėtų remti, atgaivinti diskusijoje, prasidėjusioje dėl siūlymo mokėti pašalpą už vaiko priežiūrą (norv. *kontantstøtte*) kaip alternatyvą valstybės finansuojamoms paslaugoms.

Tiek Suomijoje, tiek Norvegijoje už piniginės išmokas buvo pasisakoma dėl keleto priežasčių. Ši išmoka pasiūlyta siekiant tėvams suteikti didesnių galimybių rinktis vaiko priežiūros formas. Be to, buvo siekiama remti abu tėvus, prižiūrinčius vaiką namuose. Kadangi mažai kas įsivaizduoja tėvą, liekantį namuose, reforma buvo suvokiama kaip remianti tradicinę lyčių aspektu diferencijuotą šeimą, kaip skatinanti teisingą valstybės paramos vaiko priežiūrai paskirstymą. (Įvairių politinių partijų pozicijų analizė pateikiama Magnussen, 1999.)

Tėvų (motinos ir tėvo) pasirinkimo diskursas

Politinės kampanijos, vykusios prieš 1997-ųjų parlamento rinkimus, metu krikščioniškoji liaudies partija, ypač jos moterys, rėmė pašalpos už vaiko priežiūrą įvedimą kaip prioritetinę priemonę. Pirmiausia reforma numatė skirti pašalpas šeimoms, auginančioms 12–36 mėnesių vaikus; vėliau į reformoje numatomą amžiaus kategoriją turėjo būti įtraukti ir vyresni ikimokyklinio amžiaus vaikai.

Po 1997 metų rinkimų krikščioniškoji liaudies partija vadovavo centro koalicinės mažumos vyriausybei. Minėta partija siūlė įvesti piniginės išmokas kaip priemonę, suteikiančią abiem tėvams galimybę daugiau laiko praleisti su vaikais, ir kaip pripažinimą, kad tiek tėvų, tiek profesionalių auklių atliekama vaiko priežiūra yra vienodai vertinga. Šie teiginiai buvo papildyti ir radikalesnėmis dešiniųjų partijų nuostatomis dėl tėvų pasirinkimo. Minėtos diskusijos buvo transformuotos į įsipareigojimą įteisinti piniginės pašalpas už vaiko priežiūrą. 1998-ųjų rudenį vyriausybės siūlymas priimti pašalpas reglamentuojantį įstatymą patenkintas palaikant dešiniosioms partijoms. Penkios politinės partijos netgi pasirašė susitarimą, kad kadencijos metu prieštaraus bet kokiems įteisintos pašalpų schemos pakeitimams. Taigi nuo 1999 metų Norvegijoje piniginės išmokos skiriamos šeimoms, auginančioms 12–36 mėnesių vaikus. (Pirmaisiais vaiko gyvenimo metais piniginės išmokos už vaiko priežiūrą mokamos kaip įstatymo numatytos išmokos už motinystės ir tėvystės atostogas, o motinos, kurioms pagal įstatymą nepriklauso mokamos atostogos, gauna vienkartinę išmo-

ką). Pašalpa mokama už kiekvieną vaiką ir šios pajamos neapmokestinamos. Jei naudojamasi valstybės finansuojamomis ne visą darbo dieną teikiamomis vaiko priežiūros paslaugomis, įstatymas numato teisę gauti dalinę vaiko priežiūros pašalpą. Teisę gauti išmoką lemia ne tik vaiko amžius, bet ir dar viena sąlyga – vaikas turi nelankyti valstybės finansuojamos vaiko priežiūros įstaigos. Mokėti piniginę išmoką asmenims ar šeimoms kaip kompensaciją už tai, kad nesinaudojama visuomeniniu produktu, nėra įprasta socialinės gerovės valstybėse, tarp jų ir Norvegijoje.

Kaip teigiama vyriausybės siūlyme, remiančiame Piniginių pašalpų įstatymo (angl. *Cash Benefit Act*) priėmimą, šios pašalpų schemos tikslai yra trejopi:

1) užtikrinti, kad šeimos galėtų daugiau laiko skirti vaiko priežiūrai;
2) suteikti šeimoms realią galimybę pasirinkti vaiko priežiūros formą;
3) garantuoti didesnę lygybę tarp šeimų gaunamų subsidijų už vaiko priežiūrą, neatsižvelgiant į pasirenkamą globos formą (*Ot. prp*. nr. 56, 1997–1998, p. 1).

Kaip teigiama įstatymo projekte, šie tikslai gali vienas kitam prieštarauti. Vienas schemos ketinimų – suteikti šeimoms daugiau laiko, kurį galėtų praleisti su savo vaikais, tačiau toks tikslas gali prieštarauti abiejų tėvų pasirinkimui. Nereikalaujama, kad tėvai patys prižiūrėtų savo vaikus; tėvai piniginės išmokas gali naudoti savo nuožiūra. Šeimos, pretenduojančios į pašalpą, gali susitarti dėl privačios ir (arba) neoficialios vaiko priežiūros ir tuo pat metu toliau dirbti ar užsiimti kitokia veikla, pvz., studijuoti. Nebūtina praleisti daugiau laiko su vaiku. Kitaip tariant, pašalpa suteikia tėvams daugiau pasirinkimo galimybių sprendžiant vaiko priežiūros klausimą. Pavyzdžiui, pašalpa gali padėti spręsti pajamų problemas, kylančias ilgo pasitraukimo iš profesinės veiklos metu. Tai, kad išmoką galima derinti su daliniu užimtumu, leidžia ieškoti optimalių finansinės naudos būdų. Motinoms, kurios nori likti namie bet kuriuo atveju (Rønning, 1998; Hellevik, 1999), piniginė pašalpa gali reikšti kompensaciją už negautas pajamas arba „užmokestį už vaiko priežiūrą“, nors tokia išmoka ir neužtikrina pragyvenimo.

Tėvų sprendimai dėl vaiko priežiūros iškelia daugybę klausimų, kurie susiję ne vien su pasirinkimu tarp valstybės finansuojamų vaiko priežiūros paslaugų bei tėvų teikiamos globos ir (arba) privačių globos paslaugų. Jeigu motina ar tėvas nutaria patys prižiūrėti namuose vaiką, iškyla klau-

simas, kas teikia globą ir kokia šio pasirinkimo kaina, kas priimant sprendimą turi pirmumo teisę. Kai pašalpa yra daug mažesnė negu netgi mažiausiai apmokamame darbe gaunamos pajamos (būtent tokia schema šiuo metu ir galioja Norvegijoje), o vienas iš tėvų prisiima pagrindinę atsakomybę už vaiko priežiūrą, toks susitarimas paremtas prielaida, kad turi būti gaunama papildomų pajamų, t. y. šeimoje turi būti pagrindinis jos maitintojas. Nors lyties atžvilgiu neutralus diskursas dažnai tai užmaskuoja, akivaizdu, jog propaguojamu pasirinkimu vyrai retai pasinaudoja, kadangi daugumos šeimų pajamos labai sumažėtų, jei vyrai pasiliktų namie su vaikais, o motinos grįžtų į darbą. Taigi abejojama, ar reforma paskatins tėčius praleisti daugiau laiko su vaikais (Leira, 1998). Priešingai, dabar egzistuojantis motinos ir tėvo pasirinkimas gali paskatinti remti tradicinį lyčių aspektu diferencijuotą darbo tarp abiejų tėvų pasidalijimą. Todėl valstybės įsikišimas į šeimos sferą piniginių išmokų forma interpretuojamas kaip valstybės dovana tradiciniam vyrui/tėvui (Andenæs, 1997).

Tiek Norvegijoje, tiek Suomijoje susirūpinta vaiko teisėmis. Galvojama, kad negalima *a priori* teigti, kad tėvų pasirinkimas geriausiai atitinka vaiko interesus. Tėvai gali pasirinkti pašalpą net tuomet, kai valstybės finansuojamo aukštos kokybės vaiko priežiūros dienos centro lankymas gali pasirodyti vaikui labai naudingas. Jeigu pašalpa skiriama sumokėti už neformalias vaiko priežiūros paslaugas, valstybė remia vaiko priežiūros paslaugas teikiančias neformalias darbo rinkas (Leira, 1991; taip pat žr. Sipilä (1995), kur pateikiama analogiškos problemos Suomijoje analizė).

Kai pašalpa buvo įteisinta, subsidijos buvo dalijamos lygiavos principu. (Tai kartais pateikiama kaip teisingas paskirstymas, nors toks požiūris ignoruoja mokesčių, kuriuos sumoka dirbantys tėvai ir teikiantieji vaiko priežiūros paslaugas, veiksnį.) Norvegijoje, be to, buvo teigiama, jog vaiko priežiūros pašalpų schema gali padėti sumažinti nelygybę tarp šeimų. Pašalpa, mokama vienam iš tėvų arba motinai, be abejo, sumažina skirtumus tarp tų, kurie gauna pajamas iš apmokamo darbo, ir tų, kurie jų negauna, be to, ji sumažina gaunamų pajamų skirtumus tarp vieno ir dviejų maitintojų modelio šeimų. Tačiau pasibaigus išmokos gavimo laikotarpiui, skirtumas tarp dirbančių moterų ir priklausančių pašalpų gavėjų kategorijai didėja, nors egzistuoja skirtumai ir tarp pašalpos gavėjų.

Analizuodama Suomijos schemą Jorma Sipilä (1995) pažymi, jog vaiko priežiūros pašalpa lyg ir atitinka poindustrinėje eroje atsiradusią didesnę šeimos formų įvairovę. Tai būdinga Suomijai, kadangi šios šalies pa-

ramos vaiko priežiūrai schemoje tėvams numatyta galimybė rinktis arba pašalpą, arba valstybės finansuojamas vaiko priežiūros paslaugas. Kitaip nei Suomijos reforma, kuri suteikė tėvams realią galimybę pasirinkti ar vietą vaikui valstybės finansuojamoje vaiko priežiūros įstaigoje, ar namų priežiūros pašalpą, Norvegijos reforma nenumato, kad vietos valdžios institucijos turi užtikrinti vaikui vietą valstybės finansuojamose vaiko priežiūros įstaigose, net jei tėvai to labai pageidauja. Valstybės finansuojama aukštos kokybės vaiko priežiūra nėra visiems prieinama, o paklausa, ypač jaunesniojo amžiaus vaikų priežiūros, kai kuriuose regionuose viršija pasiūlą. Todėl tam, kad tėvai iš tiesų turėtų realų pasirinkimą, reikia už šeimos ribų sukurti pakankamą aukštos kokybės prieinama kaina teikiamų vaiko priežiūros paslaugų pasiūlą.

Tėvų pasirinkimas – ar tik motinoms?

Iš esmės Norvegijos piniginių išmokų schema yra neutrali lyties atžvilgiu; šią išmoką gali gauti bet kuris iš tėvų, tačiau vienu metu tik vienas jų. Kadangi motina dažniausiai pretenduoja tapti išmokos gavėja, šiame skyriuje daugiausia dėmesio bus skiriama motinai. 1997 metų darbo jėgos apžvalgoje nurodoma, jog dauguma, t. y. 75 proc., motinų, auginančių vaikus iki 3 metų, užregistruotos kaip priklausančios darbo jėgos kategorijai. Tarp 25 proc. motinų, kurios nėra užregistruotos kaip priklausančios minėtai kategorijai, be kitų socialinių grupių, yra studenčių ir laikinai arba nuolat namų šeimininkėmis dirbančių moterų. Neatsižvelgiant į padėtį darbo rinkoje, visos motinos turi teisę gauti piniginę pašalpą su sąlyga, jei nesinaudoja valstybės finansuojamomis vaiko priežiūros paslaugomis. Jau ne kartą buvo aptarta, kokią įtaką pašalpa gali turėti motinų profesinio užimtumo rodikliams ir darbo valandoms, kaip, beje, analizuotas ir valstybės finansuojamų vaiko priežiūros paslaugų prieinamumas.

Tyrimai, atlikti iki pašalpų įteisinimo, rodo, kad piniginės išmokos gali leisti tėvams, ypač motinoms, skirtingai paskirstyti savo laiką tiek namuose, tiek darbe. Vaikų ir šeimos reikalų ministerijos užsakymu atlikto tyrimo metu abiejų tėvų buvo paprašyta apibūdinti su pašalpomis siejamus planus. Trys iš keturių motinų ir tėvų, auginančių vaikus, kurie pagal rengiamą įstatymą priklausė išmokos gavėjų kategorijai, teigė ketinantys gauti pašalpą. 63 proc. šiai grupei priklausančių respondentų pareiškė, kad jie patys prižiūrės savo vaikus, 23 proc. planavo vaikų priežiūrą patikėti auk-

lei, o kiti dar nebuvo apsisprendę. Dažniausiai motina nurodoma kaip „pašalpos gavėja“. Tarp šeimų, kurios planavo imti pašalpą, 86 proc. nurodė, kad motina bus pagrindinė arba vienintelė vaiko globėja, 11 proc. tėvų planavo dalytis vaiko priežiūra ir tik 3 proc. šeimų vyrai ketino likti namie ir prižiūrėti vaiką (*St. prp.* 53, 1997–1998, p. 28, 29).

Kitą didelės imties tyrimą 1998 metais atliko Norvegijos statistikos departamentas. Jo metu buvo apklaustos motinos, auginančios vaikus, kurių priežiūrai įstatymas numato skirti pašalpas. Šio tyrimo duomenys suteikia išsamios informacijos apie ketinimus, lėmusius apsisprendimą pasinaudoti teise į pašalpą. Elisabeth Rønning (1998) pateikia statistinio vaiko, išmokos gavėjo, socioekonominių charakteristikų apibendrinimą: vaikas yra paprastai 12–24 mėnesių amžiaus; tėvai turi vidurinį arba žemesnį išsilavinimą, motina dirba ne visą dieną arba vakarais ir naktimis; vaikas gyvena su abiem tėvais vieno šeimos maitintojo modelio šeimoje; tėvai teikia pirmenybę vaiko priežiūros būdams, kurie neprieštarauja galimybei gauti piniginę išmoką, ir šeima negyvena Osle – sostinėje, vieninteliame Norvegijos didmiestyje. Apklausos duomenimis, 56 proc. dirbančių motinų išmokų gavimą siejo su viltimi dirbti trumpiau arba su galimybe likti namie ir prižiūrėti vaikus. Mažesnė dalis motinų, turinčių vidurinį išsilavinimą, palyginti su žemesnį išsilavinimą turinčiųjų skaičiumi, ketino kreiptis dėl pašalpos; mažiau didesnes pajamas gaunančių motinų planavo pasinaudoti teise į pašalpą, negu gaunančios mažesnes pajamas (Hellevik, 1999).

Paskesnis tyrimas (1999), kurį atliko Norvegijos statistikos departamentas, rodo, kad motinos ir tėvai stengiasi įgyvendinti tikslus, apibūdintus ankstesniame tyrime; išmoka pasinaudota 83 proc. 12–24 mėnesių vaikų priežiūrai ir 70 proc. – 25–36 mėnesių. 63 proc. išmokos gavėjų teigia, jog vaiką prižiūri tėvai, dažniausiai motina. Viena iš penkių šeimų asmeniškai tariasi dėl vaiko priežiūros su giminaičiais ar šeimos nariais, o dažniausiai su kvalifikuota arba nekvalifikuota aukle. Nedaug vaikų (5 proc.) ne visai dienai paliekami vaiko priežiūros dienos centruose, o kiti prižiūrimi įvairiais priežiūros susitarimų derinimo būdais (Reppen ir Rønning, 1999). Atlikusi išsamesnę minėtų duomenų analizę, Tale Hellevik (2000) tvirtina, jog pašalpa kol kas neturėjo didelės įtakos vaiko priežiūros būdui bei laiko, kurį abu tėvai praleidžia su vaikais, trukmei. Sumažėjo 12–36 mėnesių amžiaus vaikų, lankančių valstybės finansuojamus vaiko priežiūros dienos centrus, skaičius. Anot Hellevik, tai rodo,

kad vyksta pokyčiai nuo 8-ojo dešimtmečio vyravusiose tendencijose, kai nuolat daugėjo norinčių pasinaudoti valstybės finansuojamomis vaiko priežiūros paslaugomis vaikams iki 3 metų.

Hellevik (2000) analizė parodo įdomią tendenciją: aukštas pasinaudojimo teise į pašalpas rodiklis nereiškia, kad šiai vaiko priežiūros paramos formai abu tėvai teikia pirmenybę. Paprašyti išvardyti įvairiausias šeimos politikos reformas prioritetų tvarka, tik vienas iš 10-ties gaunančių išmokas motinų ir tėvų pirmoje vietoje nurodė šią reformą. Kiti 90 proc. pirmenybę teikė reformoms, kurios leistų tėvams ir vaikams drauge praleisti daugiau laiko. 27 proc. pirmoje vietoje nurodė pailgintas motinystės ir tėvystės atostogas, o piniginių išmokų skyrimą už motinų ir tėvų atliekamą vaiko priežiūrą kaip prioritetą nurodė 25 proc. Tuo tarpu 15 proc. pirmenybę teikė reformai, įteisinančiai sutrumpintas darbo valandas abiem tėvams, auginantiems mažamečius vaikus. Vienas iš trijų negaunančių piniginės išmokos tėvų pirmoje vietoje nurodė pailgintas motinystės ir tėvystės atostogas, o 16 proc. pasirinko visiems prieinamą vaiko priežiūrą valstybės finansuojamuose dienos centruose.

Be abejo, sunku prognozuoti, kaip ilgalaikėje perspektyvoje vaiko priežiūros pašalpų schemos turės įtakos kokybiškų valstybės finansuojamuose vaiko priežiūros dienos centruose teikiamų priežiūros paslaugų paklausai ir pasiūlai. Pastaraisiais metais vaiko priežiūros statistikoje pastebima naujų tendencijų. Pirmą kartą per daugelį metų naujų vietų kūrimo per metus rodiklis sumažėjo nuo 16 400 1997-aisiais iki 3350 1998 metais, o 1999-aisiais – iki 1190. Šį didžiulį sumažėjimą galėjo nulemti ir tai, kad vietos valdžia, jei tėvai kreiptųsi dėl pašalpos, buvo įpareigota rasti galimybę jų prašymą patenkinti. Be to, daug privačių įstaigų, teikiančių vaiko priežiūros paslaugas, ypač vaikams iki 3 metų, patyrė ekonominių sunkumų. (Privatūs centrai yra remiami valstybės, tačiau priklauso nuo piniginių išmokų ir tėvų finansinių galimybių, kadangi mokestis už šių centrų paslaugas yra didesnis nei vietos valdžios žinioje esančiuose centruose.) Kai leiboristai grįžo į valdžią 2000 metais, ketinta didinti naujų vietų valstybės finansuojamose vaiko priežiūros įstaigose skaičių, suteikiant vietas visiems pageidaujantiems.

Pastebėta, kad keičiasi piniginių išmokų įtaka motinų dalyvavimui darbo rinkoje. Remdamasi nacionalinės apžvalgos duomenimis, gautais iki ir po išmokų schemos įvedimo, Hellevik (2000) nustatė, kad nuo tada, kai piniginės pašalpos pradėtos mokėti, motinos vidutiniškai praleidžia

1,5 val. per savaitę mažiau apmokamame darbe, o tuo tarpu skirtumas laiko, kurį tėvai praleidžia apmokamame darbe, labai nedidelis. Kokiu mastu piniginės pašalpos lėmė trumpesnes motinų darbo valandas nėra nustatyta, nes motinų sprendimas likti namuose arba dirbti mažiau darbo valandų nebūtinai priklauso nuo piniginių išmokų[1]. Išsamesnė minėtų duomenų analizė rodo, kad motinų ir tėvų sprendimas pasinaudoti teise į pašalpas nepagrįstas „ekonominiu racionalumu“. Netgi tose šeimose, kur motinos gauna daugiau pajamų negu tėvai, vis tiek būtent motina lieka namuose su vaiku ir/arba dirba mažiau valandų (Sletvold, 2000).

Kai vyriausybė pasiūlė įteisinti vaiko priežiūros pašalpas, buvo planuojama atlikti tyrimą, įvertinantį šios reformos poveikį įvairiais aspektais: išmokų schemos įtaka moterų dalyvavimui darbo rinkoje ir lyčių lygybei; valstybės finansuojamų mažamečių vaikų priežiūros paslaugų prieinamumas bei neformalios vaiko priežiūros paslaugų plėtra; vaikų su specialiais poreikiais ir priklausančių įvairioms rizikos grupėms priežiūra.

Apibendrinus įvykdytos reformos vertinimo duomenis buvo teigiama, jog gana brangiai kainuojančios reformos rezultatai yra labai kuklūs (Baklien, Gulbrandsen ir Ellingsæter, 2001). Susidaro įspūdis, kad pasiūlyta schema neturėjo didesnio poveikio motinų sprendimams dėl darbo ir vaikų priežiūros, o tėvų sprendimams – apskritai neturėjo. Pastebėta nedidelių pokyčių vaikų, priklausančių įvairioms rizikos grupėms, priežiūros srityje. Abejonė, kad pašalpa gali paskatinti emigrantų šeimas nesinaudoti valstybės finansuojamomis vaiko priežiūros paslaugomis, pasirodė nepagrįsta. Užuot pateikus apibendrinančias išvadas, klausiama, kodėl šis eksperimentas nesukėlė didžiulių pokyčių (Baklien, Gulbrandsen ir Ellingsæter, 2001).

Vertinimas atliktas ir pasitelkiant kiekybinį tyrimą, paremtą interviu su abiem tėvais duomenimis. Šie duomenys rodo, kaip šeima, o kai kada ir darbovietė, stengiasi panaudoti galimybes, kurias suteikia vaiko priežiūros pašalpa. Vienoje ligoninėje motinoms buvo sudarytos sąlygos dirbti „vaiko priežiūros pašalpos darbus“. Darbo vietose, kur nėra tradicijos dirbti ne visą dieną ar mažiau darbo valandų, nepastebėta jokių pokyčių (Bungum, Brandth ir Kvande, 2001). Kito tyrimo išdavoje paaiškėjo skirtingi motyvai, kuriais grindžiamas pašalpos mokėjimas: pašalpa gali būti traktuojama kaip kompensacija už negautą atlyginimą, mokama motinai, kuri lieka namuose prižiūrėti vaiką, arba kaip kompensacija už pajamas, kurių netenkama dėl sutrumpintų darbo valandų. Be to, gali būti kom-

pensuojama ir už tai, kad nėra pakankamai valstybės finansuojamų vaiko priežiūros įstaigų. Tais atvejais, kai pašalpa skiriama sumokėti už ne tėvų atliekamą vaiko priežiūrą, ji subsidijuoja privačias vaiko priežiūros paslaugas. Kai kuriose šeimose motinos ir tėvai kruopščiai suplanuoja darbui bei šeimai skiriamą laiką ir pasirenka tokias darbo valandas, kurios motinai ir tėvui leistų prižiūrėti vaiką pakaitomis. Šitaip šeima, neskirdama pašalpos mokesčiui už vaiko priežiūrą, padidina savo biudžetą (Magnussen, Godal ir Leira, 2001).

Daug triukšmo dėl ko?

Siūlymas įvesti vaiko priežiūros pašalpą sukėlė karštas politines diskusijas tiek Norvegijoje, tiek Suomijoje ir Švedijoje. Iškilę prieštaravimai rodo, kad paramos šeimai politikoje neapsisprendžiama, kokias šeimos vertybes ir kokius šeimos modelius remti: ar šeimas, kuriose motina lieka namuose su vaikais, ar šeimas, kuriose motina įsijungia į profesinę veiklą. Vaiko priežiūros pašalpų schemose oponentai įžvelgė grėsmę lyčių lygybei, kadangi gali pablogėti valstybės finansuojamų kokybiškų vaiko priežiūros paslaugų prieinamumas, o, be to, išmoka gali paskatinti motinas nedalyvauti profesinėje veikloje. Nors tai gali pasirodyti ir perdėta tiek reformos tikslų, tiek įtakos atžvilgiu, akivaizdu, jog Norvegijoje pasiūlytos vaiko priežiūros pašalpos schemos, galima sakyti, neskatina jokių pokyčių šeimos susitarimuose ekonominio aprūpinimo ir vaiko priežiūros klausimais. Šia reforma nebuvo siekiama pakeisti tradicinį šeimos modelį, kur vyro vaidmuo tapatinamas su šeimos materialiniu aprūpinimu, o moters – su vaikų priežiūra, tačiau reforma galėtų duoti paskatą pokyčiams.

Analizuojant pasinaudojimo teise į vaiko priežiūros pašalpą rodiklius ir išmokos naudojimo būdus Suomijoje ir Norvegijoje, stebina du dalykai: pirma, šios pašalpos populiarumas abiejose šalyse, t. y. didelis ją gaunančiųjų skaičius; antra, nelygybė tarp lyčių, naudojantis teise į pašalpą ir skirtingomis jos formomis. Suomijos mokslininkai pabrėžia, kad motinos renkasi ilgesnes nėštumo ir gimdymo atostogas ir teikia pirmenybę mažamečių vaikų priežiūrai namuose. Norvegijos duomenys rodo panašias tendencijas. Nustatyta, kad, pasibaigus motinystės ir tėvystės atostogoms, didelė dalis motinų nusprendžia likti namuose arba dirbti mažiau valandų. Abiejose šalyse dėl motinų teikiamos pirmenybės vaiko priežiūrai namuose labai padidėjo gaunančių pašalpą motinų skaičius[2]. Suomi-

joje 10-ojo dešimtmečio pradžioje užregistruotas nemažas nedarbo lygio padidėjimas. Šiuo faktu paaiškinamas naudojimosi pašalpa trukmės pailgėjimas (Salmi ir Lammi-Taskula, 2000), tačiau nedarbo veiksniu negalima paaiškinti aukštų pašalpos naudojimo rodiklių Norvegijoje. Be abejo, šie Norvegijos rodikliai ne tik byloja apie tos išmokos sėkmę, bet ir atskleidžia vaiko priežiūros politikos nesugebėjimą tėvams prieinama kaina tiekti paklausą patenkinančių kokybiškų valstybės finansuojamų vaiko priežiūros paslaugų.

Minėtose šalyse motinos sudaro daugumą pašalpos gavėjų. Abiejų tėvų pozicija pašalpos atžvilgiu yra lyg priminimas, kad motinos ir tėvai skirtingai derina darbą bei tėvų funkcijas, kaip, beje, ir jų indėlis į šeimą yra skirtingas. Be to, parodo, kokios yra pasirinkimo galimybės, esant didžiulei lyčių segregacijai darbo rinkoje ir akivaizdžiai lyčių aspektu diferencijuotoms funkcijoms šeimoje. Taigi taip ir neatsakyta į klausimą – ar ir kokiu mastu reforma yra sveikintinas atsakas į didėjančią šeimos formų įvairovę, ar tai tradicinių šeimos modelių ir vertybių atgaivinimas, ar abu dalykai vienu metu.

Atsižvelgus į tai, kad per trumpą laikotarpį po reformos įvedimo pastebėti tik labai nedideli pokyčiai kasdienėje šeimos veikloje, karštas diskusijas, įsiplieskusias iki reformos įteisinimo, galima būtų vertinti kaip daug triukšmo dėl nieko. Tačiau Norvegijoje tiek reformos šalininkams, tiek jos priešininkams pašalpų schema simbolizavo tradicinių šeimos vertybių ir šeimos formų svarbos atnaujinimą, kurį inicijavo centro koalicinė vyriausybė. Kaip teigta anksčiau, pastaraisiais dešimtmečiais, sprendžiant klausimus, susijusiais su motinomis, vaikais ir šeima, išryškėja, jog takoskyra tarp kairės ir dešinės vis dar nemaža šių partijų politikoje. Jau keletą dešimtmečių po to, kai buvo įvesta vaiko priežiūros pašalpa, kokybiškų valstybės finansuojamų vaiko priežiūros paslaugų paklausa viršija pasiūlą. Centro ir dešiniosios partijos nebuvo reformų, padedančių abiem tėvams derinti darbą ir šeimos funkcijas, varomoji jėga. Vaiko priežiūros pašalpa, kurią ypatingai palaikė viena politinė partija, remianti tradicines šeimos vertybes ir formas, tapo kovos už lyčių lygybę regreso simboliu. Teisė į motinystės ir tėvystės atostogas, tėčio kvota bei pašalpa rodo, kad gali daugėti būdų, kuriais mažamečių vaikų tėvai derina darbo ir šeimos funkcijas. Tikėtina, kad gali atsirasti didesnė šeimos modelių, o kartu ir šeimos susitarimų poliarizacija, t.y. didėjantis skirtumas tarp dviejų šeimos maitintojų bei priežiūra besidalijančiųjų modelio, viena ver-

tus, ir, kita vertus, labiau tradicinio lyčių aspektu diferencijuoto apmokamo bei neapmokamo darbo ir priežiūros pasidalijimo, kai vyras atlieka šeimos maitintojo vaidmenį, o moteris – šeimos aptarnavimo ir globos. Toks darbo ir vaiko priežiūros dichotominis santykis skatina nesinchroninį darbo ir motinystės derinimą, kitaip tariant, skatina lyčių vaidmenų specializaciją, taigi palaiko šeimos formą, kurioje vyras yra šeimos maitintojas, o moteris laikinai arba ilgesniam laikui tampa namų šeimininke. Kadangi pašalpa skatina motinas ilgesniam laikui nutraukti profesinę veiklą, didėja motinos ekonominė priklausomybė nuo partnerio, o ilgesni pasitraukimo iš profesinės veiklos laikotarpiai gali stiprinti lyčių nelygybę įsidarbinimo galimybių aspektu ir nelygybę tarp motinos ir tėvo šeimoje. Nepaisant to, kokių tikslų siekė reforma, reikia pripažinti, kad, vertinant apmokamo ir neapmokamo darbo pasidalijimą, ji gali skatinti lyčių asimetriją.

6 Vaiko priežiūra kaip socialinė teisė: kintanti šeima ir politikos reforma

Koks buvo socialinės gerovės valstybių atsakas į socialinę revoliuciją, kurią sukėlė moterys, įsiliedamos į darbo rinką? 10-ajame dešimtmetyje, kai Vakarų Europoje dviejų šeimos maitintojų modelis beveik tapo vyraujančia mažamečius vaikus auginančios šeimos forma, kokia buvo socialinės gerovės valstybės pozicija profesinių ir šeimos vaidmenų bei įsipareigojimų derinimo plotmėje?

Išeities pozicija pasirinkus pokyčius, pasireiškiančius santykyje tarp dirbančių tėvų ir socialinės gerovės valstybės, šioje knygoje daugiausia dėmesio skiriama vaiko priežiūros politizavimui, pateikiant tai kaip strategiją, padedančią spręsti profesinės veiklos ir šeimos derinimo problemas. Išskiriami trys su vaiko priežiūra siejami aspektai: pirma, motinos ir tėvo atsakomybės už vaiko priežiūrą rekonceptualizacija, suteikiant šiam aspektui ir abiejų tėvų socialinės teisės reikšmę; antra, vaiko priežiūros reikšmės transformacija, t. y. užuot tapatinus su išskirtinai motinos atsakomybe, naujoji vaiko priežiūros apibrėžtis įtraukia šeimos politikos sukonstruotą tėvystės sąvoką; trečia, mažamečių vaikų priežiūros kaip diferencijuojančio veiksnio naudojimas lyčių lygybei įvertinti.

Nors Vakarų Europoje pastebima šeimos formų transformacija į dviejų šeimos maitintojų modelį, įvairios socialinės gerovės valstybės skirtingai reaguoja į šią šeimos formą. Keliose šalyse buvo paprieštarauta valstybės kišimuisi į vaiko priežiūros sritį. Be to, buvo priešinamasi pokyčiams, atsirandantiems tradiciniame dalijime į viešą ir privačią sferas, bei pokyčiams socialinės gerovės valstybės ir šeimos santykyje. Kai kuriose šalyse valstybė dar mažai remia vaiko priežiūros paslaugas, o pasipriešinimas valstybės kišimuisi į privačius šeimos reikalus dar nėra tik praeities dalykas. Nors tėvai išlieka labiausiai atsakingi už vaiko priežiūrą, Europos socialinės gerovės valstybių paramos šeimai politikoje pastebima nauja tendencija: rekonceptualizuota vaiko priežiūros apibrėžtis tapo pagrindu, kuriuo remdamiesi dirbantys tėvai ir motinos turi teisę kelti rei-

kalavimus socialinės gerovės valstybei. Pripažintas ir teisėtas mažamečio vaiko poreikis būti globojamam(-ai) ir šio poreikio atsakas, pasireiškiantis kaip abiejų tėvų pareiga patenkinti minėtą poreikį. Vaiko priežiūros politizavimo išdavoje tėvų pareiga tapo tėvų kaip piliečių socialinių teisių dalimi. Be to, vaiko priežiūros politizavimas reiškia, kad reikia naujai įvertinti ir lyčių lygybės reikšmes: motinos, kaip ir tėvai, atlieka šeimos maitintojo vaidmenį; tėvai, kaip ir motinos, gali teikti globą.

Socialinės gerovės valstybių tipologijos požiūriu skirtingų tipų valstybės remia skirtingas šeimos formas, tačiau retai paaiškinama, kuo jos vadovaujasi apibrėždamos šeimos narių vaidmenis ir įsipareigojimus. Taigi dažnai neįvertinama nemokamai teikiamos globos ir paramos svarba, kaip, beje, mažiau dėmesio skiriama ir abiejų tėvų, kaip globą teikiančių piliečių, teisėms, nei darbuotojų, kaip piliečių, teisėms. Daugelyje darbų buvo pateikta šeimos įsipareigojimų ir tėvų pareigų sampratų įvairovė, o skirtingi socialinės gerovės valstybių požiūriai į profesinių ir vaiko priežiūros įsipareigojimų derinimą puikiai iliustruoja šią įvairovę. Skirtumus lemia paramos šeimai teikimo dydis arba valstybės subsidiariškumo lygmuo – ar vaiko priežiūra suvokiama kaip valstybės ir šeimos bendras rūpestis ir kokiu mastu vaiko priežiūrai skiriamos išmokos bei teikiamos paslaugos yra įstatymiškai reglamentuotos kaip tėvų teisės. Nors šioje knygoje remiamasi Vakarų Europos valstybėse gautais empiriniais duomenimis, tiriant paramos šeimai politikos atsaką į pokyčius, susijusius su vyro-šeimos maitintojo modelio populiarumo mažėjimu ir dviejų šeimos maitintojų modelio įsivyravimu, o ypatingai su vaiko priežiūros politizavimu, vis dėlto daugiausia medžiagos šiai knygai buvo gauta iš Skandinavijos šalių.

Po trumpo knygoje nagrinėjamų problemų apibendrinimo grįžtama prie kai kurių klausimų, aptartų pirmajame skyriuje. Nagrinėjamas ryšys tarp pokyčių šeimos organizacijoje ir paramos šeimai politikoje, aptariami prieštaravimai, pasireiškiantys lyties atžvilgiu neutraliose politikos formose, kurias socialinės gerovės valstybė naudoja vaiko priežiūros srityje, diskutuojama apie galimą posūkį paramos šeimai politikoje – perėjimą nuo valstybinio feminizmo į valstybinį familizmą. Vaiko priežiūros rekonceptualizacijos išdavoje galima naujai įvertinti problemas, suformuluotas „Wollstonecraft dilemoje“, o kartu ir pažvelgti į globos bei lyties priklausomybę, šios priklausomybės įtaką socialinių teisių lyties aspektu prieinamumo diferenciacijai.

Vaiko priežiūros rekonceptualizacija

Vaiko priežiūros detalizavimas socialinės pilietybės plotmėje, t. y. motinos ir tėvo pareigų transformavimas į jų kaip piliečių teisę arba socialines teises, įgavo įvairiausių formų. Tai gali būti parama šeimai vaiko priežiūros paslaugų ar pašalpų forma arba gali reikšti vaiko priežiūros defamilizaciją bei (re)familizaciją, arba tėvų darbo dekomodifikaciją bei komodifikaciją. Tačiau bendriausia prasme teisė į paramą vaiko priežiūrai reiškia arba galimybę nebūti atsakingai(-am) už nuolatinę vaiko priežiūrą ir dirbti apmokamą darbą, arba galimybę nedirbti visą dieną ir turėti laiko vaiko priežiūrai. Pirmuoju atveju, aptariant su vaiko priežiūra siejamas teises, kalbama apie valstybės finansuojamų vaiko priežiūros paslaugų prieinamumą; antruoju – apie profesinės veiklos nutraukimą, kai mokama atlyginimo kompensacija ir išlaikoma darbo vieta. Kaip dirbančių tėvų teisė, su priežiūra siejamos paslaugos ir išmokos gali įvairiai veikti profesinės veiklos ir šeimos funkcijų derinimą. Šioje analizėje nagrinėjamos trys socialinės paramos šeimai politikos formos, atskleidžiančios skirtingą šių politikų poveikį apmokamo darbo ir šeimos funkcijų derinimui. Taigi aptariamas vaiko priežiūros paslaugų finansavimas valstybės lėšomis, dirbantiems abiem tėvams įstatymu numatytų atostogų vaiko priežiūrai schemos ir vaiko priežiūros pašalpos schemos. Kokie yra šių šeimos politikos formų pagrindiniai tikslai? Knygoje pateiktoje analizėje teigiama, jog minėti tikslai priklauso nuo šeimos modelio. Teikiant valstybės finansuojamas vaiko priežiūros paslaugas, skatinamas dviejų šeimos maitintojų modelis arba modernesnė versija šeimos modelio, kurį apibūdino Myrdal ir Klein. Motinystės ir tėvystės atostogų schemos yra labiau orientuotos į dviejų šeimos maitintojų bei šeimos ir globos rūpesčiais besidalijančiųjų modelį, aprašytą Liljeström darbe. Kai kuriais atvejais pailgintų atostogų schemos, kai mokama nedidelė uždarbio kompensacija arba kai nemokama jokia kompensacija, gali skatinti motinos ir tėvo vaidmenų specializaciją, t. y. lyties aspektu asimetrišką ekonominio aprūpinimo ir globos funkcijų dalijimąsi. Tai būtų parsonsiškasis šeimos modelis, kai šeimos funkcijomis dalijamasi laikinai arba nuolat.

Šeimos formos, kurias apibrėžia minėti modeliai, egzistuoja Vakarų Europoje, nors šių formų svarba per pastaruosius 50 metų pakito. 10-ojo dešimtmečio pabaigoje dviejų šeimos maitintojų modelis vyravo tarp šeimų, kuriose auga mažamečiai vaikai, o šeimų, paremtų tradiciniu industrinės visuomenės šeimos modeliu, mažėja. Kaip teigta aptariant padidėjusį su-

sidomėjimą šeimos vertybėmis poindustriniame pasaulyje, trys šeimos modeliai yra vis dar svarbūs kaip „tipiškos šeimos formos“, apibrėžiančios „geros“ motinystės, tėvystės ir vaikystės normas. Skirtinga parama, teikiama šioms skirtingoms šeimos formoms, tapo socialinės gerovės valstybės politikos dalimi.

Skirtingais aspektais šios trys socialinės paramos šeimai politikos formos, be to, iliustruoja įvairius būdus, kuriais pasireiškia vaiko priežiūros rekonceptualizacija, kai motinos ir tėvo atsakomybė ir vaiko priežiūra tampa jų, kaip piliečių, teisėmis. Kai valstybės finansuojamos arba teikiamos paslaugos yra visiems prieinamos arba kai tėvai turi teisę reikalauti vietos vaikui vaiko priežiūros įstaigoje, *valstybės finansuojamų vaiko priežiūros įstaigų prieinamumas,* kuris gana skirtingas įvairiose Vakarų Europos valstybėse, yra socialiai įteisintas. Kai kurios vyriausybės, subsidijuojančios vaiko priežiūros paslaugas, nesiekia užtikrinti visuotinio prieinamumo, bet pasirinko tikslines grupes. Tuo tarpu kitos vyriausybės visuotinį vaiko priežiūros paslaugų prieinamumą pateikia kaip savo ilgalaikį tikslą. Kadangi paklausa ėmė viršyti pasiūlą, valstybės finansuojamų vaiko priežiūros paslaugų ilgą laiką dar buvo stokojama, nors kai kuriose šalyse jau beveik visi ikimokyklinio ir vyresniojo amžiaus vaikai gauna valstybės finansuojamas vaiko priežiūros paslaugas.

XX a. pabaigoje beveik visose Vakarų Europos socialinės gerovės valstybėse įsigaliojo įstatymai, suteikiantys dirbantiems tėvams *teisę į atostogas* gimus vaikui. Įvairiose šalyse naudojamos skirtingos atostogų schemos: gali skirtis atostogų trukmė ir atlyginimo kompensavimo būdas, minėtos atostogos gali būti traktuojamos kaip šeimos arba kaip asmeninė teisė. Naudojimosi šiomis atostogomis dažnumas ir būdai taip pat skiriasi, atsižvelgiant, pavyzdžiui, į tėvų socialinę ir ekonominę padėtį, lytį. Ten, kur atostogos gimus vaikui yra nemokamos, nauda menka, ypatingai šeimoms, gaunančioms mažas pajamas. Apskritai lyčių atžvilgiu neutraliomis teisėmis vyrai naudojasi gana retai, tačiau lyčių aspektu diferencijuotos teisės, pavyzdžiui, tėvystės atostogos, išpopuliarėjo gana greitai.

Be to, kai kurios socialinės gerovės valstybės suteikia tėvams teisę į vaiko priežiūros pašalpą pasibaigus motinystės ir tėvystės atostogoms. Minėta išmoka suteikia dirbantiems tėvams galimybę pratęsti šias atostogas. Lyčių atžvilgiu neutraliomis teisėmis dažniausiai naudojasi motinos. Taigi įvairios su vaiko priežiūra siejamos teisės bei šių teisių naudojimo ypatumai rodo, kad gali didėti būdų, kuriais motina ir tėvas mėgins de-

rinti profesinius ir šeimos vaidmenis, įvairovė. Šitaip gali atsirasti didesnė šeimos modelių, o kartu ir šeimos susitarimų poliarizacija: vienoje pusėje atsidurs šeima, paremta dviejų šeimos maitintojų ir priežiūra besidalijančiųjų modeliu, o kitoje – šeima, paremta labiau tradiciniu lyčių aspektu diferencijuotu darbo ir priežiūros pasidalijimu, kai vyras yra vienintelis šeimos maitintojas, o moteriai tenka imtis neapmokamos namų ruošos ir vaikų priežiūros.

Kintanti šeima ir politikos reforma

Nors sociologijos darbuose bei šeimos politikos analizėje dažnai teigiama, kad dviejų šeimos maitintojų modelio šeimoms reikia socialinės gerovės valstybės paramos tam, kad jos galėtų suderinti tokias skirtingas sferas kaip darbo rinka ir šeima, neteisinga būtų teigti, kad socialinės gerovės valstybė parodo ganėtiną įžvalgumą ir teikia pakankamą paramą toms šeimoms. Ne visuomet šeimos pokyčiai ir šeimos politikos pokyčiai veikia tandemo principu. Dažniausiai, kaip teigiama šioje knygoje, vaiko priežiūros reformos kaip parama dirbantiems tėvams:

- įvestos kaip atsakas į šeimoje vykstančius pokyčius,
- įteisintos kaip paskata atsirasti pokyčiams kasdienėje šeimos veikloje,
- pateikiamos kaip remiančios tradicines šeimos formas, kaip šeimos pokyčius stabdančios arba skatinančios priemonės.

Skirtingas valstybės kišimasis į šeimos reikalus pasireiškia ir Skandinavijos šalių socialinės gerovės politikoje dėl vaiko priežiūros: pokyčiai šeimoje įvyko anksčiau nei politikos reforma. Tai liudija faktas, jog motinos masiškai į darbo rinką įsiliejo anksčiau, nei plačiai valstybės lėšomis pradėtos finansuoti vaiko priežiūros paslaugos arba įvesta finansiškai palanki motinystės ir tėvystės atostogų schema. Politikos reforma, kuri turėtų skatinti šeimos vidinių susitarimų kaitą, – tai motinystės ir tėvystės atostogų įteisinimas. Taigi reforma, raginanti vyrus imtis vaiko priežiūros, įvykdyta anksčiau, negu atsirado didžiuliai pokyčiai tėvystės išraiškose. Vaiko priežiūros pašalpos už abiejų tėvų teikiamą priežiūrą įteisinimas rodo, kad minėta politikos reforma remia lyčių aspektu diferencijuotą šeimą, kitaip tariant, formą šeimų, kurių skaičius mažėja. Minėtą politikos reformą galima vertinti ir kaip stabdančią tolesnius šeimos pokyčius.

Motinų profesinio užimtumo skatinimas

Jau pirmaisiais dešimtmečiais po Antrojo pasaulinio karo pabaigos ištekėjusios moterys, įsiliedamos į darbo rinką, atsidūrė prieštaringoje situacijoje. Tuo metu darbo ir šeimos derinimo problema dažniausiai nebuvo laikoma besiformuojančios socialinės gerovės valstybės, o labiau šeimos problema, kuriai kuo geresnį sprendimą turėjo rasti moteris. Pasibaigus vyro-šeimos maitintojo modelio klestėjimui, kuris buvo ypatingai ryškus 6-ajame ir 7-ajame dešimtmečiais, pagerėjo moterų galimybės materialiai aprūpinti save ir vaikus. Pakitus motinų santykiui su darbo rinka, dauguma motinų buvo pajėgios susikurti ir išlaikyti nepriklausomą namų ūkį (Orloff, 1993). Prireikus arba savo noru moterys rinkosi galimybę turėti savo pajamų.

Kaip buvo minėta, socialinės gerovės valstybės skirtingai reagavo į motinystės, vaikystės, tėvystės ir šeimos gyvenimo restruktūrizaciją dėl didėjančių motinų ekonominio aktyvumo rodiklių ir dėl dažniau pasirenkamos ne tėvų teikiamos vaiko priežiūros. Nors socialinės gerovės politikoje dažnai galima įžvelgti nuostatą, kad vienišos motinos turėtų dirbti, į ištekėjusių moterų ekonominį aktyvumą kai kuriose šalyse buvo pažvelgta ambivalentiškai. Ilgainiui atskirų socialinės gerovės valstybių politika pasikeitė, tačiau kai kuriose šalyse, neatsižvelgiant į tai, ar jos yra socialdemokratinės, liberaliosios ar konservatyviosios, dešimtmečiais tęsiasi priešinimasis politinėms reformoms, kurios gali padėti ištekėjusioms moterims derinti apmokamą darbą ir vaiko priežiūrą. Daugeliu atvejų motinos ryžosi pradėti profesinę veiklą, nors mažai galėjo pasinaudoti valstybės finansuojamomis vaiko priežiūros paslaugomis. Šiaurės šalių regione, kur socialinės gerovės valstybė dažnai laikoma moters „geriausiu(-ia) draugu(-e)“, pirmoji motinų karta įsijungė į darbo rinką net nelaukdama, kol socialinės gerovės valstybė, darbdaviai arba vyrai pasidalys vaiko priežiūros paslaugomis. Tuo metu valstybės finansuojamos vaiko priežiūros paslaugos nebuvo realiai pasiekiamos, nes gana ilgą laiką paklausa viršijo pasiūlą. Tačiau 10-ojo dešimtmečio pabaigoje antrajai ir trečiajai dirbančių motinų kartai valstybės finansuojamos vaiko priežiūros paslaugos tapo beveik visuotinai prieinamos Danijoje ir Švedijoje, o Suomijoje galioja kaip besąlygiška abiejų tėvų teisė.

Nors dažnai traktuojamos kaip pavėluotas atsakas į motinų įsijungimą į darbo rinką, kokybiškos valstybės finansuojamos vaiko priežiūros paslaugos padidino motinų, kaip šeimos maitintojų, lygias galimybes.

Plėtojant motinos gebėjimo būti šeimos maitintoja aspektą, svarbu pažymėti, kad toks naujai išreiškiamos motinystės modelis apsaugo šeimą nuo skurdo, o tai labai svarbu atsižvelgiant į tą faktą, kad visose Vakarų socialinės gerovės valstybėse daugėja vienišų motinų šeimų.

Kai motinystės sąvoka ėmė reikšti ir šeimos maitintoją, buvo mestas iššūkis privilegijuotam vyro, kaip šeimos maitintojo, vaidmeniui bei vienareikšmiškam moterų tapatinimui su namų sfera. Abiem pokyčiams buvo pasipriešinta. Laipsniška abiejų tėvų, o tiksliau motinos atsakomybės už vaiko priežiūrą transformacija į teisę neteikti nuolatinės vaiko priežiūros rodo pasipriešinimą valstybės kišimuisi į privačią šeimos sferą, arba, anot Zillah Eisenstein, rodo aiškiai išreikštą politinę motinystę.

Skatinimas dalytis vaiko priežiūros pareigomis

Vakarų Europos šalyse galiojančiose motinystės ir tėvystės atostogų schemose mažamečio vaiko poreikis gauti globą yra performuluojamas į dirbančios motinos arba dirbančio tėvo teisę prižiūrėti vaiką. Beveik visų šalių motinystės ir tėvystės atostogų įstatymuose numatytos dvi skirtingos dimensijos: dirbantiems tėvams suteikiama galimybė pratęsti motinystės ir tėvystės atostogas bei abiem tėvams suteikiama teisė dalytis šias atostogas. Šiuo metu galiojantys motinystės ir tėvystės atostogų įstatymai patrauklūs ne vien todėl, kad gali turėti poveikį egzistuojančioms profesinio užimtumo normoms, bet ir todėl, kad pagal tuos įstatymus rekonceptualizuota dirbančio tėvo sąvoka įtraukia ir vaiką prižiūrinčiojo aspektą. Kai motinystės ir tėvystės atostogų metu mokama atlyginimo kompensacija, atostogos gali būti prilygintos tėvų darbo dekomodifikacijai, kuria siekiama sukurti sąlygas vaiko priežiūros familizacijai. Kitaip nei valstybės finansuojamuose dienos centruose teikiama defamilizuota vaiko priežiūra, kuri yra lyg potencialios pagalbos šaltinis, neturintis įtakos šeimos vidiniams susitarimams dėl vaiko priežiūros, motinystės ir tėvystės atostogų schemos rodo socialinės gerovės valstybės kišimąsi į abiejų tėvų kasdienės veiklos planavimą, siekiant pakeisti tradicinį „lyčių kontraktą“. Būtent per tėvystės skatinimą yra rekonceptualizuojamos socialinės sferos, į kurias ir orientuojasi lyčių lygybės politika. Tai reiškia, kad yra įtraukiama namų sfera, t.y. privati šeimos sfera ir laiko tarp sutuoktinių pasiskirstymas.

Pagal lytį apibrėžtos tėvų teisės, kaip tėvystės atostogos, greitai išpopuliarėjo, tuo tarpu lyčių aspektu neutralios motinystės ir tėvystės atosto-

gos nebuvo populiarios. Iki šiol iš tiesų stebina viena rekonstruotos atostogų schemos, suteikiančios teisę į ilgesnes tėvystės atostogas, pasekmė: visoje Vakarų Europoje motina ir tėvas retai dalijasi šiomis atostogomis. Vyrų įtraukimas į atostogų schemas per daug nesudomino organizacijų, kuriose daugumą sudaro vyrai: nesusidomėta nei prieš, nei po įstatymo priėmimo. Be to, ir tėčiai nekovojo už teisę dalytis motinystės ir tėvystės atostogomis. Nusistebėjimą kelia ir tai, kad kai kuriose šalyse lyčių aspektu neutralios atostogos padeda pailginti motinystės atostogų laikotarpį, taigi motina taip ir išlieka pagrindiniu vaiką prižiūrinčiu asmeniu.

Parama namuose vaiką prižiūrinčiai motinai

Užmokesčio už vaiko priežiūrą arba piniginės pašalpos įteisinimo klausimas sukėlė diskusijas keliose Europos šalyse. 10-ajame dešimtmetyje minėta išmoka buvo įteisinta Suomijoje, Švedijoje ir Norvegijoje. Nors Šiaurės šalyse ši pašalpa buvo pristatoma kaip finansinė parama, leidžianti tėvams pasirinkti pageidaujamą priežiūros formą, realiame gyvenime reforma ėmė simbolizuoti paramą namuose motinos teikiamai vaiko priežiūrai ir šeimos vertybėms, kurias įkūnija lyčių aspektu diferencijuotas šeimos modelis. Įvairių išmokų schemų įvedimas Šiaurės šalyse, atrodo, yra paremtas nuostata, kad moterų įsijungimą į darbo rinką lemia ne vien jų pasirinkimas, bet ir būtinybė bent jau kai kurioms dirbančioms už užmokestį moterims. Toks veiksnys labai svarbus tada, kai konkrečiai šeimai nepakanka motinystės ir tėvystės atostogų schemoje numatyto laiko ir stokojama valstybės finansuojamų vaiko priežiūros paslaugų prieinama kaina. Be to, tas faktas, kad yra mokama piniginė pašalpa, rodo, jog vertinamas nemokamas darbas, kurį atlieka motina arba tėvas, namuose prižiūrinti(-is) vaiką. Tokią išmoką turėtų palankiai vertinti motinos, norinčios likti namuose ir prižiūrėti vaiką, ir motinos, gyvenančios regionuose, kur yra maža darbų pasiūla. Kaip jau minėta, nors pašalpa yra įvardijama kaip lyčių atžvilgiu neutrali paramos šeimai forma, ja dažniausiai naudojasi motinos.

Valstybinis feminizmas ir valstybinis familizmas

10-ajame dešimtmetyje *Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos* zonos šalyse šeima tolo nuo šeimos modelio, vyravusio 6-ajame dešimtmetyje, tačiau kurlink veda šie pokyčiai? Pokyčiai, siejami su indust-

rinės visuomenės šeimos modelio silpnėjimu ir poindustrinės visuomenės šeimos formų įvairovės įsigalėjimu, rodo, kad šeimos institucija patiria nemažus sukrėtimus. Sociologinėse analizėse buvo teigta, kad šiame procese pasireiškė šeimos vientisumo silpnėjimas ir šeimos pareigų fragmentacija (pvz., Lasch, 1977; Wolfe, 1989; taip pat žr. Beck, 1992). Jei kalbėsime apie tolesnę šeimos raidą artimiausiu metu, toks požiūris atrodo perdėtas. Šeimos įsipareigojimai įgauna naujų formų; jie yra perskirstomi ir/arba naujai apibrėžiami. Netgi Šiaurės šalyse, kur formalūs įsipareigojimai šeimai yra gana nedideli, palyginti su kitomis Europos šalimis, duomenys, surinkti empirinių tyrimų metu, yra lyg perspėjimas, kad nereikia daryti skubotų išvadų apie formalių ir teisinių šeimos įsipareigojimų atitikimą, kaip ir nereikia skubotai vertinti vyraujančių kultūrinių normų ir vertybių įtakos. Sustiprėjus susirūpinimui dėl šeimos vertybių ir moralės fragmentacijos arba silpnėjimo, šeimos politikos strategija akcentuoja, kad motinystė ir tėvystė – tai niekada nesibaigianti atsakomybė. Keliose socialinės gerovės valstybėse buvo priimtos teisinės nuostatos, orientuotos į abiejų tėvų atsakomybės stiprinimą ir su vaiko priežiūra siejamų socialinių teisių išplėtimą.

Besikeičiantis lyčių santykis darbo rinkoje rodo didžiulius pokyčius tarp socialinės gerovės valstybės, darbo rinkos ir šeimos. Šio proceso metu kinta ir kiekvienos dirbančios motinos bei dirbančio tėvo santykis su darbo rinka, socialinės gerovės valstybe bei motinos ir tėvo įsipareigojimais. Šeimos vidiniai susitarimai ganėtinai pakito, kai motinos prisiėmė didesnę dalį atsakomybės už šeimos materialinį aprūpinimą ir kai valstybė įtvirtino dirbančių vyrų teisę į vaiko priežiūrą. Apskritai santykiai šeimoje tiek tarp lyčių, tiek tarp kartų tapo labiau egalitariniai ir mažiau autoritariniai. Modernėjimo ir individualizacijos procesai susilpnino struktūras, kurios sudarė tradicinės vyriškosios galios pagrindą. Paternalistinės arba patriarchalinės galios ir valdžios struktūros imtos laikyti nelegaliomis. Akivaizdžiai sumažėjo vyrų kaip individų vyravimas moterų ir vaikų atžvilgiu. Dažnai tai nulėmė valstybės kišimasis į dalykus, kurie buvo laikomi absoliučiai privačiu šeimos reikalu. Tai leidžia manyti, kad šeimos vertybės ir įsipareigojimai yra naujai vertinami ir kinta, bet negalime sakyti, kad jų apskritai nėra.

Šioje knygoje šeimos atsakomybė aptarta gana siauraja prasme, t.y. susitelkta į tai, kaip ši sąvoka apibrėžiama įstatymuose ir valstybiniuose reglamentuose. Moterų ekonominių galimybių, taip pat ir politinių bei

socialinių teisių stiprinimas buvo svarbiausi skandinaviškojo „valstybinio feminizmo“ tikslai. Visapusėmis politikos reformomis siekta pakeisti moterų padėtį visuomenėje. Motinų socialinių teisių individualizacija metė iššūkį tradicinėms šeimos formoms, o šio proceso išdavoje vaiko priežiūros sąvoka buvo rekonceptualizuota ir tapo sritimi, kurioje susijungia valstybės ir šeimos veikla bei atsakomybė. 8-ajame ir 9-ajame dešimtmečiais, kai motinos masiškai ėmėsi profesinės veiklos, tos veiklos ir šeimos funkcijų bei įsipareigojimų derinimas buvo dažnai suvokiama kaip vien tik moterų problema. Per mažai dėmesio buvo skiriama vyrų įtraukimui į vaiko priežiūrą, išskyrus formaliai lyčių aspektu neutralų motinystės ir tėvystės atostogų įstatymą, kuris suteikė dirbantiems tėvams galimybę pasirinkti, kaip jie norėtų pasidalyti atostogas.

Skandinavijos socialinės gerovės valstybių atžvilgiu buvo išreikšta kritinė nuomonė – teigta, jog moterų teisių ir atsakomybės individualizavimas bei jų besikeičiantis santykis su šeima, darbo rinka ir atitinkamai socialinės gerovės valstybe mažina abiejų tėvų moralinę atsakomybę. Pavyzdžiui, Amerikos sociologas Alanas Wolfas (1989) tvirtino, kad žmonių namų architektai sukūrė naują šeimos formą, kurioje abu tėvai dirba apmokamą darbą, o vaikais rūpinamasi vaiko priežiūros dienos centruose. Wolfo nuomone, šis šeimos pokytis yra labai problemiškas socialinės gerovės valstybės eksperimentas. Galima, tikina jis, „turėti du visą dieną dirbančius tėvus, valstybės finansuojamus vaiko priežiūros dienos centrus ir puikiai besitvarkančias šeimas, bet negalima visų šių dalykų turėti vienu metu“ (1989, p. 153). Tačiau tokia šeimos forma nėra būdinga vien Šiaurės šalių regionui. Iš esmės tokia forma tampa įprasta visoje Vakarų Europoje. Darbo ir šeimos derinimo būdų Jungtinėse Amerikos Valstijose analizėje Arlie Hochschild (1996, 1997) aprašo santykinai panašią šeimos formą – šeimą, kur motina ir tėvas, auginantys vaikus, dirba apmokamą darbą, o vaikai prižiūrimi už šeimos ribų, privačioje vaiko priežiūros dienos įstaigoje. Iš Hochschild analizės susidaro įspūdis, kad būtent korporatyvinis kapitalizmas, o ne socialinės gerovės valstybė yra varomoji jėga, skatinanti šeimos kaitą. Analizuodama Amerikos šeimas, autorė bando tvirtinti, jog kompanijos, kuriose vyrauja „šeimai draugiška“ politika, suteikia didesnę pagalbą kasdieniuose šeimos susitarimuose negu Skandinavijos socialinės gerovės valstybė. Nauja šeimos forma, kurią apibūdina sąvoka „viešoji šeima“, taip pat buvo palankiai sutikta. Helga Hernes (1987) nuomone, šios šeimos formos atsiradimui svarbios įtakos turėjo reformos,

įvestos siekiant palengvinti darbo ir šeimos įsipareigojimų derinimą. Ši strategija buvo labai svarbi „moteriai palankiose“ socialdemokratinėse socialinės gerovės valstybėse. Šiaurės šalių mokslininkai tyrinėjo reprodukcijos politiką kaip sferą, kurioje socialinės gerovės valstybė sudaro sąjungą arba sukuria partnerystę su moterimis (Siim, 1984; Hernes, 1984; Borchorst ir Siim, 1987), nors išreiškiama ir nuomonė, kad tokioje partnerystėje moteris yra „jaunesnioji partnerė“ (Leira, 1992).

Be abejo, ne visos moterų problemos iki 10-ojo dešimtmečio pabaigos buvo išspręstos Skandinavijoje; feminizmas socialinės gerovės politikoje mažiau pasireiškė antroje dešimtmečio pusėje, tuo tarpu daugiau dėmesio skirta šeimos politikai, o politinių reformų dėmesio centre atsidūrė vyrai. Tėvystė buvo politizuota, tėvo teisės išplėstos, įtraukiant teisę į vaiko priežiūrą. Greta motinystės modernėjimo ir vaiko priežiūros kolektyvizacijos valstybės parama „tėvų familizacijai“ ir tėvo teikiamai vaiko priežiūrai padėjo atsirasti naujiems šeimos susitarimams, kurių esmė – ryšys tarp vaiko ir abiejų tėvų. Šis posūkis politikoje, kai akcentuojama abiejų tėvų ir tėvo vaikui teikiamos globos svarba bei vertė, buvo interpretuojamas kaip perėjimas nuo 8-ojo ir 9-ojo dešimtmečių „valstybinio feminizmo“ į naują formą – „valstybinį familizmą“ (Leira, 1996a).

10-ajame dešimtmetyje Suomijoje, Norvegijoje ir Švedijoje vaiko priežiūros politikoje vyravo du visiškai skirtingi požiūriai į profesinės veiklos ir šeimos funkcijų bei įsipareigojimų derinimą. Paprastai į valstybės paramą šeimoms, auginančioms mažus vaikus, žiūrima palankiai, tačiau politinės partijos neturi vieningos nuomonės, kokia forma parama galėtų būti teikiama – mokant pašalpas ar teikiant vaiko priežiūros paslaugas. Todėl čia aptariamas „valstybinis familizmas“, o ypač pastebimas politikoje, orientuotoje į skirtingus dviejų maitintojų šeimos modelius, Skandinavijoje pasireiškia dviem būdais. Vieno jų tikslas – palaikyti ir stiprinti šeimos modelį, kur vyras yra šeimos maitintojas, o moteris atsakinga už vaiko priežiūrą; antrasis skatina tradicinių šeimos susitarimų destabilizaciją bei pokyčius. „Viešoji šeima“, t. y. dviejų šeimos maitintojų ir priežiūros pareigomis besidalijanti šeima, dažniausiai siejama su valstybės intervencija. Tokia valstybinio familizmo forma suteikia paramą šeimai, kurioje yra du suaugę dirbantys asmenys, kartu prižiūrintys vaiką. Skirtingą valstybinio familizmo formą rodo pašalpų schema. Jei pašalpa mokama už tėvų teikiamą priežiūrą, ši išmokos schema numato, kad šeimoje yra pagrindinis maitintojas, kuris nėra pašalpos gavėjas. Minėta valstybės parama im-

plikuoja motinos ir tėvo vaidmenų diferenciaciją arba, kaip Parsonsas sakytų, specializaciją „alternatyviomis instrumentinėmis kryptimis“ bei galimybę profesinio užimtumo ir vaiko priežiūros srityse atkurti tradicinį lyčių balansą, kurį išbalansavo valstybės finansuojamos vaiko priežiūros paslaugos ir valstybės parama tėvo teikiamai vaiko priežiūrai.

Lyčių lygybė: panašumai ir skirtumai

Analizuojant pokyčius, įvykusius šeimos formos transformacijoje iš šeimos, paremtos vyro-šeimos maitintojo modeliu, vyravusios 6-ajame ir 7-ajame dešimtmečiais, į 10-ajame dešimtmetyje vyraujančią dviejų šeimos maitintojų modelio šeimą, išryškėja tęstinumo ir kaitos sąveika motinos ir tėvo tipifikacijoje lyčių aspektu. Pastebima, kad gerokai pakito motinos, kaip šeimos maitintojos, prisiimamos atsakomybės santykis, nors darbo rinkos tyrimų duomenimis, dviejų šeimos maitintojų modelio šeimose motinos, kaip šeimos maitintojos, svarba suvokiama lyg antraeilė, lyginant su tėvu. Keliose Europos šalyse atlikti tyrimai parodė, kad vyrai aktyviau imasi vaiko priežiūros, nors pokyčiai šioje plotmėje nėra labai ryškūs. Visose šalyse nepakankamai išnaudojamos įstatymų, reglamentuojančių tėvų teises vaiko priežiūros atžvilgiu, galimybės.

Ne kartą buvo kalbėta apie priežastis, lemiančias skirtumus tarp motinų ir tėvų darbo bei šeimos derinimo. Be to, su šia problema siejami klausimai dažnai atgaivinami diskusijose apie netolygų pasinaudojimą motinystės ir tėvystės atostogų įstatyme numatytomis galimybėmis. Kai kurie mokslininkai mano, kad motinos monopolizuoja vaiko priežiūros sferą, kiti teigia, kad vyrai nesiryžta įžengti į vaiko kambarį. Be abejonės, svarbu įvertinti, kam dviejų žmonių sistemoje suteikiama pasirinkimo pirmenybė ir ar sprendžiant pasirinkimo klausimą pirmenybė teikiama teisei į ilgas vaiko priežiūros atostogas, ar teisei grįžti į darbą po labai nedidelės pertraukos. Kaip akcentuota keliuose nacionaliniuose tyrimuose, lyčių aspektu vertinant „tėvų pasirinkimą“ reikia atsižvelgti į platesnius struktūrinius ir kultūrinius kontekstus bei apribojimus, kurie lemia motinos ir tėvo susitarimus dėl apmokamo ir neapmokamo darbo bei vaiko priežiūros. Motinos ir tėvo sprendimas priklauso ir nuo bendros darbo rinkos situacijos, nedarbo lygio bei šeimos finansinės padėties, kaip, beje, ir nuo darbo patirties ar konkrečios darbo vietos, socialinių ir kultūrinių normų, nustatančių „gerą motinystę“ ir „gerą tėvystę“. Tėvų dar-

bas yra geriau apmokamas nei motinų, todėl šeima gali patirti gerokai didesnius ekonominius nuostolius, jei motinystės ir tėvystės atostogų išeis tėvas. Kai kuriuose darbuose, kur vyrauja moterys ir kur nėra didesnės karjeros raidos galimybių, nėra grėsmės, kad ilgesnis motinos pasitraukimas iš profesinės veiklos gali pakenkti karjerai, jei karjeros raida apskritai įmanoma. Karjeros galima nepasiekti ir kai kuriuose darbuose, kur vyrauja vyrai. Tokiu atveju darbdavio pozicija ir darbo vietos kultūra gali lemti motinos ir tėvo pasirinkimą. Vyrų pasitraukimas iš profesinės veiklos ilgesniam laikui tam, kad galėtų prižiūrėti vaiką, dažnoje kultūroje nėra labai priimtinas reiškinys ir nelabai palaikomas tose organizacijose, kur vyrauja vyrai. Tuo tarpu motinų išėjimas ilgesnių atostogų yra tai, ko iš jos tikimasi, ir tai, kas tradiciškai yra priimtina.

Skandinavijoje, kur pirmiausia buvo įteisintos lyčių aspektu neutralios motinystės ir tėvystės atostogos ir atostogų laikotarpiai, skirti išimtinai vyrams, naudojimosi šiomis įstatymu reglamentuotomis atostogų dalimis rodikliai yra aukšti tiek tarp tėvų, tiek tarp motinų. Dauguma Skandinavijos tėvų pasiima tik dalį įstatymo numatytų atostogų. Pastebėta, kad tapo populiaru imti tėvystės atostogas gimus vaikui. Norvegijoje tėvo kvotos įvedimas sukėlė beprecedentį tėvų naudojimąsi šia teise. Vis dėlto imant motinystės ir tėvystės atostogas įžvelgiami nemaži skirtumai tarp lyčių. Tėvas arba tiek motina, tiek tėvas nepareiškia noro dalytis motinystės ir tėvystės atostogomis lygiomis dalimis. Tik Švedijoje tėvai išeina daugiau negu 10 proc. įstatymu numatytų atostogų. Ilgos vaiko priežiūrai abiem tėvams skirtos atostogos vis dar yra išimtinai motinų prerogatyva. Galima teigti, kad Skandinavijos šalyse lyčių aspektu diferencijuotas naudojimasis motinystės ir tėvystės atostogomis tam tikru mastu atspindi lyčių segregaciją darbo rinkoje ir gali prisidėti prie šios segregacijos įtvirtinimo, o ne jos efekto mažinimo.

Su vaiko priežiūra susijusios teisės, ypatingai vaiko priežiūros pašalpos schema, motinystės ir tėvystės atostogų schema bei tėvo kvota rodo pokytį arba posūkį problemoje, kurią Carole Pateman (1987) vadina „Wollstonecraft dilema“, kuria sprendžiama, ar socialinių teisių suteikimą moterims turėtų lemti moterų ir vyrų panašumai ar jų skirtumai. Atsižvelgus į tai, kad piniginė pašalpa skatina vieną iš tėvų likti namuose, vaiko priežiūros pašalpa suponuoja skirtumą tarp motinos ir tėvo darbo pasidalijimo atžvilgiu: vienas tėvų laikomas pagrindiniu vaiko priežiūros teikėju, kitas – šeimos maitintoju. Šiaurės šalyse šios schemos buvo pri-

statomos kaip leidžiančios tėvams pasirinkti. Jos buvo suvokiamos kaip skatinančios tradicinės šeimos formas ir tradicinį darbo pasidalijimą arba kaip kompensacija už prarastas pajamas, kurių netenka neformalūs vaiką prižiūrintys asmenys – o dažniausiai tai būna moterys. Bendriausiąja prasme vaiko priežiūros pašalpų schemos verčia iš naujo pasvarstyti, kur yra riba tarp valstybės ir šeimos atsakomybės sprendžiant vaiko priežiūros klausimus. Be to, vėl iškelia klausimus, susijusius su priežiūros komercializacija, ir pasvarstymą apie santykį tarp motinai mokamos vaiko priežiūros pašalpos ir visiems mokamo „piliečio atlyginimo“ (Leira, 1998).

Kitaip nei motinystės ir tėvystės atostogų schemos, pašalpų schemose vargiai galima įžvelgti lyčių „vienodumą“ arba lyčių lygybę bent jau ta prasme, kuria ši samprata yra paprastai vartojama socialinės gerovės valstybės politikoje. Tačiau piniginės pašalpos buvo pateikiamos kaip atspindinčios skirtingą lyčių lygybės sampratą, reiškiančią, kad apmokamas darbas ir neapmokama vaiko priežiūra – abu reiškiniai yra laikomi socialiai reikalingomis veiklomis, kurios visuomenei yra vienodai svarbios (žr. pvz., Lande, 2001). Užmokestis už vaiko priežiūrą yra iki šiolei neapmokamo darbo visuomenei vertės pripažinimas. Jeigu pajamų lygybė yra svarbus lyčių lygybės aspektas, piniginės išmokos motinoms, kurios arba verčiamos aplinkybių, arba savo noru nedalyvauja profesinėje veikloje, gali sumažinti gaunamų pajamų skirtumą tarp motinų ir tėvų. Tai, be abejo, teisingas požiūris, bent jau kaip trumpalaikė strategija. Tačiau jei piniginė pašalpa netaps ilgalaikė apmokamo darbo alternatyva, motinų ir tėvų pajamos gali labai skirtis. Piniginių pašalpų schemos primena maternalistinę politiką ir motinai mokamą atlyginimą. Šiame kontekste minėtų išmokų schemos, kurių tikslas yra paremti abiejų tėvų vaikui teikiamą priežiūrą, aiškiai implikuoja skirtumus tarp lyčių bei motinos tapatinimą su namų sfera. Vertinant lyčių lygybės požiūriu, susitelkiama ne į tai, ar vaiko priežiūros pašalpa padeda suvienodinti moterų ir vyrų galimybes, bet į tai, kad valstybės subsidijos yra skiriamos skatinti lyčių aspektu diferencijuotą darbo ir vaiko priežiūros pasidalijimą, pateikiant šias veiklas kaip skirtingas, bet turinčias vienodą vertę. Išreikšdamos palaikymą tradicinėms šeimos formoms ir vertybėms, minėtos išmokų schemos sudaro visiškai kitokią situaciją pasireikšti lyčių lygybei, palyginti su kitomis anksčiau aptartomis socialinės paramos politikomis.

Pozicijos, palaikančios lyčių aspektu diferencijuotą branduolinę šeimą, išraiškoje vargu ar galima įžvelgti ką nors nauja – naujumas pasi-

reiškia vyrų teisių į vaiko priežiūrą įteisinime, kuris pagrįstas nuostata, kad motinos ir tėvo teikiama vaiko priežiūra yra tokia pati, o tiksliau yra vienodos vertės. Toliau, visiškai nesistengiant nuvertinti tėvo ir vaiko santykio problemos svarbos, bus plačiau kalbama tik apie lyčių lygybės aspektus. Kalbant apie nėštumo ir gimdymo atostogas arba šiuo laikotarpiu suteikiamas motinystės atostogas labiau buvo akcentuojami reprodukcinių funkcijų tarp vyrų ir moterų skirtumai, o tuo tarpu motinystės ir tėvystės atostogos bei tėčio kvota tokia forma, kokia šios socialinės teisės egzistuoja, yra paremtos vienodumo samprata. Kitaip tariant, manoma, kad motinos ir tėvai yra vienodai pajėgūs prižiūrėti vaiką, tačiau motinos ir tėvo atliekama priežiūra gali skirtis. Motinystės ir tėvystės atostogos numato teisę į priežiūrą, bet ne pareigas ar įsipareigojimus vaiko priežiūros atžvilgiu. Ilgesnis profesinės veiklos nutraukimas, darbas su pertrūkiais, darbas ne visą dieną bei neatėjimas į darbą dėl šeimyninių priežasčių – tai vis labiau būdinga moterims.

Atitinkamu laikotarpiu, kai motina arba tėvas pradeda dirbti, jie priversti nutraukti profesinę veiklą ilgesniam laikotarpiui, bet šį pasirinkimą lemiantys skirtingi motinos ir tėvo sprendimai gali būti vertinami kaip ekonomiškai naudingi šeimai. Tolesnėje perspektyvoje ilgos atostogos gali nevisiškai palankiai paveikti motinos profesinės veiklos raidą. Reikia atsižvelgti į tai, kad kai kuriais atvejais motinystė trunka ilgiau negu santuoka ar gyvenimas nesusituokus. Daugumai moterų tam tikrą laikotarpį tenka būti vienintele šeimos maitintoja. Todėl ilgesnis pasitraukimas iš darbo rinkos motinoms ilgainiui gali tapti spąstais ekonominėje ir socialinėje plotmėje (Leira, 1998). Svarbu įvertinti, kada ir kokiu mastu ilgos lyčių aspektu neutralios vaiko priežiūros atostogos padeda įgyvendinti motinų, kaip moterų ir darbuotojų, emancipacinius interesus. Šiuo požiūriu tėvo aktyvesnis dalyvavimas vaiko priežiūroje skatina lyčių lygybę ir gali duoti teigiamų rezultatų.

Kai kurie autoriai savo darbuose teigia, jog nereikia pervertinti teisės į lyties atžvilgiu neutralias motinystės ir tėvystės atostogas kaip priemonės, skatinančios lyčių lygybę, reikšmės. Tačiau reikia pripažinti, kad motinystės ir tėvystės atostogų schemose, be abejo, yra potencialių galimybių esminiams pokyčiams mažamečių vaikų priežiūros srityje, nors tos galimybės nėra ugdomos ar panaudojamos. Įstatyme paliekama daug erdvės atostogų tarp motinos ir tėvo pasidalijimui, kuria nepasinaudojama. Tol, kol tėvai ir motinos tolygiau nesidalys vaiko priežiūra ir motinystės

bei tėvystės atostogomis, pavyzdžiui, kol atostogomis nebus dalijamasi lygiomis dalimis, labai tikėtina, kad išėjimas į motinystės ir tėvystės atostogas, netgi ilgesniam laikotarpiui, ir toliau bus traktuojama kaip norma abiem dirbantiems tėvams. Motinos pakeitė lyčių santykį ekonominio šeimos aprūpinimo srityje. Lyčių santykio pakeitimas vaiko priežiūros srityje yra iššūkis abiem tėvams, darbo organizacijoms ir politikos reformai.

Vaiko priežiūra kaip socialinė teisė

Vaiko priežiūros politizavimas išryškina tai, kas tikriausiai ir taip akivaizdu – profesinės veiklos ir vaiko priežiūros derinimas vis dar reiškia vieną dalyką moterims, kitą – vyrams. Vaiko priežiūros politika rodo, kad neišvengiamai persipina lyčių lygybės, profesinės veiklos ir vaiko priežiūros problemos. Be to, atskleidžia, kaip skirtingos „lyčių lygybės“ sampratos gali paveikti skirtingų socialinės gerovės valstybių politikos paketus. Su vaiko priežiūra siejamos socialinės teisės skirtingai konceptualizuoja motinos ir tėvo bei vaiko priežiūros santykį. Motinoms, kurioms paprastai atitenka didesnė dalis vaiko priežiūros pareigų, teisė būti atleistai nuo nuolatinės vaiko priežiūros yra labai svarbi. Kitaip tariant, ši teisė suteikia motinoms galimybę dirbti apmokamą darbą.

Vyrų teisė nebūti pagrindiniu vaiko globėju laikoma savaime suprantamu dalyku, todėl retai manoma, kad vaiko priežiūros paslaugų įteisinimas pakeičia arba papildo tėvo teikiamą globą. Labai svarbios yra reformos, reglamentuojančios vyrų nepriklausomą teisę imtis vaiko priežiūros ir tos priežiūros laikotarpiu suteikiančios dirbantiems tėčiams teisę būti atleistiems nuo profesinių įsipareigojimų. Tai, kad reformos praplečia motinos galimybes atlikti šeimos maitintojos vaidmenį ir tėvo galimybes teikti vaiko priežiūrą, skatina veiklos, kurią tradiciškai atlieka motina ir tėvas, despecializaciją. Šiuo požiūriu motinoms ir tėvams sudaromos geresnės sąlygos turėti lygias galimybes ekonominio aprūpinimo ir globos teikimo srityse.

Būdai, kuriais apmokamas darbas ir neapmokama vaiko priežiūra yra derinami, taip pat lemia dirbančios motinos ir dirbančio tėvo teises bei atitiktį kriterijams, kurių pagrindu praplečiamos jų teisės. (Tai galima pailiustruoti Norvegijos atveju, kur globos gavėjų ir neformalių globos teikėjų socialinės teisės apibrėžiamos platesniame kontekste.) Norvegijos socialinio draudimo schemoje ir kitose socialinės teisės įstatymuose socia-

linių teisių prieinamumas yra diferencijuotas: kai kurios socialinės teisės yra universalios, kai kurios priklauso nuo profesinio užimtumo, o kai kurios galioja teikiantiems nemokamą globą. Be to, kai kurios socialinės teisės yra įteisintos tiems, kuriems reikia globos. Socialinėse teisėse pasireiškia tam tikra hierarchija, kitaip tariant, vienų grupių teisės turi tvirtesnį teisinį pagrindą nei kitų. Nemažai socialinės gerovės valstybės teikiamų paramos formų nėra visiems prieinamos, o skirtos tik asmenims, kurių pagrindinė veikla buvo formalus profesinis užimtumas. Nuo profesinio užimtumo situacijos priklausančios teisės paprastai užtikrina palankesnes socialines garantijas, negu gyvenančių iš išmokų teisės arba dirbančių neapmokamą darbą bei teikiančių neformalią globą teisės.

Socialinės gerovės valstybės analizė, tiriant teisinio prieinamumo diferenciaciją, atskleidžia keletą pagrindinių principų, lemiančių tai, kaip konstruojamas socialinis pilietiškumas ir kaip funkcionuoja socialinės gerovės valstybė, koks jos santykis su dirbančiomis motinomis ir dirbančiais tėvais. Tiek socialinės gerovės paramos schemose teikiama pirmenybė apmokamam darbui, lyginant su kitomis užimtumo formomis, tiek atsakomybės už vaiko priežiūrą dalijimas į viešą ir privačią sąveikauja su lyčių aspektu diferencijuotu darbo pasidalijimu, o šie veiksniai, vertinant pagal lytį, suteikia piliečiams skirtingas socialines teises.

Anot Jane Lewis (2001), suaugusio asmens, dirbančio apmokamą darbą, modelis imtas suvokti kaip pilietiškumo norma. Šioje knygoje išanalizuotas socialinės gerovės valstybėje egzistuojančių teisių ir socialinės paramos formų pasiskirstymas ir teigta, kad Skandinavijoje socialinės gerovės valstybės politikoje galima įžvelgti socialinio pilietiškumo sampratos dvejopumą. Vienas šios sampratos aspektas yra tapatinamas su piliečiu, kaip dirbančiu už užmokestį, o kitas – su piliečiu, globos teikėju (Leira, 1992). Sąvokos „pilietis–priežiūros teikėjas“ reikšmė nėra tokia nusistovėjusi kaip sąvokos „pilietis–apmokamas darbuotojas“. Be to, dirbantys motina ir tėvas, kurie didžiąją savo darbingo amžiaus dalį skiria profesinei veiklai, t.y. komodifikuotam darbui, o didžiąją dalį atsakomybės už vaiko priežiūrą (ir/arba kitas su priežiūra siejamas pareigas) perkelia kitiems, socialinės gerovės valstybės teikiamos socialinės paramos sistemoje atsiduria palankesnėje padėtyje nei dirbantys abu tėvai, kurie yra pagrindiniai vaiko priežiūros teikėjai, turintys pertraukiamą darbo stažą, rodantį ilgesnius profesinės veiklos nutraukimo periodus.

Europoje 10-ajame dešimtmetyje, t.y. laikotarpiu, kai socialinės gerovės valstybė patyrė kai kurių suvaržymų ir restruktūrizaciją, nepaisant tam tikrų ekonominių sunkumų, su vaiko priežiūra siejamos teisės buvo gerokai išplėstos. Europos Sąjungos dokumentuose – Vaiko priežiūros rekomendacijoje bei Motinystės ir tėvystės atostogų direktyvoje (abu dokumentai įteisinti 10-ajame dešimtmetyje) – akcentuojamas socialinės paramos politikos dėmesys vaiko priežiūrai. Nors rekomenduotos arba įteisintos priemonės yra kuklios pagal joms įgyvendinti reikalingų išteklių kiekį, labai svarbu, kad atsakomybė už vaiko priežiūrą yra įtraukta į politinę dienotvarkę ir rekonceptualizuota, įvardijant ją ne tik kaip tėvų, bet ir kaip socialinės gerovės valstybės rūpestį.

Nebandoma teigti, kad ekonominiai suvaržymai, kuriuos patyrė socialinės gerovės valstybės, neturėjo įtakos šioje knygoje aptariamai reprodukcinei politikai, be to, nenorima sumenkinti problemų, su kuriomis vis dar susiduriama derinant profesinę veiklą ir vaiko priežiūros funkcijas. Kaip pavyzdį galima pateikti faktą, kad keletoje Europos šalių vis dar trūksta valstybės finansuojamų vaiko priežiūros paslaugų ir kad vis dažniau tų paslaugų paklausos problemą bandoma spręsti moterų, kaip darbo jėgos, transnacionaline ir transkontinentine migracija. Be to, jei vaiko priežiūrai skiriamos atostogos neapmokamos, jomis negali pasinaudoti tėvai, kuriems aktualu neprarasti vieno iš šeimą išlaikančiųjų uždarbio. Klausimas, kad vyrai nevisiškai panaudoja teisės į vaiko priežiūrą galimybes, vertas atskiro nagrinėjimo.

Tarp socialinės gerovės valstybių arba jų viduje nėra susitarta dėl bendros nuostatos, ką reikėtų vadinti optimaliu, arba bent galimu, pareigų pasidalijimu tarp socialinės gerovės valstybės, rinkų, savanoriškų organizacijų bei vyrų ir moterų šeimos viduje tam, kad būtų galima patenkinti vaiko priežiūros poreikius. Tačiau tiek apmokamas ir neapmokamas darbas, tiek globos ir laiko sąnaudų aspektai, neišvengiamai pasireiškiantys derinant profesinę veiklą ir vaiko priežiūrą, yra lyčių atžvilgiu diferencijuoti. Socialinių teisių diferencijavimą pagal lytį arba, kaip pasakytų Mary Daly (2000), socialinės gerovės paskirstymą lyties aspektu, daugiausia nulemia lyčių požiūriu diferencijuotas apmokamo ir neapmokamo darbo bei vaiko priežiūros padalijimas. Reikia atsižvelgti į šį gerai visiems žinomą faktą, jei norima sumažinti arba panaikinti lyčių diferenciaciją socialinės gerovės atžvilgiu. „Atlyginimo už vaiko priežiūrą“ įvedimas ir ne už atlygį globą teikiančiųjų socialinių teisių išplėtimas gali lemti skirtumo tarp

„piliečių–priežiūros teikėjų“ ir „piliečių–apmokamų darbuotojų“ gaunamų pajamų mažėjimą. Tačiau taip atsitiks tik tuo atveju, jei nebus didelio skirtumo tarp užmokesčio už vaiko priežiūrą ir bendro užmokesčio lygio ir jei profesinės veiklos galimybės, darbo valandos bei socialinės teisės nesiskirs nuo formaliai dirbančiųjų. Tik tuomet gali išnykti skirtumas tarp „piliečių–priežiūros teikėjų“ ir „piliečių–apmokamų darbuotojų“ padėties. Be to, reikia nepamiršti, jog dalyvavimas profesinėje veikloje suteikia galimybių dažniau dalyvauti socialinėje bei politinėje sferose, organizacijų veikloje. Visuomenėje plačiąja prasme gali sužlugti pastangos, skatinančios lyčių lygybę, jei vyrai ir moterys lygesnėmis dalimis nesidalys vaikų ir šeimos narių priežiūros pareigų. Užmokestis už vaiko priežiūrą arba alga už globos teikimą, kaip šiandien tos išmokos vadinamos, neišsprendžia minėtų problemų.

Vaikų ir kitų gyventojų, kurie negali savęs tinkamai apsitarnauti, priežiūra yra svarbiausias socialinės gerovės valstybės teikiamos paramos bruožas; tai yra moterų ir vyrų pareiga, taip pat problema, kurios esmę sudaro bendras apmokamo ir neapmokamo darbo bei priežiūros organizavimas ir pasiskirstymas visuomenėje. Dilema, kaip derinti profesinę veiklą ir šeimos funkcijas, lieka neišspręsta, neatsakyta ir į klausimus, kas turėtų atsakyti už vaiko priežiūrą, kas turėtų atlikti priežiūros darbus ir kas turėtų padengti su tuo susijusias išlaidas. Nė viena socialinės gerovės valstybė visiškai nekolektyvizavo atsakomybės už vaiko priežiūrą ir neatrodo, kad tai numatoma padaryti artimiausioje ateityje ar kad labai būtų siekiama tą padaryti. Siekiant nors kažkiek pakeisti vaiko priežiūros politiką, reikia atsižvelgti į globalią priežiūros ekonomiką, viešos ir privačios atsakomybės už vaiko priežiūrą sujungimą bei netolygų vaiko priežiūros, neapmokamo darbo ir profesinės veiklos tarp lyčių paskirstymą. Todėl reikia siekti, kad būtų persidalyta profesinės veiklos ir priežiūros funkcijomis taip, kad to darbo rezultatai būtų apčiuopiamesni nei simbolinė parama, skatinanti tėvų pasirinkimą. Suaugusio dirbančio žmogaus modelis, atrodo, sėkmingai pakeitė vyro-šeimos maitintojo modelį ir tapo vyraujančiu piliečio modeliu. Atėjo laikas įvertinti iššūkius, kuriuos iškelia abiejų dirbančių tėvų modelis.

Išnašos

1. Įvadas: pokyčiai socialinėje sandaroje

1 Knygoje giliau neanalizuojamos sąvokos „lyčių kontraktas“ (pvz. Hirdmann, 1990) arba „kontraktas tarp lyčių“ (Pateman, 1989), žr. taip pat Gerhard, Knijn ir Lewis (atiduota spaudai). Knygoje terminas vartojamas daugiausia aprašomąja prasme, pavartota OECD ataskaitoje (OECD, 1994).

2 Skandinavų kalbose žodis *omsorg*, išvertus į anglų kalbą reiškia „care“ arba „caring“ (liet. rūpestis, priežiūra, slauga, domėjimasis ir t.t. – vert. past.). Minėtos žodžių reikšmės nusako tiek darbą, tiek meilę, švelnumą, prisirišimą, kitaip tariant, tiek susidomėjimą kažkuo, tiek rūpinimąsi kažkuo. Šioje knygoje, kai kalbama apie su priežiūra susijusias teises, minėti žodžiai, jei nenurodytos kitos reikšmės, vartojami įvairiems priežiūros aspektams išreikšti.

3 Knygoje vaiko priežiūros sąvokos rekonceptualizacija reiškia, kad vaiko priežiūra tampa abiejų tėvų teise arba būti atleistiems nuo nuolatinės vaiko priežiūros (angl. *full-time care*), arba, priešingai, gauti atleidimą nuo darbo prižiūrėti vaiką. Nerutuliojama svarbi diskusija apie aukštos kokybės valstybės finansuojamų vaiko priežiūros paslaugų, kaip vaiko demokratinės teisės, prieinamumą.

4 Iš esmės socialinės gerovės valstybės pozicija dviejų šeimos maitintojų modelio atžvilgiu gali kisti nuo tokios šeimos formos palaikymo iki pakankamai neintervencinės pozicijos arba ekonomiškai nepalankių sąlygų minėto modelio šeimoms sudarymo. Paramos šeimai politika buvo įgyvendinama per ilgoką laikotarpį. Kai kuriose socialinės gerovės valstybėse minėta politika kartais yra nevisiškai apgalvotų, chaotiškų sprendimų arba politinių kompromisų išdava, todėl ne visuomet yra nuosekli arba sinchronizuota. Politikos gali skatinti arba slopinti ir motinų, ir tėvų profesinės veiklos ir šeimos funkcijų bei įsipareigojimų derinimą. Politikos poveikis, skatinantis arba slopinantis profesinės veiklos ir šeimos funkcijų bei įsipareigojimų derinimą, be kitų veiksnių, pasireiškia ir per tokius: darbo valandas, standartinę darbo sutartį, mokesčių įstatymus, dirbančių ne visą dieną socialinę apsaugą, moterų diskriminaciją užmokesčio aspektu, vaiko priežiūros organizavimą. Pavyzdžiui, mokesčių įstatymai gali būti palankūs arba nepalankūs dviejų šeimos maitintojų modeliui; valstybinis finansavimas gali traktuoti dirbančias motinas prioritetine tvarka arba gali joms sudaryti nepalankias sąlygas; paramos šeimai politika gali skatinti vyrą būti vieninteliu šeimos maitintoju arba skatinti tiek motinas, tiek tėvus būti ir dirbančiais tėvais, ir šeimos maitintojais bei vaiko globėjais (tokį požiūrį išreiškia ir, pvz., Liljeström, 1978; Millar ir Warman, 1995; Saraceno, 1997; Boje ir Leira, 2000).

5 Sąvokos „Skandinavija“ ir „Šiaurės šalys“ kartais vartojamos sinonimiškai. Tačiau dažnai Skandinavija reiškia Daniją, Norvegiją, Švediją, o sąvoka Šiaurės šalys įtraukia Suomiją ir Islandiją. Šioje knygoje remiamasi duomenimis, gautais keturiose Šiaurės šalyse (Islandijos duomenimis nesiremiama), o sąvokos „Skandinavija“ ir „Šiaurės šalys“ vartojamos sinonimiškai.

6 Biologijos svarba įstatymams, susijusiems su abiejų tėvų socialinėmis teisėmis, yra skirtinga įvairiose Vakarų Europos valstybėse. Kai kurias motinų socialines teises gali lemti biologija bei rūpinimasis dirbančios motinos sveikata ir jėgų atgavimu po gimdymo. Tai atsispindi, pavyzdžiui, įstatymuose, reglamentuojančiuose nėštumo ir gimdymo (motinystės) atostogas, t.y. laikotarpį paskutiniais nėštumo mėnesiais ir/arba tuoj po gimdymo. Tai pačiai kategorijai priklausytų ir specialios atostogos žindymui, nes tai lemia biologinės motinos kūno savybės arba nuostata, kad žindymas geriausiai atitinka vaiko poreikius. Ilgesnės motinystės ir tėvystės atostogos bei teisės tėvams suteikimas gauti atleidimą nuo darbo tam, kad būtų galima prižiūrėti vaiką, yra labiausiai siejamos su atsakomybės už vaiko priežiūrą pavertimu teise.

Tačiau kai kurių šalių šeimos įstatyme biologinė tėvystė tampa labai svarbi ir traktuojama kaip vaiko teisė pažinti savo biologinius tėvus ir palaikyti ryšius su biologiniu tėvu ir motina arba kaip tėvo teisė palaikyti ryšį su savo biologine atžala, neatsižvelgiant į santykius su vaiko motina (Leira, 1996b).

7 Šie skirtingi požiūriai atsispindi ir Europos Sąjungos politikoje. Tėvystės ir motinystės atostogos yra politiškai institucionalizuotos Direktyvoje, o vaiko priežiūros paslaugos – Rekomendacijoje.

8 Šioje knygoje sąvokos „vaiko priežiūros paslaugos“, „dienos priežiūros paslaugos vaikams“ ir „vaikų ankstyvasis ugdymas ir priežiūra“ yra vartojamos kaip sinonimai.

9 Visur knygoje sąvokos „politikos paketas“ ir „vaiko priežiūros paketas“ vartojamos socialinės gerovės politikos kontekste (žr. taip pat Kamerman ir Kahn, 1994).

2. Vaiko priežiūros politizavimas

1 Dar ne taip seniai pasiturinčiose šeimose biologines funkcijas, pvz., maitinimą krūtimi, atlikdavo maitinančios samdytos auklės. Pastaruoju metu reprodukcinės technologijos, kaip spermos ir kiaušinėlio dovanojimas bei „gimdos samdymas“ ir „surogatinė motinystė“, atvėrė naujas galimybes tapti biologinėmis motinomis ir tėvais.

2 Gary Becker (1973) analizuoja šeimą kaip ekonominį vienetą, kurio ribose jos nariai veikia kartu tam, kad maksimaliai panaudotų savo teises.

3 Iki 8-ojo dešimtmečio lyginamosiose vaiko priežiūros ir šeimos politikos studijose (Roby, 1973; Kamerman ir Kahn 1978) atsispindi skirtingi įvairių socialinės gerovės valstybių požiūriai į šeimą. Atramos tašku pasirinkę nuostatą, kad „šeimos politika reiškia viską, ką vyriausybė daro dėl šeimos ir šeimai“, Kamerman ir Kahn (1978, p. 3) išskiria tris socialinės gerovės valstybių grupes: *pirmoji* – tai socialinės gerovės valstybės, kurių paramos šeimai politika yra akivaizdi ir dosni. Šiai grupei priklauso Švedija, Norvegija,

Vengrija, Čekija ir Prancūzija; *antrajai* grupei priklauso Austrija, Vakarų Vokietija, Lenkija, Suomija ir Danija. Jose šeimos politika buvo išplėtota kaip sritis, kurioje „buvo nustatyti tam tikri tikslai, siejami su šeima“ (Kamerman ir Kahn, 1978, p. 5); *trečioji* grupė, kurioje paramos šeimai politika nėra aiškiai išreikšta ir gana pasyvi. Šiai grupei priklauso Jungtinė Karalystė, Kanada, Izraelis ir Jungtinės Amerikos Valstijos.

Kaip teigia Ann Gauthier (1996), „šeimos politika“ nėra konkrečiai apibrėžta sritis, ir, mokslininkų nusivylimui, nėra aiškaus susitarimo, kokios politikos turėtų būti įtrauktos į šią sąvoką. Labai dažnai reikšmės, kurios yra minėtos sąvokos sudedamosios dalys, remiasi įstatymais, nuostatomis, reglamentais bei vyriausybės priimtomis priemonėmis. Gauthier tvirtina, kad lyginamoji šeimos politika taip pat turėtų atsižvelgti, kokia yra riba tarp viešos ir privačios sferų ir kokią įtaką tai turi paramos bei paslaugų šeimai teikimui. Kitas aspektas, į kurį reikėtų atsižvelgti, yra santykis tarp valstybės remiamų ir nesubsidijuojamų paslaugų.

4 Knygoje pasirenkami terminai familizmas ir familizacija, o ne familializmas ir familializacija.

5 Sąvoka „pareiga“ (angl. *duty*) paprastai reiškia moralinius ir teisinius reikalavimus arba asmenį ar daiktą, su kuriuo sieja teisinis arba moralinis ryšys; įsipareigojimas (angl. *obligation*) ir atsakomybė (angl. *responsibility*) yra vartojami kaip sinonimai. Šiame skyriuje tie terminai vartojami pasirinktinai (jei vartojama kitomis prasmėmis, reikšmės nurodomos tekste). Skyriuje susitelkiama į šeimos įsipareigojimų aptarimą formalaus šių įsipareigojimų apibrėžimo plotmėje. Tačiau norint plačiau suvokti šeimos ryšių svarbą, jos įsipareigojimų tyrimuose reikėtų atsižvelgti į galiojančias normas ir socialinio ryšio pobūdį tarp individų, kurie yra apibrėžiami kaip šeima arba patys save laiko „šeima“. (Šeimos įsipareigojimus aptaria Maclean ir Ekelaar (1997).

6 Edward Banfield (1958) sukūrė sąvoką „amoralus familizmas“ (angl. *amoral familism*) familizmo neigiamiems aspektams apibrėžti.

7 Teisių individualizacija ir didėjanti viešojo sektoriaus atsakomybė už priežiūrą ir socialinės gerovės teikimą nereiškia, kad šeimose išnyko savitarpio pagalba tarp lyčių ir kartų materialinės paramos bei priežiūros atžvilgiu. Nepaisant refleksyvaus modernizmo teorijų (pvz., Beck, 1992), kurios šeimos įsipareigojimus apibūdina kaip pamažu nykstančius arba tampančius fragmentiškais, empiriniai tyrimai rodo, kad šeimos teisės ir pareigos visiškai nenyksta ir negali būti vienareikšmiškai apibūdintos. Pasak Susan Lingsom (1997), duomenys apžvalgos, kurios metu buvo vertinta, kiek laiko jauni šeimos nariai skiria vyresniojo amžiaus šeimos narių pagalbai bei priežiūrai, rodo, kad nepaisant to, jog per 30 metų didėjo socialinės gerovės valstybės vyresniojo amžiaus žmonėms teikiama finansinė parama ir daugėjo paslaugų, jaunesni šeimos nariai skiria tiek pat laiko vyresniesiems, nors ilgainiui ir pakito minėto bendravimo turinys. Priežiūros pokyčiai – nuo priklausomybės nuo šeimos narių į naudojimąsi viešosiomis paslaugomis – buvo palankiai sutikti Skandinavijoje ir dažnai teigiama, kad pasirenkamos būtent viešosios paslaugos, o ne šeimos narių teikiama pagalba (plg. Daly ir Lewis (1998), kas prieštarauja požiūriui, kad globos gavėjai paprastai neigiamai žiūri į viešųjų paslaugų įsivyravimą).

8 Šeimos įsipareigojimų tyrimas formaliai apibrėžtos šių įsipareigojimų reikšmės ribose suteikia svarbių, tačiau ribotos apimties žinių apie šeimos narių tarpusavio ryšius. Siekiant išaiškinti, kaip šeimos pareigos ir teisės yra transformuojamos į šeimos santykius, be abejo, yra svarbu nustatyti, kokių veiksmų žmonės imasi savo šeimos atžvilgiu. Santykiai tarp šeimos narių reiškia ne vien individualias teises arba įsipareigojimus. Vertinant šeimos narių santykius, reikia atsižvelgti ir į savitarpio pagalbą bei tarpusavio priklausomybę santykiuose, besitęsiančiuose ilgesnį laikotarpį. Janet Finch (1989) siūlė į šeimos pareigas žiūrėti kaip į „įsipareigojimus, susiklosčiusius tarp realių žmonių per daugelį metų, o ne kaip į abstrakčių moralinių vertybių aibę“ (p. 242).

9 Teisė palaikyti ryšį su vaiku nereiškia pareigos tai daryti. Norvegijoje abiem tėvams, turintiems teisę lankyti vaiką, bet nesinaudojantiems šia teise, netaikomos jokios nuobaudos.

10 Tačiau Esping-Andersen teigia, kad „dekomodifikacijos nereikėtų tapatinti su visišku darbo kaip produkto panaikinimu“; šią sąvoką reikėtų labiau sieti su „mastu, kuriuo individai arba šeimos gali išlaikyti socialiai priimtiną gyvenimo lygį ir nedalyvaudami darbo rinkoje“ (1990, p. 37).

3 Darbas, šeima ir socialinės gerovės valstybė: suderinamumo problemos

1 Pastarųjų metų OECD ataskaitoje (2001a) aptariamas profesinės veiklos ir šeimos funkcijų derinimas darbo rinkos požiūriu. Remiantis plataus spektro tyrimų duomenimis, ataskaitoje pateikiama gana detali abiejų tėvų profesinio užimtumo pokyčių analizė, kurioje akcentuojamas motinų, o ypatingai turinčių gerą išsilavinimą, profesinio užimtumo didėjimas. Ataskaitoje taip pat aptariami vyrų ir moterų uždarbio skirtumai bei pagal lytis pasireiškiantis skirtumas tarp vyrų ir moterų dalyvavimo profesinėje veikloje bei vaiko priežiūroje. Be to, atkreipiamas dėmesys į žemus gimstamumo rodiklius daugelyje OECD šalių. Ypač daug dėmesio skiriama mokesčių ir pašalpų politikai, profesinės veiklos ir šeimos derinimo klausimams. Atskirame skyriuje aptariami savanoriški susitarimai darbo vietose, pateikiama „palanki šeimai“ politika.

2 Žr. pvz. Haavind (1987), Bjørnberg (1998), Ribbens (1994), Hestbæk (1995), Hochschild (1995), Ahrne ir Roman (1997), Drew, Emerek ir Mahon (1998), Windebank (1999), Boje ir Leira (2000).

3 Neteigiama, kad tėvai ir motinos vienodai uždirba arba vienodai pasiskirsto vaiko priežiūros paslaugomis. Priešingai, vienas įdomesnių tyrimo objektų yra kintantis lyčių diferenciacijos tęstinumas ir pokyčiai susitarimuose tarp abiejų tėvų.

4 Praplėsdama dviejų šeimos maitintojų sąvokos reikšmę, Anne-Dorthe Hestbæk (1995) siūlo diferencijuoti šeimos formas, atsižvelgiant į tai, ar pajamos gaunamos iš pirminių, antrinių ar tretinių ekonomikos sektorių, be to, siūlo atskirai tirti vyrų ir moterų pajamas. Taip pat žr. Birgit Pfau-Effinger (1999), kur pateikiama skirtingų socialinių ir kultūrinių požiūrių į dviejų šeimos maitintojų modelį analizė.

5 Nepriklausomai nuo darbo valandų skaičiaus, dauguma tėvų (motinų ir tėvų) kiekvieną dieną kažkiek laiko praleidžia su savo vaikais. Tai, kiek valandų tėvai praleidžia darbe, nebūtinai rodo, kiek laiko jie skiria vaikams. Dirbantys visą dieną arba ilgiau gali teikti nuolatinę vaiko priežiūrą, pavyzdžiui, pakaitomis dirbantys tėvai, o tuo tarpu dviejų arba vieno maitintojo modelio šeimoje vaikus gali prižiūrėti kartu gyvenanti auklė. Tačiau dažniausiai šeimos, kuriose motinos dirba, naudojasi už šeimos ribų ne tėvų teikiamomis vaiko priežiūros paslaugomis.

6 Šiaurės šalys užima skirtingas pozicijas santykio su Europos Sąjunga atžvilgiu. Danija tapo Europos Sąjungos nare 1973 metais, Suomija ir Švedija – 1995-aisiais, o tuo tarpu Norvegija nėra Europos Sąjungos narė.

7 Keliose Europos šalyse valstybės kišimąsi į vaikų ankstyvąjį ugdymą ir priežiūrą pradžioje daugiau lėmė edukaciniai bei socialinės politikos aspektai, o ne siekimas paskatinti motinas dalyvauti profesinėje veikloje.

8 Šiame skyriuje neaptariami įvairių vaiko priežiūros formų privalumai, nesigilinama į teikiamos vaiko priežiūros profesionalumo aspektus, neanalizuojami svarbūs klausimai, susiję su įvairių edukacinių ir pedagoginių sistemų įtaka vaikams bei jų vaikystei.

9 Helga Hernes neplėtoja sampratos, apibūdinančios moteriai palankias galimybes Šiaurės šalių socialinės gerovės valstybėse. Tačiau ji pateikia įdomų pastebėjimą, kai apibūdina valstybę, kurioje „būtų imtasi panaikinti lyčių aspektu pagrįstą nelygybę, nesukeliant kitokių nelygybės formų, pavyzdžiui, nelygybės tarp moterų“ (Hernes, 1987, p. 15). Vaiko priežiūros ir profesinio užimtumo skatinimas buvo svarbus lyčių politikos tikslas tokio pobūdžio socialinės gerovės valstybėse.

10 Norvegų autorių darbuose plačiai aptartas Norvegijos „išskirtinumas“ motinų profesinio užimtumo požiūriu (Skrede, 1986, 2000; Leira, 1992; Sainsbury, 1994, 2000; Ellingsæter, 1998).

11 Žr. nacionalinės skiltys OECD teminėse ataskaitose apie mažamečių vaikų ankstyvojo ugdymo ir priežiūros politiką Danijoje (2000), Suomijoje (2000), Norvegijoje (1998) ir Švedijoje (1999). Taip pat OECD Norvegijos, Švedijos ir Suomijos duomenų apžvalga (OECD 1999a, b, 2001b). Tuo metu, kai buvo rašoma ši knyga, neturėta medžiagos apie Daniją. Visose ataskaitose aptariama, kokiu mastu vaiko priežiūra yra traktuojama kaip tėvų arba (vaiko) teisė, taip pat pateikiama duomenų apie pasinaudojimo teisėmis galimybes ir finansinės paramos dydį.

4 Motinystės ir tėvystės atostogos: vaiko priežiūros refamilizacija

1 Įdomią tėvystės pokyčių analizę pateikia, pvz., Brannen (1998), Coltrane (1996), Europos Komisijos vaiko priežiūros teminis tinklas (1993), Giovannini (1998), Marsiglio (1993) Brandth ir Kvande (1993), Carlsen (1993) ir Bjørnberg (1998).

2 Tėčio mėnuo Švedijos kontekste aptariamas, pvz., Bekkengen (1996), Näsman (1998), Haas ir Hwang (2000); kai kurių Norvegijoje kilusių diskusijų apžvalga pateikiama Leira (1998); analogiškas diskusijas Danijoje aptaria Rostgaard, Christoffersen ir Weise (2000).

5 Nuo motinos uždarbio iki tėvų pasirinkimo: piniginės išmokos už vaiko priežiūrą

1 1998 metais Prancūzija buvo vienintelė Europos Sąjungos valstybė, skyrusi piniginę pašalpą, kurią dirbantys tėvai naudoja sumokėti samdomai auklei, namuose prižiūrinčiai vaiką(-us) (Moss, 1988).

2 Kartais sunku atskirti motinystės ir tėvystės atostogas nuo pašalpų vaiko priežiūrai. Mokamos atostogos vaiko priežiūrai, įvestos Danijoje 1992 metais (žr. 4 skyrių), buvo pateikiamos kaip daniškasis pašalpų schemos variantas (Borchorst, 1999), taip pat ir kaip motinystės bei tėvystės atostogų forma. Vienas šių atostogų tikslų – nedarbo mažinimas. Buvo reikalaujama, kad išėjusį atostogų asmenį laikinai pakeistų darbo neturintis asmuo.

3 Austrijoje buvo įvesta speciali piniginė pašalpa (*Sondernotstandshilfe*), kuri, pasibaigus motinystės ir tėvystės atostogoms, mokama tėvams (motinai ir tėvui), galintiems įrodyti, kad jie negali grįžti į darbą pasibaigus minėtoms atostogoms, pvz., kadangi nepakanka vietų vaiko priežiūros įstaigose (Thenner, 2000; MISSOC, 1999).

4 Šiuose tyrimuose pateikiami rezultatai gauti netrukus po piniginių pašalpų reformos. Todėl aptariama įtaka motinų darbo dienos trukmei trumpalaikės perspektyvos požiūriu. Tačiau kaip rodo motinų dalyvavimo darbo rinkoje analizė, remiantis darbo jėgos per penkerių metų laikotarpį (1996–2000) apžvalgos duomenimis, nesikeičia motinų, auginančių vaikus iki 3 metų, profesinio aktyvumo rodikliai (Sletvold, 2000).

5 Namų priežiūros pašalpos Suomijoje ir pašalpos vaiko priežiūrai Norvegijoje įtakos motinų dalyvavimui darbo rinkoje lyginamąją analizę pateikia Rissanene ir Knudsen (atiduota spaudai).

Literatūra

Adamik, M. (1991), 'Hungary – Supporting parenting and child rearing: Policy innovation in Eastern Europe', in Kamerman, S.B. and Kahn, A.J. (eds), *Child Care, Parental Leave and the Under 3s: Policy Innovation in Europe.* New York: Auburn House.

Aglen, A.M. (1998), Barnehagen i offentligheten: om begrunnelser og modeller i norsk og svensk barnehagepolitikk (Childcare in public policies: A comparison of Norwegian and Swedish childcare policies). Cand. polit. dissertation. Oslo: Department of Sociology and Human Geography, University of Oslo.

Ahrne, G. and Roman, C. (1997), *Hemmet, barnen och makten* (The home, the children and the power). SOU, 1997: 193. Stockholm.

Allardt, E. (1975), *Att ha, att älska, att vara* (To have, to love, to be). Lund: Argos Forlag.

Andenæs, A. (1997), 'Kontantstøtte en gavepakke til mannen' (Cash benfit for childcare – a gift to the men), *Dagbladet, 15 sept. 1997.*

Andersen, D., Appeldorn, A. and Weise, H. (1996), *Orlov – evaluering af orlovsordningerne* (Leave of absence – an evaluation of the leave schemes). København: Socialforskningsinstituttet.

Anttonen, A., Forsberg, H. and Huhtanen, R. (1995), 'Family obligations in Finland', in Millar, J. and Warman, A. (eds), *Defining Family Obligations in Europe.* Social Policy Papers no. 23. Bath: University of Bath.

Anttonen, A. and Sipilä, J. (1996), 'European social care services: is it possible to identify models?', *Journal of European Social Policy,* 6(2): 87–100.

Åström, G. (1990), 'Föräldraförsäkring och vårdnadsbidrag' (Parental leave and cash for care), *Kvinnovetenskapligt tidsskrift,* 11(2): 37–48.

Baklien, B., Gulbrandsen, L. and Ellingsæter, A.L. (2001), *Evaluering av kontantstøtteordningen* (The cash benefit for childcare – an evaluation). Oslo: Norges Forskningsråd.

Banfield, E. (1958), *The Moral Basis of a Backward Society.* New York: The Free Press.

Bay, A-H. (1988), *Penger eller barnehageplass?* (Cash transfers or a place in publicly sponsored day-care?). Rapport 1988: 7. Oslo: INAS.

Beck, U. (1996), Demokratisierung der Familie (Democratisation of the family). Paper presented at the conference 'Families at Present', Holmen Fjordhotell, June, Oslo.

Beck, U. (1992), *Risk Society: Towards a New Modernity.* London: Sage Publications.

Becker, G. (1973), 'A theory of marriage: part I', *Journal of Political Economy,* 81(4): 813–46.

Bekkengen, L. (1996), *Mäns föräldraledighet. En kunskapsöversikt* (Men's use of parental leave: A review of research). Arbetsrapport 96: 12. Karlstad: Högskolan i Karlstad.

Benoit, C. (2000), 'Variation within post-Fordist and liberal welfare state countries', in Boje, T.P. and Leira, A. (eds), *Gender, Welfare State and the Market.* London and New York: Routledge.

Bergqvist, C., Borchorst, A., Christensen, A-D., Ramstedt-Silén, V. and Styrkársdóttir, A. (eds) (1999), *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden* (Gender equality and democracy: Gender and politics in the Nordic countries). Oslo: Universitetsforlaget.

Bettio, F. and Prechal, S. (1998), *Care in Europe: Medium-term Community Action Programme on Equal Opportunities for Women and Men (1996–2000).* Joint report of the 'Gender and Employment' and the 'Gender and Law' Groups of Experts. Brussels.

Bjørnberg, U. (1998), 'Family orientation among men: a process of change in Sweden', in Drew, E., Emerek, R. and Mahon, E. (eds), *Women, Work and the Family in Europe.* London and New York: Routledge.

Bjørnberg, U. and Eydal, G. (1995), 'Family obligations in Sweden', in Millar, J. and Warman, A. (eds), *Defining Family Obligations in Europe.* Social Policy Papers no. 23. Bath: University of Bath.

Bjurstrøm, H. (1993), *Deltidsansattes rettigheter. En komparativ studie av Danmark, England, Norge og Tyskland* (The social rights of part-time workers: A comparative study of Denmark, Germany, Norway and the UK). Oslo: Institute for Social Research.

Blom, I. (1991), 'Voluntary motherhood 1900–1930: Theories and politics of a Norwegian feminist in an international perspective', in Bock, G. and Thane, P. (eds), *Maternity and Gender Policies .-Women and the Rise of the European Welfare State.* London and New York: Routledge.

Boje, T.P. and Leira, A. (eds) (2000), *Gender, Welfare State and the Market.* London and New York: Routledge.

Bonke, J. (1995), *Arbejde, tid og kon i udvalgte lande* (Work, time and gender in selected countries). Rapport 95: 4. København: Socialforskningsinstituttet.

Borchorst, A. (1999), 'Hvad er det vi studerer?' (What is our field of study?), in Bergqvist, C., Borchorst, A., Christensen, A-D., Ramstedt-Silén, V. and Styrkársdóttir, A. (eds), *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden.* Oslo: Universitetsforlaget.

Borchorst, A. and Siim, B. (1987), 'Women and the advanced welfare state: A new kind of patriarchal power', in Sassoon, A.S. (ed.), *Women and the State.* London: Hutchinson.

Bradshaw, J., Kennedy, S., Kilkey, M., Hutton, S., Corden, A., Eardley, T, Holmes, H. and Neale, J. (1996), *Policy and the Employment of Lone Parents in 20 Countries.* York: University of York, SPRU.

Brandth, B. and Kvande, E. (1993), 'Changing masculinities: The reconstruction of fathering', in Leira, A. (ed.), *Family Sociology – Developing the Field.* Report 1993: 5. Oslo: Institute for Social Research.

Brandth, B. and Øverli, B. (1998), *Omsorgspermisjon 'med kjærlig tvang'. En kartlegging av fedrekvoten* (Childcare leave 'with gentle force': A survey of the father's quota). Rapport. Trondheim: Allforsk.

Brannen, J. (1998), 'Employment and family lives: Equalities and inequalities', in Drew, E., Emerek, R. and Mahon, E. (eds), *Women, Work and the Family in Europe.* London and New York: Routledge.

Brennan, D. (1994), *The Politics of Australian Child Care: From Philanthropy to Feminism.* Cambridge: Cambridge University Press.

Breivik, PC. (1993), Hjemmearbeidende fedre. En kvalitativ studie (Fathers at home: A qualitative study). Cand. polit. dissertation. Bergen: Department of Sociology, University of Bergen.

Brochmann, G. (1993), *The Middle East Avenue: Female Migration from Sri Lanka to the Gulf.* Oxford/Colorado: Westview.

Bruning, G. and Plantenga, J. (1999), 'Parental leave and equal opportunities: Experiences in eight European countries', *Journal of European Social Policy,* 9(3): 195–209.

Bungum, B., Brandth, B. and Kvande, E. (2001), *Ulik praksis – ulike konsekvenser. En evaluering av kontantstøttens konsekvenser for likestilling i arbeidsliv og familieliv* (Different practices – different consequences: An evaluation of the consequences of the cash benefit for childcare on gender equality at home and at work). Trondheim: SINTEF/IFIM.

Carlsen, S. (1993), 'Men's utilization of paternity leave and parental leave schemes', in Carlsen, S. and Larsen, J. (eds), *The Equality Dilemma: Reconciling Working Life and Family Life, Viewed in an Equality Perspective.* Copenhagen: Danish Equal Status Council.

Carlsen, S. (1990), Notat om behov og muligheder for offentlig børnepasning i Norden (A note on the demand for and supply of public childcare in the Nordic countries). København: Ligestillingsrådet.

Castles, F. (1994), 'On religion and public policy – does Catholicism make a difference?' *The European Journal of Political Research,* 25(1): 19–40.

Cheal, D. (1991), *Family and the State of Theory.* New York: Harvester Wheatsheaf.

Coltrane, S. (1996), *Family Man – Fatherhood, Housework, and Gender Equity.* New York: Oxford University Press.

Connell, R.W. (1996), *Masculinities.* Cambridge, MA: Polity Press.

Connell, R.W. (1987), *Gender and Power.* Stanford, CA: Stanford University Press.

Da Silva, L. (2000), Female Employment and the Welfare State: A Cross-National Comparative Study of Portugal and Norway. Cand. polit. dissertation. Oslo: Department of Sociology and Human Geography, University of Oslo.

Dahl, T.S. (1987), *Women's Law: An Introduction to Feminist Jurisprudence.* Oslo: Norwegian University Press.

Dahlerup, D. (1987), 'Confusing concepts – confusing reality: A theoretical discussion of the patriarchal state', in Sassoon, A.S. (ed.), *Women and the State.* London: Hutchinson.

Dahlström, E. et al. (eds) (1962), *Kvinnors liv och arbete.* (Women's life and work). Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle.

Daly, M. (2000), *The Gender Division of Welfare: The Impact of the British and German Welfare States.* Cambridge: Cambridge University Press.

Daly, M. (1997), 'Welfare states under pressure: Cash benefits in European welfare states over the last ten years', *Journal of European Social Policy* 7'(2): 129–46.

Daly, M. and Lewis, J. (1998), 'Introduction', in Lewis, J. (ed.), *Gender, Social Care and Welfare State Restructuring in Europe.* Aldershot: Ashgate.

Denmark (2000), Early Childhood Education and Care Policy in Denmark. Background Report. OECD Thematic Review of Early Childhood Education and Care. Copenhagen: Ministry of Social Affairs, *hup: //www1.oecd.org/els/pdfs/EDSECECDOCA015.pdf* (Summer 2001).

Deven, F., Inglis, S., Moss, P. and Petrie, P. (1998), *State of the An Review on the Reconciliation of Work and Family Life for Women and Men and the Quality of Care Services.* Research Report. London: Department for Education and Employment.

Drew, E., Emerek, R. and Mahon, E. (eds) (1998), *Women,Work and the Family in Europe.* London and New York: Routledge.

Eberhardt, E. with Szalai, J. (1991), 'Women of Hungary'. *Women of Europe.* Supplement 32.

Eisenstein, Z. (1981), *The Radical Future of Liberal Feminism.* New York: Longman.

Ellingsæter, A.L. (1998), 'Dual breadwinner societies: provider models in the Scandinavian welfare states', *Acta Sociologica,* 41(1): 59–73.

Ellingsæter, A.L. (1990), *Fathers Working Long Hours: Trends, Causes and Consequences.* Working paper no. 2. Oslo: Institute for Social Research.

Ellingsæter, A.L. and Ronsen, M. (1996), 'The dual strategy: Motherhood and the work contract in Scandinavia', *European Journal of Population,* 12: 239–60.

Escobedo, A. (2000), 'Doing cross-national work on parental leave', in Moss, P. and Deven, F. (eds), *Parental Leave: Progress or Pitfall? Research and Policy Issues in Europe.* Brussels: NIDI/CBGS Publications.

Esping-Andersen, G. (2000), 'Damernes ven' (The ladies' friend), interview with G. Esping-Andersen, *Week-end-avisen,* 25-31 August.

Esping-Andersen, G. (1999), *Social Foundations of Postindustrial Economies.* Oxford: Oxford University Press.

Esping-Andersen, G. (1996), 'After the golden age? Welfare state dilemmas in a global economy', in Esping-Andersen, G. (ed.), *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies.* London: Sage Publications.

Esping-Andersen, G. (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism.* Cambridge: Polity Press.

Esping-Andersen, G. and Korpi, W. (1987), 'From poor relief to institutional welfare states: the development of Scandinavian social policy', in Erikson, R., Hansen, E.J., Ringen, S. and Uusitalo, H. (eds), *The Scandinavian Model: Welfare States and Welfare Research.* New York: M.E. Sharpe.

EU Parental Leave Directive (1996), *Parental Leave and Leave for Family Reasons.* Directive 96/34/EC.

EU Recommendation on Childcare (1992), (92/241/EEC).

European Commission Childcare Network (1996), *A Review of Services for Young Children in the European Union 1990–1995.* Brussels: European Commission. Equal Opportunities Unit.

European Commission Childcare Network (1994), *Leave Arrangements for Workers with Children.* Brussels: European Commission. Equal Opportunities Unit.

European Commission Childcare Network (1993), Men as Carers: Towards a Culture of Responsibilities, Sharing and Reciprocity between the Genders in the Care and Upbringing of Children. Report of a seminar held in Ravenna, 21–22 May. Brussels: European Commission. Equal Opportunities Unit.

European Commission Childcare Network (1990), 'Childcare in the European Communities 1985–1990', *Women of Europe,* Supplement 31.

Fagnani, J. (2000), 'Parental leave in France', in Moss, P. and Deven, F. (eds), *Parental Leave: Progress or Pitfall? Research and Policy Issues in Europe.* Brussels: NIDI /CBGS Publications.

Fagnani, J. (1998), 'Helping mothers to combine paid and unpaid work – or fighting unemployment? The ambiguities of French family policy', *Community, Work and Family,* 1(3): 297–311.

Ferge, Z. (1978), 'Hungary', in Kamerman, S.B. and Kahn, A.J. (eds), *Family Policy: Government and Families in Fourteen Countries.* New York: Columbia University Press.

Finch, J. (1989), *Family Obligations and Social Change.* Cambridge: Polity Press.

Finland (2000), Early Childhood Education and Care Policy in Finland. Background Report. OECD Thematic Review of Early Childhood Education and Care. Helsinki: Ministry of Social Affairs. *hup://www1.oecd.org/els/pdfs/EDSECECDOCA015.pdf* (Summer 2001).

Gauthier, A.H. (1996), *The State and the Family: A Comparative Analysis of Family Policies in Industrial Countries.* Oxford: Clarendon.

Gerhard, U., Knijn, T. and Lewis, J. (forthcoming), 'Contract', in Hobson, B., Lewis, J. and Siim, B. (eds), *Contested Concepts in Gender and Social Politics.* Cheltenham: Edward Elgar.

Giovannini, D. (1998), 'Are fathers changing? Comparing some different images on sharing of childcare and domestic work', in Drew, E., Emerek, R. and Mahon, E. (eds), *Women, Work and the Family in Europe.* London and New York: Routledge.

Godal, B. (1997), Fedre i forandring (Fatherhood change). Cand. polit. dissertation. Oslo: University of Oslo, Department of Sociology and Human Geography.

Goffman, E. (1977), 'The arrangement between the sexes', *Theory and Society,* 4 (3): 301–31.

Gornick, J.C., Meyers, M.C. and Ross, K.E. (1998), 'Public policies and the employment of mothers: A cross-national study', *Social Science Quarterly,* 79(1): 35–54.

Gornick, J.C., Meyers, M.C. and Ross, K.E. (1997), 'Supporting the employment of mothers: Policy variation across fourteen welfare states', *Journal of European Social Policy,* 7(1): 45–70.

Graubard, S. (ed.) (1986), *Norden – the Passion for Equality.* Oslo: Norwegian University Press.

Greve, B. (2000a), Comparing Family Life in Five Welfare States – With a Special Emphasis on how to Combine Work and Family Life. Paper presented at the Conference 'Working and Mothering', Paris, May.

Greve, B. (2000b), 'Family policy in the Nordic countries', in Pfenning, A. and Bahle, T. (eds), *Families and Family Policies in Europe: Comparative Perspectives.* Frankfurt am Main: Lang.

Gupta, N.D. and Smith, N. (1999), Children and Career Interruptions: Effects on the Earnings Capacity of the Parents. Paper presented at the HSFR conference 'Employment Policies and Gender Relations', 8–10 June, Stockholm.

Haas, L. (1992), *Equal Parenthood and Social Policy – A Study of Parental Leave in Sweden.* Albany, NY: State University of New York Press.

Haas, L. and Hwang, P. (2000), 'Parental leave in Sweden', in Moss, P. and Deven, F. (eds), *Parental Leave: Progress or Pitfall.* Brussels: NIDI/CBGS.

Haavet, I.E. (1994), 'Barnetrygd og familiepolitikk' (Child benefit and family policy), in Bjørnson, Ø. and Haavet, I.E., *Langsomt ble landet et velferdssamfunn. Trygdens historie 1894—1994* (Becoming a welfare society: The history of national social insurance 1894–1994). Oslo: Ad No tarn.

Haavind, H. (1987), *Liten og stor* (Parents and children). Oslo: Universitetsforlaget.

Hakim, C. (1993), 'The myth of rising female employment', *Work, Employment and Society,* 7(1): 97–120.

Hantrais, L. and Letablier, M.T. (1996), *Family and Family Policies in Europe.* London and New York: Longman.

Hellevik, T. (2000), *Småbarnsforeldresyrkesdeltakelse ogvalgav barnetilsyn før og etter kontanstøttens innføring* (Parents' labour market participation and choice of childcare before and after the introduction of the cash benefit for childcare). Rapport 2. Oslo: NOVA.

Hellevik, T. (1999), *Kontantstøttens effekterfor barnetilsyn og yrkesdeltakelse* (The effects of the cash benefit for childcare on choice of childcare and labour market participation). Rapport 4. Oslo: NOVA.

Hernes, H.M. (1988), 'Scandinavian citizenship', *Acta Sociologica,* 31(3): 199–215.

Hernes, H.M. (1987), *Welfare States andWoman Power.* Oslo: Norwegian University Press.

Hernes, H.M. (1984), 'Women and the welfare state:The transition from private to public dependence', in Holter, H. (ed.), *Patriarchy in a Welfare Society.* Oslo: Universitetsforlaget.

Hestbæk, A-D. (1995), *Forældreskab i 90'erne* (Parenthood in the 1990s). Rapport 95: 5. København: Socialforskningsinstituttet.

Hirdman,Y. (1990), 'Genussystemet' (The gender system), SOU 1990: 94. *Demokrati och makt i Sverige* (Democracy and power in Sweden). Stockholm.

Hobson, B. (1996), 'Solo mothers, social policy regimes and the logics of gender', in Sainsbury, D. (ed.), *Gendering Welfare States.* London: Sage Publications.

Hobson, B. (ed.) (2001), *Making Men Into Fathers: Men, Masculinities and Social Politics of Fatherhood.* Cambridge: Cambridge University Press.

Hochschild, A.R. (2000), Global chains of care. Dr h.c. lecture, September, University of Oslo.

Hochschild, A.R. (1997), *The Time Bind: When Work Becomes Home and Home Becomes Work.* New York: Metropolitan Books, Henry Holt and Company.

Hochschild, A.R. (1996), *Time as an Arena for Struggle.* Oslo: Instituttfor samfunnsforskning.

Hochschild, A.R. (1995), 'The culture of politics: traditional, postmodern, cold-modern, and warm-modern ideals of care', *Social Politics,* 2: 331–46.

Hondagneu-Sotelo, P. (1997), 'From Braceros to transnational mothers: The new international division of reproductive labor', *Gender and Society,* 11(5): 548–71.

Højgaard, L. (1997), 'Working fathers – caught in the web of the symbolic order of gender', *Acta Sociologica,* 40(3): 245–62.

Innst. S. nr. 148 (1992–93), *Innstilling frå forbrukar- og administrasjonskomiteen om likestillingspolitikk for 1990-åra* (The Parliamentary Committee on Consumption and Administration on Gender Equality Policies for the 1990s). Oslo.

Jensen, A-M. (1999), 'Partners and parents in Europe: A gender divide', in Leira, A., Brochmann, G., Engelstad, R, Kalleberg, R. and Mjøset, L. (eds), *Family Change: Practices, Policies, and Values.* Comparative Social Research, vol. 18. Stamford, CT: JAI Press.

Jensen, K. (1990), 'Omsorgsideologi i endring' (Changing the ideology of care), in Jensen, K. (ed.), *Moderne omsorgsbilder* (Modern images of care). Oslo: Ad Notam/Gyldendal.

Johnson, M.M. (1989), 'Feminism and the theories of Talcott Parsons', in Wallace, R.A. (ed.), *Feminism and Sociological Theory.* Newbury Park, CA: Sage.

Jonung, C. and Persson, I. (1993), 'Women and market work: the misleading tale of participation rates in international comparisons', *Work, Employment and Society,* 7(2): 259–74.

Kamerman, S.B. and Kahn, A.J. (eds) (1997), *Family Change and Family Policies.* Oxford: Clarendon Press.

Kamerman, S.B. and Kahn, A.J. (1994), 'Family policy and the under-3s: Money, services and time in a policy package', *International Social Security Review,* 47(3): 31–43.

Kamerman, S.B. and Kahn, A.J. (eds) (1991), *Child Care, Parental Leave and the Under 3s: Policy Innovation in Europe.* Westport CT: Auburn House.

Kamerman, S.B. and Kahn, A.J. (eds) (1978), *Family Policy: Government and Families in Fourteen Countries.* New York: Columbia University Press.

Karlsson, G. (1996), *Från broderskap till systerskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande* (From brotherhood to sisterhood: The social democratic women's association struggle for influence). Lund: Arkiv förlag.

Karlsson, G. (1990), *Mannssamhället til behag?* (Pleasing the male society?). Stockholm: Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund/Tiden förlag.

Karlsson, M. (1995), *Family Day Care in Europe.* Brussels: DGV (V/5187/95).

Ketscher, K. (1995), 'Offentlig og privat i socialretten' (Public and private in welfare law), in Adrian, L. et al., *Ret & Privatisering* (Law and privatisation). København: GadJura.

Kimmel, M.S. and Messner, M.A. (1992), *Men's Lives.* New York: Macmillan.

Kitterød, R.H. (1995), *Tidsbruk og arbeidsdeling blant norske og svenske foreldre* (Time use and division of labour among Norwegian and Swedish parents). Reports 95/22. Oslo-Kongsvinger: Statistics Norway.

Kitterød, R.H. and Lømo, A. (1996), 'Småbarnsforeldres tidsbruk 1970–90' (The time use of parents with young children 1970–90), in Brandth, B. and Moxnes, K. (eds), *Familie for tiden. Stabilitet og endring* (Families at present: Stability and change). Aurskog: Tano Aschehoug.

Knijn, T. and Ostner, I. (forthcoming), 'Commodification and decommodification: Twin concepts and processes', in Hobson, B., Lewis, J. and Siim, B. (eds), *Contested Concepts in Gender and Social Politics.* Cheltenham: Edward Elgar.

Knijn, T. and Kremer, M. (1997), 'Gender and the caring dimensions of welfare states: Toward inclusive citizenship', *Social Politics,* 4(3): 328–61.

Knudsen, K. and Wserness, K. (1999), 'Reactions to global processes of change: Attitudes toward gender roles and marriage in modern nations', in Leira, A., Brochmann, G., Engelstad, F, Kalleberg, R. and Mjøset, L. (eds), *Family Change: Practices, Policies, and Values.* Comparative Social Research, vol. 18. Stamford, CT: JAI Press.

Koch-Nielsen, I. (1996), *Family Obligations in Denmark.* Copenhagen: The Danish National Institute of Social Research.

Korpi, W. (2000), 'Faces of inequality: Gender, class and patterns of inequalities in different types of welfare states, *Social Politics,* 7(2): 127–91.

Lande, S. (2001), Småbarnsmødres varierende utbytte av barnehager og kontantstøtte (The different impact of the cash benefit for child-care among mothers of young children). Cand. polit. dissertation. Department of Sociology and Human Geography, University of Oslo.

Langan, M. and Ostner, I. (1991), 'Gender and welfare', in Room, G. (ed.), *Towards a European Welfare State?* Bristol: SAUS.

Lasch, C. (1977), *Haven in a Heartless World.* New York: Basic Books.

Leipert, C. and Opielka, M. (1999), *Child-care Salary 2000: A Way to Up-grade Child-care Work.* Bonn: Institute for Social Ecology.

Leira, A. (1998), 'Caring as social right: Cash for child care and daddy leave', *Social Politics,* 5(3): 362–78.

Leira, A. (1997), 'Social rights in a gender perspective', in Koslowski, P. and Føllesdal, A. (eds), *Restructuring the Welfare State.* Berlin: Springer.

Leira, A. (1996a), 'Fra statsfeminisme til statsfamilisme. Om mor og far, stat og marked i 1990-åra' (From state feminism towards state familism: Mothers, fathers, state and market in the 1990s), in Brandth, B. and Moxnes, K. (ed.), *Familie for tiden* (Families at present). Oslo: Tano.

Leira, A. (1996b), *Parents, Children and the State: Family Obligations in Norway.* Oslo: Institute for Social Research.

Leira, A. (1994), 'Combining work and family: Working mothers in Scandinavia and the EC, in Brown, P. and Crompton, R. (eds), *A New Europe: Economic Restructuring and Social Change.* London: UCL Press.

Leira, A. (1993), 'The "woman-friendly" welfare state? The case of Norway and Sweden', in Lewis, J. (ed.), *Women and Social Policies in Europe.* London: Edward Elgar.

Leira, A. (1992), *Welfare States and Working Mothers: The Scandinavian Experience.* Cambridge: Cambridge University Press.

Leira, A. (1991), 'Mor og far – stat og marked' (Mothers, fathers – state and market), in Haukaa, R. (ed.), *Nye kvinner – nye menn* (New women – new men). Oslo: AdNotam.

Leira, A. (1989), *Models of Motherhood: Welfare State Policies and Everyday Practices.* Oslo: Institutt for sammfunnsforskning.

Leira, A. (1987), *Day Care for Children in Denmark, Norway and Sweden.* Report 87/5. Oslo: Institute for Social Research.

Leira, A. and Saraceno, C. (forthcoming), 'Care: Actors, relationships, contexts', in Hobson, B., Lewis, J., and Siim, B.(eds), *Contested Concepts in Gender and Social Politics.* Cheltenham: Edward Elgar.

Lewis, J. (forthcoming), 'The decline of the male breadwinner model: Implications for work and care', *Social Politics.*

Lewis, J. (ed.) (1998), *Gender, Social Care and Welfare State Restructuring in Europe.* Aldershot: Ashgate.

Lewis, J. (1997), 'Gender and welfare regimes: Further thoughts', *Social Politics,* 4(2): 160–177.

Lewis, J. (1992), 'Gender and the development of welfare state regimes', *Journal of European Social Policy,* 2(3): 159–73.

Liljeström, R. (1978), 'Sweden', in Kamerman, S.B. and Kahn, A.J. (eds), *Family Policy: Government and Families in Fourteen Countries.* New York: Columbia University Press.

Lindgren, J. (1978), 'Finland', in Kamerman, S.B. and Kahn, A.J. (eds), *Family Policy: Government and Families in Fourteen Countries.* New York: Columbia University Press.

Lingsom, S. (1997), *The Substitution Issue: Care Policies and Their Consequences for Family Care.* Oslo: NOVA.

Lister, R. (1997), *Citizenship: Feminist Perspectives.* New York: New York University Press.

Løkke, P. A. (2000), *Farsrevolusjonen. Fedre og maskulinitet i en ny tid* (The revolution among fathers: Fathers and masculinity). Oslo: Pax Forlag.

Maclean, M. and Ekelaar, J. (1997), *The Parental Obligation.* Oxford: Hart Pubs.

McLaughlin, E. and Glendinning, C. (1994), 'Paying for care in Europe: Is there a feminist approach?' in Hantrais, L. and Mangen, S. (eds), *Family Policy and the Welfare of Women.* Cross-National Research Reports. Loughborough University of Technology.

Magnussen, M-L. (1999), Kontantstøttedebatten: argumenter og holdninger (The cash benefit for childcare: Arguments and attitudes). Cand. polit. dissertation. Bergen: University of Bergen, Department of Sociology.

Magnussen, M-L., Godal, B. and Leira, A. (2001), *Hvem skal passe barna? Kontantstøtte, barnetilsyn og foreldres lønnsarbeid* (Who shall care for the children? Cash benefit, childcare and parents' labour market participation). Report no 1. Oslo: University of Oslo, Department of Sociology and Human Geography.

Marshall, T.H. (1965 [1950]), *Class, Citizenship and Social Class.* New York: Anchor Books.

Marsiglio, W. (1993), 'Contemporary scholarship on fatherhood', *Journal of Family Issues,* 14: 484–509.

Melkas, H. and Anker, R. (2000), *Gender Equality and Occupational Segregation in Nordic Labour Markets.* Geneva: ILO.

Mikkola, M. (1991), 'Finland: Supporting parental choice', in: Kamerman, S.B. and Kahn, A.J. (eds), *Child Care, Parental Leave and the Under 3s: Policy Innovation in Europe.* Westport, CT: Auburn House.

Millar, J. (1996), 'Poor mothers and absent fathers: Support for lone parents in comparative perspective', in Jones, H. and Millar, J. (eds), *The Politics of the Family.* Aldershot: Avebury.

Millar, J. and Warman, A. (1996), *Family Obligations in Europe.* London: Family Policy Studies Centre.

Millar, J. and Warman, A. (eds) (1995), *Defining Family Obligations in Europe.* Social Policy Papers no. 23. Bath: University of Bath.

MISSOC (1999), *Social Protection in the Member States of the European Union.* European Commission. DGV.

Morgan, D. (1992), *Discovering Men.* London: Routledge.

Moss, P. (1988), *Childcare and Equality of Opportunity.* Consolidated Report to the European Commission. London.

Moss, P. and Deven, F. (2000a), 'Introduction', in Moss, P. and Deven, F. (eds), *Parental Leave: Progress or Pitfall.* Brussels: NIDI/CBGS Publications.

Moss, P. and Deven, F. (eds) (2000b), *Parental Leave: Progress or Pitfall.* Brussels: NIDI/CBGS Publications.

Myrdal, A. (1944), *Folk och familj* (People and family). Stockholm: Kooperative förbundets bokförlag (revised and republished 1968 as *Nation and Family,* Cambridge, MA: MIT).

Myrdal, A. and Klein, V. (1956), *Women's Two Roles.* London: Routledge and Kegan Paul.

Näsman, E. (1998), 'Work–family arrangements in Sweden', in den Dulk, L., van Doorne-Huiskes, A. and Schippers, J. (eds), *Work–Family Arrangements in Europe.* Amsterdam: Thela Thesis.

NORD 1999: 514, *Women and Men in the Nordic Countries 1999.*

NORD 1994: 3, *Women and Men in the Nordic Countries: Facts and Figures 1994.*

NORD 1992: 1, *Yearbook of Nordic Statistics 1992.* Stockholm 1992.

Nordic Council of Ministers (1988), *Women and Men in the Nordic Countries 1988.*

Norway (1998), Early Childhood Education and Care Policy in Norway. Background Report. OECD Thematic Review of Early Childhood Education and Care. Oslo: Ministry of Children and Family Affairs *hup://www1.oecd.org/els/pdfs/EDSECECDOCA015.pdf* (Summer 2001).

NOSOSKO 1999: 11, *Social tryghed i de nordiske lande 1997* (Social security in the Nordic countries 1997). København.

NOU 1996: 13, *Offentlige overferinger til barnefamilier* (Public transfers to families with children). Oslo: Statens forvaltningstjeneste.

NOU 1995: 27, *Pappa kom hjem* (Daddy come home). Oslo.

Nurmi, K. (1997), *Gender, Equality and Welfare State Models.* Department of Social Policy Series 14/1997.Turku: University of Turku.

O'Connor, J.S. (1996), 'From women in the welfare state to gendering welfare state regimes', *Current Sociology,* 44(2): 1–124.

O'Connor, J.S., Orloff, A. and Shaver, S. (1999), *States, Markets, Families: Gender, Liberalism and Social Policy in Australia, Canada and the United States.* Cambridge: Cambridge University Press.

OECD (2001a), 'Balancing work and family life: Helping parents into paid employment', ch. 4, *Employment Outlook.* Paris: OECD.

OECD (2001b), Early Childhood Education and Care in Finland. Country Note. Paris: OECD. http://www.oecd.org/els/education/ecec/docs.htm (Summer 2001).

OECD (2000), *Employment Outlook.*

OECD (1999a), Early Childhood Education and Care in Norway. Country Note. Paris: OECD. http://www.oecd.org/els/education/ecec/docs.htm (Summer 2001).

OECD (1999b), Early Childhood Education and Care in Sweden. Country Note. Paris: OECD. http://www.oecd.org/els/education/ecec/docs.htm (Summer 2001).

OECD (1997), *Family, Market and Community: Equity and Efficiency in Social Policy.* OECD Social Policy Studies, no. 21. Paris: OECD.

OECD (1995), 'Long-term leave for parents in OECD countries', ch. 5, *Employment Outlook.* Paris: OECD.

OECD (1994), *Women and Structural Change: New Perspectives.* Paris: OECD.

OECD (1987), *Employment Outlook.* Paris: OECD.

Orloff, A.S. (1997), Citizens, Workers, or Fathers?: Men in US Social Policy. Paper presented at ISA-RC 19, 'Welfare State Challenge, Marginalization and Poverty', 21–24 August. Copenhagen, Denmark.

Orloff, A.S. (1993), 'Gender and the social rights of citizenship', *American Sociological Review,* 58(3): 303–29.

Østerberg, D. (1990), 'Individets rettigheter og den sosiale organissajon' (The right of the individual and the social organisation), in Berg, A.M.(ed.), *Nordisk arbeidslivspolitikk – hinder eller konkurransefortrinn?* (Nordic working life policies – barrier or competitive advangtage). Rapport 8/90. Oslo: AFI.

Ot. prp. 56 (1997–98) (Odelstingsproposisjon), *Om lov om kontantstøtte* (On the Act governing cash benefit for childcare). Oslo.

Ot. prp. 13 (1992–93) (Odelstingsproposisjon), *Om lov om endringer i lov 17. juni 1966 nr 12 om folketrygd og visse andre lover* (On changes in the Act governing social insurance). Oslo.

Parsons, T. (1955), 'The American family: Its relations to personality and the social structure', in Parsons,T. and R.F. Bales (eds), *Family Socialization and Interaction Process.* Glencoe, IL: The Free Press.

Parsons, T. and Bales, R.F. (1955), *Family, Socialization and Interaction Process.* Glencoe, IL: The Free Press.

Pateman, C. (1989), *The Sexual Contract.* Cambridge: Polity Press.

Pateman, C. (1987), 'The patriarchal welfare state', in Gutmann, A. (ed.), *Democracy and the Welfare State.* Princeton: Princeton University Press.

Petersen, L. (2000), Kvinnestyrte menn. En kvalitativ undersøkelse om statlige mellomlederes valg av fødselspermisjon (Men governed by women: A qualitative study of the use of parental leave among senior advisers in public

administration). Cand. polit. dissertation. Oslo: University of Oslo: Department of Sociology and Human Geography.

Pettinger, R. (2000), 'Parental leave in Germany', in Moss, P. and Deven, F. (eds), *Parental Leave: Progress or Pitfall? Research and Policy Issues in Europe.* Brussels: NIDI CBGS.

Pfau-Effinger, B. (1999), 'Change of family policies in the socio-cultural context of European societies', in Leira, A., Brochmann, G., Engelstad, F., Kalleberg, R. and Mjøset, L. (eds), *Family Change: Practices, Policies, and Values.* Comparative Social Research, vol. 18. Stamford, CT: JAI Press.

Phillips, A. and Moss, P. (1988), *Who Cares for Europe's Children?* Report of the EC Childcare Network. Brussels: Commission of the European Communities.

Ramsøy, N.R. (1987), 'From necessity to choice', in Erikson, R., Hansen, E.J., Ringen, S. and Uusitalo, H. (eds), *The Scandinavian Model: Welfare States and Welfare Research.* New York: M.E. Sharpe.

Reppen, H.K. and Ronning, E. (1999), *Barnefamiliers tilsynsordninger, yrkesdeltakelse og bruk av kontantstøtte våren 1999* (Childcare, labour market participation and use of the cash benefit for childcare among families with young children in the spring of 1999). Rapport 27/99. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Ribbens, J. (1994), *Mothers and their Children: A Feminist Sociology of Childrearing.* London: Sage Publications.

Rissanene, T. and Knudsen, C. (forthcoming), The child home care allowance and women's labour force participation: Finland and Norway in comparison. Working paper. Oslo: NOVA.

Roby, P. (1973), *Child Care-Who Cares?* New York: Basic Books.

Romero, M. (1997), 'Who takes care of the maid's children? Exploring the costs of domestic service', in Nelson, H.L. (ed.), *Feminism and Families.* New York: Routledge.

Rønning, E. (1998), *Barnefamiliers tilsynsordninger, yrkesdeltakelse og økonomi før innføring av kontantstøtte. Hovedresultater og dokumentasjon* (Families with young children: Childcare, labour market participation and economy before the introduction of the cash benefit for childcare: Main findings and documentation). Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.

Rønsen, M. and Sundström, M. (1999), Public Policies and the Employment Dynamics among New Mothers: A Comparison of Finland, Norway and Sweden. Paper presented at the 13th Annual Meeting of the European Society for Population Economics, 24–26 June, Turin.

Rønsen, M. and Sundström, M. (1996), 'Maternal employment in Scandinavia: A comparison of the after-birth employment activity of Norwegian and Swedish women', *Journal of Population Economics,* 9: 267–85.

Rør, E. (1994), 'Når far blir mor' (When father becomes mother), in Oftung, K. (ed.), *Menns bilder og bilder av menn* (Men's images and images of men). Oslo: Likestillingsrådet.

Rossi, A.S. (1977), 'A biosocial perspective on parenting', *Dædalus,* Spring, 106(2): 1–31.

Rostgaard,T, Christoffersen, M. and Weise, H. (2000), 'Parental leave in Denmark', in Moss, P. and Deven, F. (eds), *Parental Leave: Progress or Pitfall.* Brussels: NIDI/CBGS Publications.

Rostgaard, T. and Fridberg, T. (1998), *Caring for Children and Older People – A comparison of European Policies and Practices.* 98: 20. Copenhagen: The Danish Institute of Social Research.

Ruggie, M. (1984), *The State and Working Women.* Princeton: Princeton University Press.

Sainsbury, D. (2000), 'Gender and the making of the Norwegian and Swedish welfare states', in Bouget, D. and Palier, B. (eds), *Comparing social welfare systems in Nordic Europe and France,* vol. 4. Paris: MIRE-DREES.

Sainsbury, D. (ed.) (1999), *Gender and Welfare State Regimes.* Oxford: Oxford University Press.

Sainsbury, D. (1996), *Gender Equality and Welfare States.* Cambridge: Cambridge University Press.

Sainsbury, D. (1994), 'Women's and men's social rights: Gendering dimensions of the welfare states', in Sainsbury, D. (ed.), *Gendering Welfare States.* London: Sage.

Salmi, M. and Lammi-Taskula, J. (2000), 'Parental leave in Finland', in Moss, P. and Deven, F. (eds), *Parental Leave: Progress or Pitfall.* Brussels: NIDI/CBGS Publications.

Saraceno, C. (2000), 'Gendered policies', in Boje, T.P. and Leira, A. (eds), *Gender, Welfare State and the Market.* London and New York: Routledge.

Saraceno, C. (1997), 'Family change, family policies and the restructuring of welfare', in *Family, Market and Community: Equity and Efficiency in Social Policy.* OECD Social Policy Studies no. 21. Paris: OECD.

Saraceno, C. (1994), 'The ambivalent familism of the Italian welfare state', *Social Politics,* 1(1): 32–59.

Seip, A-L. and Ibsen, H. (1991), 'Family welfare, which policy? Norway's road to child allowances', in Bock, G. and Thane, P. (eds), *Maternity and Gender Policies: Women and the Rise of the European Welfare State.* London: Routledge.

Seip, A-L. (1986), 'Velferdsstaten i Norge (The welfare state in Norway), in Allden, L., Ramsøy, N.R. and Vaa, M. (eds), *Det norske samfunn* (The Norwegian Society). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Siaroff, A. (1994), 'Work, welfare and gender equality: A new typology', in Sainsbury, D. (ed.), *Gendering Welfare States.* London: Sage.

Siim, B. (1993), 'The gendered Scandinavian welfare states: The interplay betwen women's roles as mothers, workers and citizens', in Lewis, J. (ed.), *Women and Social Policies in Europe: Work, Family and the State.* London: Edward Elgar.

Siim, B. (1987), 'The Scandinavian welfare states: Towards sexual equality or a new kind of male domination?', *Acta Sociologica,* 30(3-4): 255–70.

Siim, B. (1984), Women and the Welfare State – Between Private and Public Dependence. Paper presented at the Center for Research on Women, Stanford University, CA.

Simonen, L. and Kovelainen, A. (1998), 'Paradoxes of social care restructuring: The Finnish case', in Lewis, J. (ed.), *Gender, Social Care and Welfare State Restructuring in Europe.* Aldershot: Ashgate.

Sipilä, J. (1995), 'The right to choose: Day care for children or money for parents', in Page, R. and Baldock, J. (eds), *Social Policy Review,* 6: 159–69, Canterbury: Social Policy Association.

Sipilä, J. and Korpinen, J. (1998), 'Cash versus child care services in Finland', *Social Policy and Administration,* 32(3): 263–77.

Sipilä, J. and Korpinen, J. (1997), Cash or Services: How Cash Benefits Knocked out Services and What Happened When the Benefits Were Cut. Paper presented at the ESA Conference, August, Essex.

Skjeie, H. (1991), 'The rhetoric of difference: On women's inclusion into political elites', *Politics and Society,* 2: 232–63.

Skrede, K. (2000), 'Shaping gender equality – the role of the state: Norwegian experiences, present policies and future challenges', in Bouget, D. and Palier, B. (eds), *Comparing social welfare systems in Nordic Europe and France,* vol. 4. Paris: MIRE-DREES.

Skrede, K. (1986), 'Gifte kvinner i arbeidslivet' (Married women in employment), in Allden, L., Ramsøy, N.R. and Vaa, M. (eds), *Det norske samfunn* (The Norwegian Society). Oslo: Universitetsforlaget.

Sletvold, L. (2000), Frihet, likhet og ... moderskap. Om virkningene av kontantstøtten for foreldrenes yrkesaktivitet (Liberty, equality and ... motherhood). Cand. polit. dissertation. Oslo: University of Oslo, Department of Sociology and Human Geography.

Sokolowska, M. (1978), 'Poland', in Kamerman, S.B. and Kahn, AJ. (eds), *Family Policy: Government and Families in Fourteen Countries.* New York: Columbia University Press.

Sørensen, A. (1999), 'Family decline, poverty and social exclusion: The mediating effects of family policy', in Leira, A., Brochmann, G., Engelstad, F.,

Kalleberg, R. and Mjøset, L. (eds), *Family Change: Practices, Policies and Values. Comparative Social Research,* 18: 57-78.

Sørskår, A.K. (1990), 'Fra mors plikt til fars rettighet' (From maternal obligation to paternal right), in Kuhnle, S. and Selle, P. (eds), *Frivillig organisert arbeid – alternativ til offentlig* (Voluntary organised work – alternative to public). Oslo: Alma Mater.

St. meld. 4 (1988-89) (Stortingsmelding), *Langtidsprogrammet 1990-1993* (Long-term programme).

St. meld. 70 (1991-92) (Stortingsmelding), *Likestillvngspolitikk for 1990-åra* (On gender equality policies for the 1990s).

St. prp. 53 (1997-98) (Stortingsproposisjon), *Innføring av kontantstøtte for småbarnsforeldre* (Proposition to Parliament concerning the introduction of cash benefits for childcare).

Statistics Norway (1996–1997), *Arbeidsmarkedsstatistikk* (Labour market statistics). NOS C467 Oslo-Kongsvinger.

Statistics Norway (1993), *Arbeidsmarkedsstatistikk* (Labour market statistics). NOS C 148 Oslo-Kongsvinger.

Statistics Norway (1991), *Arbeidsmarkedsstatistikk* (Labour market statistics). NOS C 20 Oslo-Kongsvinger.

Strømsheim, G. (1980), *Arbeidstid og sysselsettingsutvikling 1972-1978. Om deltid som arbeidsmarkedsfenomen* (Working hours and employment trends 1972-1978: Part-time as a labour market phenomenon). Oslo: Institutt for samfunnsforskning.

Sundström, M. and Duvander, A-Z. (1997), 'Föreldraförsäkringen och jämställdheten mellan kvinnor och män' (Parental leave and gender equality), in Persson, I. and Wadensjö, E. (eds), *Offentlig och kollektiv välfärd och ekonomisk jämställlldhet mellom kvinnor och män* (Public and collective welfare and economic equality between women and men). Stockholm: Commission on Women's Power.

Sweden (1999), *Background report for the OECD Thematic Review of Early Childhood Education and Care.* Stockholm: Regeringskansliet. *http://www.oecd.org/els/education/ecec/docs.htm* (Summer 2001).

Taylor-Gooby, P. (1991), 'Welfare state regimes and welfare citizenship', *Journal of European Social Policy,* 1(2): 93–105.

Titmuss, R.M. (1968), *Commitment to Welfare.* London: George Allen and Unwin Ltd.

Titmuss, R.M. (1958), *Essays on the Welfare State.* London: George Allen and Unwin Ltd.

Thenner, M. (2000), 'Parental leave in Austria', in Moss, P. and Deven, F. (eds), *Parental Leave: Progress or Pitfall.* Brussels: NIDI/CBGS Publications.

Tobío, C. (1999), Women's Strategies, Working and Mothering. Paper presented at the Conference 'Working and Mothering', 22–25 April, Frankfurt.

Trifiletti, R. (1995), 'Family obligations in Italy', in Millar, J. and Warman, A. (eds), *Defining Family Obligations in Europe.* Social Policy Papers no. 23. Bath: University of Bath.

Ungerson, C. (1997), 'Social politics and the commodification of care', *Social Politics,* 4(3): 362–81.

Ungerson, C. (1993), 'Payment for caring – mapping a territory', in Deakin, N. and Page, R. (eds), *The Costs of Welfare.* Avebury: Aldershot.

UNICEF (1997), *Children at Risk in Central and Eastern Europe.* Florence: UNICEF International Child Development Centre.

Valiente, C. (1995), 'Family obligations in Spain', in Millar, J. and Warman, A. (eds), *Defining Family Obligations in Europe.* Social Policy Papers no. 23. Bath: University of Bath.

Vergeiner, W. (1978), 'Czechoslovakia', in Kamerman, S.B. and Kahn, AJ. (eds), *Family Policy. Government and Families in Fourteen Countries.* New York: Columbia University Press.

Wall, K. (1995), 'Family obligations in Portugal', in Millar, J. and Warman, A. (eds), *Defining Family Obligations in Europe.* Social Policy Papers no. 23. Bath: University of Bath.

Widerberg, K. (1991), 'Reforms for women – on male terms – the example of the Swedish legislation on parental leave', *International Journal of the Sociology of Law,* 19(1): 27–44.

Williams, F. (2001), Trends in Women's Employment, Domestic Service, and Female Migration in Europe: An Uncomfortable ménage à trois. Paper presented to the Academy Colloquium 'Solidarity between the sexes and the generations:Transformations in Europe'. Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 28–29 June, Amsterdam.

Windebank, J. (1999), 'Political motherhood and the everyday experience of mothering: A comparison of the childcare strategies of French and British mothers', *Journal of European Social Policy,* 28(1): 1–25.

Wolfe, A. (1989), *Whose Keeper? Social Science and Moral Obligation.* Berkeley: University of California Press.

Zelditch, M. (1956), 'Role differentiation in the nuclear family', in Parsons, T. and Bales, R.F. (eds), *Family Socialization and Interaction Process.* Glencoe, IL: The Free Press.

Dalykinė rodyklė

abortas, moteriai pageidaujant 78-9, 132
atleidimas nuo darbo, sergančio vaiko priežiūra 87-8, 92, 99
Adamik, M. 121, 123
Aglen, A. M. 82
Ahrne, G. 84
Airija, socialinės gerovės valstybės parama 39
Allardt, E. 75
Andenæs, A. 137
Andersen, D. 94, 95, 97, 120
Anker, R. 76
Anttonen, A. 35, 41, 43, 45
Appeldoorn, A. 94, 95, 97, 120
Åström, G. 74

Bales, R. F. 26
Baklien, B. 141
barnetrygd (vaiko priežiūros pašalpa, Norvegija) 133
Bay, A-H. 127, 134
Beck, U. 9, 133, 153
Bekkengen, L. 85, 96, 115
Belgija, socialinės gerovės valstybės parama 36, 70
Benoit, C. 55
Bergqvist, C. 60, 78, 81
besikeičiantys šeimos modeliai
Bettio, F. 20, 38, 39
Bjørnberg, U. 44
Bjurstrøm, H. 64, 76, 77
Blom, I. 133
Boje, T. P. 38
Bonke, J. 60, 78, 84
Borchorst, A. 78, 81, 155
borgerlønn (piliečio atlyginimas, Skandinavija) 49
børnepasningsorlov (mokamos vaiko priežiūros atostogos, Danija) 94
Bradshaw, J. 15, 66, 92
Brandth, B. 102, 111–113, 141
Breivik, P. C. 105
Brennan, D. 78
Brochmann, G. 10
Bruning, G. 96–98, 100
Bungum, B. 141

Carlsen, S. 62, 102, 111
Castles, F. 51
Cheal, D. 26-27
Christoffersen, M. 95, 100, 104, 115
Connell, R. 18, 85

Danija 91; børnepasningsorlov (mokamos vaiko priežiūros atostogos, Danija) 94; vaiko priežiūros pašalpa 13; motinystės ir tėvystės atostogos 91, 94-5, 100, 114-5; valstybės remiama vaiko priežiūra (vaiko priežiūros paslaugos) 47, 69-70, 81
Dahl, T. S. 14, 46, 133
Dahlerup, D. 74
Dahlström, E. 27, 31
Daly, M. 51, 119, 162
darbas: komodifikacija 14, 83, 84, pasidalijimas 26, 28, 35, 41, 55, 66, 98, 137, 144, 149, 157-8, 161
darbo rinka, moterų dalyvavimas 10, 14, 18-9, 27, 30, 36, 53, 55, 59-63, 65-9, 74-7, 79, 81, 83, 91, 115, 123, 128-9, 131, 140-1
da Silva, L 36, 40
defamilizacija 14, 21, 48-53, 56, 67-9
dekomodifikacija 48-53
Deven, F. 18, 54, 60-5, 70, 72, 87-90, 92, 96, 122
Didžioji Britanija, socialinės gerovės valstybės parama 39
Direktyva, ES, reglamentuojanti motinystės ir tėvystės atostogas 59, 85, 87-8, 90-1, 95, 98, 162
Duvander, A-Z. 109
dviejų šeimos maitintojų modelis 12, 13, 57-60, 66, 82, 84, 113, 147, 149; valstybės parama 34, 35, 38, 147, 155

Eberhardt, E. 124
Eisenstein, Z. 27, 151
Ellingsæter, A.L. 8, 57, 75-7, 81-2, 87, 115, 141
Engelsas, F. 54
Escobedo, A. 87
Esping-Andersen, G. 14, 16, 19, 32–37, 40, 42, 48–51, 69
Europos Komisijos vaiko priežiūros teminis tinklas 68, 71, 113; motinystės ir tėvystės atostogos 88, 96, 102, 104, politika 11, 18, 36, 61; profesinio aktyvumo statistika 63, 68, 71, 76
Eydal, G. 45

Fagnani, J. 93, 94, 96, 119–121, 124
familizacija 14, 18, 21, 47, 48-53, 90, 93
familizmas 21, 37, 40
feminizmas 27, 32, 78, 132, 155; valstybinis feminizmas 20, 21, 30, 42, 78, 146, 152, 154, 155
Ferge, Z. 121–123
folkhemmet (liaudies namai, Švedija) 42
Fridberg, T. 95, 130

Gauthier, A. H. 40
gimstamumą skatinanti politika 121-2
Glendinning, C. 48, 51
globalizacija 9
globėjiška valstybė 41-6
Godal, B. 105, 110, 111, 142
Goffman, E. 10
Gornick, J. C. 36, 38
Graikija: socialinės gerovės valstybės parama 39
Graubard, S. 42
Greve, B. 60, 81
Gulbrandsen, L. 141
Gupta, N. D. 116

Haas, L. 100, 102–104, 115
Haavet, I. E. 133
Hakim, C. 64
Hantrais, L. 11, 40
Hellevik, T. 136, 139, 140
hemvårdsstöd (Suomija) 127
Hernes, H. 32, 33, 41–43, 78, 154, 155
Hobson, B. 15, 85
Hochschild, A. 9, 11, 43, 154
hoitopavaa, vaiko priežiūros atostogos, Suomija 127
Højgaard, L. 95
Hondagneu-Sotelo, P. 10
Hwang, P. 100, 102, 104, 115

Ibsen, H. 133
individualizmas 9, 39-41, 118, 153
Inglis, S. 72
Ispanija, socialinės gerovės valstybės parama 35
įstatymai, lyčių lygybė 59, 78
įstatymai, lygių galimybių 78
Italija, socialinės gerovės valstybės parama 39

Jensen, A-M. 84
Jensen, K. 43
Johnson, M. M. 27
Jonung, C. 64
Jungtinė Karalystė, socialinės gerovės valstybės parama 36

Kahn, A. J. 11, 40, 121
Karlsson, G. 42, 106
Karlsson, K. 69, 74
Kamerman, S. B. 11, 40, 121
Ketscher, K. 17, 44
Kimmel, M. S. 85
kišimasis, intervencija, valstybės 18, 32, 41, 45, 52, 68, 83, 90, 132, 149, 153, 155
Kitterød, R. H. 60, 84
Klein, V. 13, 24, 28–30, 34, 54, 147
Knijn, T. 43, 48, 50
Knudsen, K. 13
Koch-Nielsen, I. 44
Komitetas, Šeimos rūpesčių suvienodinimo, Suomija 128
Komitetas,Vaiko priežiūros dienos centrų, Suomija 129
komodifikacija 37, 48-53
kontantstøtte, vaiko priežiūros pašalpa, Norvegija 127, 135
Korpi, W. 16, 38, 42
Korpinen, J. 131
Kovelainen, A. 130
Kremer, M. 43, 48
Krikščioniškoji liaudies partija, Norvegija 134-5
Kvande, E. 102, 141

Lammi-Taskula, J. 99, 100, 131, 143
Lande, S. 158
Langan, M. 33, 44
Lasch, C. 153
Leipert, C. 125
Leira, A.: 16, 20, 21, 27, 28, 36, 38, 43–46, 51, 54, 56, 69, 74, 75, 79, 81–83, 85, 96, 100, 105, 107, 110, 113, 114, 127, 134, 137, 142, 155, 158, 159, 161
ekonominis abiejų tėvų aktyvumas 69, 76, 79, 81, 87, 96, 102, 155, 159; lyčių vaidmenų teorija 27-8, 45, 46, 54, 164; priežiūros defamilizacija 53, 56, 74; socialinės gerovės valstybė 14, 16, 20, 39, 81, 83, 107, 134, 161; socialinės gerovės valstybės parama 43, 44, 47, 74, 81, 105-6; tėvo kvota 110, 113-4; vaiko priežiūros pašalpa 127, 134, 137, 142, 158; valstybinis feminizmas 21, 155
Letablier, M. T. 11, 40
Lewis, J. 11, 34, 35, 38, 43, 50, 161
Liljeström, R. 13, 24, 30, 31, 59, 147
Lindgren, J. 128, 129
Lingsom, S. 48
Lister, R. 34
lyčių kontraktas 10, 12, 19, 47, 75, 90, 151
lyčių lygybė 12, 18, 20, 22, 23, 31, 38, 42, 59, 60, 68, 75, 78, 85, 86, 88, 95, 96, 98, 103, 106-8, 113-5, 117, 126, 131, 141-6, 151, 156, 158-160, 163
lygios galimybės 117, 150, 160
lyčių vaidmenų teorija 26-28, 30-1
Løkke, P. A. 78
Lømo, A. 60

Magnussen, M-L. 105, 135, 142
Marshall, T. H. 16, 33, 46
McLaughlin, E. 48, 51
Melkas, H. 76
Messner, M. A. 85
Mikkola, M. 119, 127, 129, 130
Millar, J. 15, 19, 38, 40, 43, 45
Ministerija, Vaikų ir šeimos reikalų, Norvegija 138
Ministerija, Socialinių ir sveikatos reikalų 129
MISSOC 119, 125
Møller, Katti Anker 132
Morgan, D. 85
Moss, P. 18, 54, 60–65, 68, 70, 87, 88, 90, 92, 96, 122
moteriškoji dilema 28, 29, 37, 83, 84
motinystė 14-5, 26-8, 45, 57-8, 78, 105, 148, 153, 156, 159; modeliai 13, 24, 29, 47, 58, 65, 81, 84,

107, 129, 134, 143, 151; pokyčiai 11, 17, 20, 22, 25, 29, 31-3, 45-6, 55-6, 60, 66, 68, 75, 78-9, 84, 105, 132, 151, 155
motinystės (nėštumo ir gimdymo)atostogos 47, 88-90, 129, 159
motinystės ir tėvystės atostogos 94-5, 98, 101, 111, 114-5, 130, 135, 140, 142, 151, 157, 159; atlyginimo kompensacija19, 23, 50, 53, 77, 85, 90-3, 98-102, 104, 108, 111, 137, 141, 147, 151-2, 158; lyties aspektu neutralios 93, 96, 102-3, 110, 114-6, 154, 157; schemų struktūra 87-9, 91-3, 98, 106-7, 117-9, 121, 124, 147, 150, 152, 158
motinystės ir tėvystės atostogų įstatymai 87, 96, 106, 151, 156 Europos Sąjungos direktyva dėl motinystės ir tėvystės atostogų 88, 95, 98, 162; vyrų pasinaudojimas motinystės ir tėvystės atostogomis 96-7, 102, 104, 109-110, 112
Myrdal, A. 13, 24, 28–30, 34, 54, 147

namų priežiūros pašalpa, Suomija 80, 100, 102, 127-132, 138
Näsman, E. 100, 104, 109
NORD 60, 70, 75, 76, 78, 84
Norvegija: moterų profesinis aktyvumas 31, 35-6, 62-3, 66-7, 75-6, 98, 116; motinystės ir tėvystės atostogos 88-92, 97, 99, 101-105, 115; piniginių pašalpų įstatymas 136; socialinės gerovės valstybės parama 39; socialinės teisės 160-1; tėvo kvota 105-14, 157; valstybės remiamos vaiko priežiūros paslaugos 48, 70-2, 80-1; vaiko priežiūros pašalpa 53, 119, 122, 126-7, 132-9, 142-3; visuotinai prieinamos vaiko priežiūros paslaugos 160-1
NOSOSKO 72, 102,
NOU 95, 102, 108, 110
Nurmi, K. 75
Nyderlandai, socialinės gerovės valstybės parama 39

O'Connor, J. S. 34
OECD 10, 59, 64, 66, 77, 88- 90, 92, 96, 98, 104
Opielka, M. 125
Orloff, A. S. 34, 48, 50, 102, 150
Østerberg, D. 43
Ostner, I. 33, 44, 50
Øverli, B. 111–113

pappamånad (tėčio mėnuo), Švedija 106-7
Parsons, T. 13, 24, 26–27, 54
Pateman, C. 23, 157
Persson, I. 64
Petersen, L. 103
Petrie, P. 72
Pettinger, R. 125
Phillips, A. 68
piliečio atlyginimas 49, 118, 125, 158
pilietybė 16, 18, 20; politinė 58; socialinė 16, 40, 49, 58, 118, 146
Piniginių pašalpų įstatymas, Norvegija 136
Platenga, J. 96–98, 100
Portugalija, moterų ekonominis aktyvumas 61; priežiūros paslaugų modeliai 36; socialinės gerovės valstybės parama 35
Prancūzija: piniginės išmokos už vaiko priežiūrą 121, 124; šeimos politikos reforma 124; vaiko priežiūros atostogų įstatyminės nuostatos 89, 91-3, 96; socialinės gerovės valstybės parama 39; valstybės remiamos vaiko priežiūros paslaugos 71, 73
Prechal, S. 20, 38
priežiūra: kultūriniai priežiūros modeliai 13, 43; užmokestis už priežiūrą 48; priežiūros sistemos 34-6;
priežiūra, atlyginimas už vaiko priežiūrą 47, 132, 162
priežiūros pašalpa (vaiko priežiūros pašalpa) 49-50, 53, 119-128, 135-8, 140, 142-3, 147-9, 157-8; Europos šalyse naudojamos pašalpų schemos 121-5, Suomijoje 98-9, 100, 127, 128-132; vienišo tėvo ar vienišos motinos šeimoms 53; Prancūzijoje 93-4; Vokietijoje 125; Vengrijoje 121-4; įtraukimas į vaiko priežiūros paketus 22, 46, 56, 98- 9, 119; Norvegijoje 99, 100-1, 126-8, 133-5, 137-8; ir tėvų pasirinkimas 118-9, 135-8, 156-9; Švedijoje 126

Ramsøy, N. R. 78
Rekomendacija, ES vaiko priežiūros 69, 162
Reppen, H. K. 139
reprodukcinė politika 20, 33, 74, 99, 101, 126, 162
Roman, C. 84
Rønning, E. 136, 139
Rønsen, M. 85, 115
Rør, E. 105
Rossi, A. S. 27
Rostgaard, T. 100, 104, 115, 130
Ruggie, M. 32

Sainsbury, D. 35, 56, 60, 81
Salmi, M. 99, 100, 131, 143
Saraceno, C. 10, 20, 38, 40, 51, 53
Seip, A-L. 14, 133
Siaroff, A. 35
Siim, B. 33, 42, 56, 78, 155
Simonen, L. 130
Sipilä, J. 35, 36, 41, 43, 131, 137
Skandinavija 7, 16, 19-23, 27, 31-3, 41-5, 49, 75, 77-83, 100, 111, 126, 146, 149, 154-5, 157, 161; politikos paketai 46, 56; vaiko priežiūros pašalpa 136-125
Skjeie, H. 78, 134
Skrede, K. 56, 75
Sletvold, L. 141
Smith, N. 116
socialdemokratinės partijos 42, 106-7, 126-7, 129
socialinės gerovės valstybė: konservatyvioji (-korporatyvinė) 33, 36, 50, 150; liberalioji (-liktinė) 33, 36-7, 50, 90, 150; socialdemokratinė 33, 37,

40-2, 50, 150, 155; tipologijos 21, 25, 32, 33-9, 41, 146
socialinės teisės 19, 23, 26, 33, 40, 44, 49, 50, 59, 65, 76, 159; moterų 26, 83, 132, 154, 157, susijusios su priežiūra 38, teisė į vaiko priežiūrą 42, 46-7, 69, 145-7, 160-3
Sokolowska, M. 121
Suomija: piniginės išmokos 121, 127, 128-132, 135, 137, 142, 152, 155; namų priežiūros pašalpa 80, 100, 102, 127-132, 138; nedarbas 61, 128, 132, 142-3; socialinės gerovės valstybės parama 39; Šeimos rūpesčių suvienodinimo Komitetas 128; vaiko priežiūros atostogos *hoitopavaa* 127; valstybės finansuojamos vaiko priežiūros paslaugos 47, 48, 138, 150, 155, 126
Sørensen, A. 15, 66
Sørskår, A. K. 107
statistika, darbo rinkos, Norvegija 62-3, 76
Steinem, G. 83
Strømsheim, G. 79
Sundström, M. 109, 115

šeimos modeliai: dviejų šeimos maitintojų modelis 11-15, 22, 25, 28, 30, 34, 38, 47, 52, 55-6, 57-60, 65-6, 77, 82, 84, 137, 143, 145, 147, , 155-6; industrinės visuomenės šeimos modelis 26-8, 54; vieno šeimos maitintojo modelis 15, 137, 139, 149
šeimos vertybės 10, 13, 21, 74, 107, 127, 135, 142, 143, 148, 152, 153, 158
Šiaurės šalys: moterų profesinis užimtumas 32, 55, 74, 76-7, 84, 150; socialinės gerovės valstybės politikos 15-6, 20-2, 36, 38, 41-42, 46, 81, 83, 152, 157; vaiko priežiūros pašalpa 126-135; vaiko priežiūros politika 75, 80, 98-101
Švedija: motinystės ir tėvystės atostogos 88-9, 92, 96-100, 102-3, 114-7, 157; socialinės gerovės valstybės parama 39, 142; tėčio mėnuo 106-7; vaiko priežiūros pašalpa 152; valstybės remiamos vaiko priežiūros paslaugos 37-38, 70-2, 80, 101, 127; visuotinai prieinamos vaiko priežiūros paslaugos 150

Taylor-Gooby 34
tėvystės atostogos 22, 47, 86, 126, 132, 159; žr. taip pat motinystės ir tėvystės atostogos, tėčio kvota 22, 48, 86, 92, 98, 99, 101, 103, 105-109, 159; „fedrekvote“ (tėčio kvota Norvegijoje) 132, 143, 157, taip pat žr. tėčio atostogos
tėčio dienos 87, 114
tėvų pasirinkimas, abiejų 118, 119, 120, 127, 129, 131, 156
tėvystė 12, 13, 15, 18, 25, 26, 27, 45, 46, 57, 78, 95-98, 105-110, 147; normos 156; pokyčiai14, 48, 66, 77, 84, 85, 145, 149, 150; politizacija 155
Titmuss, R. M. 32
Tobío, C. 40
Trifiletti, R. 40

Ungerson, C. 48, 50
UNICEF 122, 124

vaikystė, sąvoka 148, 150
vaiko, teisės 137
vaiko priežiūra: kolektyvizacija 18, 56,75, 79-82, 155; defamilizacija 10, 14, 21, 47, 67-69, 99, 147; familizacija 14, 21, 48-53, 93; teisė į vaiko priežiūrą 10, 15-16, 39-41, 46, 69, 85, 118, 145-147; familizacija 10, 14, 48-53, 85; Suomijoje 47-48, 70-71, 128-132; Šiaurės šalių valstybėse 126-135; Norvegijoje 48, 81-82, 132-134, 138; politizavimas 17-19, 25, 46, 55, 145-146, 160, privatūs susitarimai 68-69, 74; individualiai organizuota ne tėvų atliekama vaiko priežiūra 120, privati vaiko priežiūra 124, profesionali 134-135; valstybės remiamos vaiko priežiūros paslaugos 67-69, 83, 85, 126-127, 148-149; rekonceptualizacija (naujos sampratos, siejamos su vaiko priežiūra, socialinės gerovės valstybės politikoje sukūrimas) 12, 22, 38, 147-149, 154, 162; pokyčiai atsakomybės už vaiko priežiūrą vertinime 41; vaiko priežiūros koncepcijos pokytis 42, 46; atsakomybė už 11-12, 44, 154; kaip socialinė teisė 42, 45, 69, 145-148, 157, 160-163; valstybės finansuojamos paslaugos 25, 47, 69-74, 79, 81, 100, 139, 142-143, 156; pasiūla ir paklausa 70, 73-74, 83, 140, 143, 148.
Vaiko priežiūros dienos centrų įstatymas, Norvegija 134
Vaiko priežiūra namuose Suomija 142
Valiente, C. 40
vedybos 45, 50; žr. taip pat šeima
Vengrija, išmokos už vaiko priežiūrą 121-124
Vergeiner, W. 121
vienas šeimos maitintojas 15, 137, 139, 149
vieniša motina 120, 150-1
viešoji šeima 33, 41-46, 154-5
Vyresniojo amžiaus žmonių priežiūra 35-36, 44, 50
vyriškumas 58-59, 78, 84-85, 95, 107-108, 113; žr taip pat tėvystė
vyro-šeimos maitintojo vaidmuo 10, 25, 54-5, 57-8, 60, 66, 82, 85, 93, 112, 129, 133, 136, 142, 144, 149-50, 155-7, 163
Vokietija: piniginės išmokos 121, 125; valstybės parama 39

Wærness, K. 13
Wall, K. 40
Warman, A. 19, 38, 40, 43, 45
Weise, H. 94, 95, 97, 100, 104, 115, 120
Widerberg, K. 96, 104
Williams, F. 11
Windebank, J. 60
Wolfe, A. 43, 44, 153, 154
Wollstonecraft dilema 23, 146, 157

Zelditch, M. 27

Arnlaug, Leira

Ar-155 Dirbantys tėvai ir socialinės gerovės valstybė: kintanti šeima ir politikos reforma Skandinavijoje / Leira Arnlaug. – Vilnius : Eugrimas, 2006. – 190 p. : iliustr.

ISBN 9955-682-46-9

Vakarų pasaulio visuomenės gerokai pakito, kai, padidėjus moterų ekonominiam aktyvumui ir sumažėjus vyro šeimos maitintojo vaidmeniui, susiformavo dviejų maitintojų šeimos modelis. Moterims kaskart aktyviau įsiliejant į darbo rinką, vaikų priežiūra peržengė privačias šeimos ribas. Ji tapo bendru visuomenės reikalu, o tai daro įtaką gerovės politikos formavimuisi. Visi šie procesai neišvengiamai keičia ir šeimos narių vaidmenis, todėl politinės reformos turi įvertinti santykius tarp gerovės valstybės, darbo rinkos ir dirbančių tėvų. Nagrinėdama, kaip darbo rinka yra suskirstyta lyčių požiūriu, *Leira Arnlaug* neapsiriboja vien kintančio motinystės modelio analize, tačiau kelia klausimus apie vyrų galimybes imtis vaikų priežiūros.

UDK 316.3

Leira Arnlaug

DIRBANTYS TĖVAI IR SOCIALINĖS GEROVĖS VALSTYBĖ:
KINTANTI ŠEIMA IR POLITIKOS REFORMA SKANDINAVIJOJE

2006 09 30. 23 sp. l.
Išleido leidykla „Eugrimas“, Kalvarijų g. 98–36, LT-08211 Vilnius
Tel./faks. (8-5) 273 39 55, el. paštas info@eugrimas.lt, www.eugrimas.lt
Spausdino AB „Aušra“ spaustuvė, Vytauto pr. 23, LT-44352 Kaunas

Vakarų pasaulio visuomenės gerokai pakito, kai, padidėjus moterų ekonominiam aktyvumui ir sumažėjus vyro šeimos maitintojo vaidmeniui, susiformavo dviejų šeimos maitintojų modelis. Moterims kaskart aktyviau įsiliejant į darbo rinką, vaikų priežiūra peržengė privačias šeimos ribas. Ji tapo bendru visuomenės reikalu, o tai daro įtaką gerovės politikos formavimuisi. Visi šie procesai neišvengiamai keičia ir šeimos narių vaidmenis, todėl politinės reformos turi įvertinti santykius tarp gerovės valstybės, darbo rinkos ir dirbančių tėvų. Nagrinėdama, kaip darbo rinka yra suskirstyta lyčių požiūriu, *Leira Arnlaug* neapsiriboja vien kintančio motinystės modelio analize, tačiau kelia klausimus apie vyrų galimybes imtis vaikų priežiūros.

Knyga išleista vykdant tarptautinį projektą „Modernūs vyrai išsiplėtusioje Europoje II: šeimai palanki darbo aplinka“ – tai projektas, vykdomas kaip Europos Bendrijos lyčių lygybės pagrindų strategijos (2001–2005) programos dalis. Jo tikslas – paskatinti vyrus aktyviau dalyvauti šeimos gyvenime; įtikinti darbdavius diegti novatoriškas darbo organizavimo formas, padedančias darbuotojams sėkmingiau derinti profesinius ir šeimos įsipareigojimus; sukelti diskusijas visuomenėje apie vyrų vaidmenį siekiant lyčių lygybės ir akcentuoti, kad šeimos ir karjeros derinimo problema aktuali tiek vyrams, tiek moterims.

PROJEKTĄ KOORDINUOJA LYGIŲ GALIMYBIŲ KONTROLIERIAUS TARNYBA.

Projekto partneriai Lietuvoje:
Lygių galimybių plėtros centras
Vytauto Didžiojo universiteto Socialinių tyrimų centras
VšĮ „Europos socialiniai, teisiniai ir ekonominiai projektai“

Projekto partneriai užsienyje:
Danijos lyčių lygybės tyrimų centras
Islandijos lyčių lygybės centras
Italijos ekonominių ir socialinių tyrimų institutas

Modernūs Vyrai išsiplėtusioje Europoje II

Daugiau informacijos apie projektą rasite interneto svetainėje
www.dadcomehome.org

LEIDYKLA eugrimas
AKADEMINĖ IR PROFESINĖ LITERATŪRA

ISBN 9955-682-46-9